

kr. A-1169
291

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ALUSTATUD 1893.a. VIHK 291 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.г.

KRIMINOLOOGIA-ALASEID TÖID

III

TARTU 1972

Per. A - 1169
- 291

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ALUSTATUD 1893.a. VIHK 291 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.g.

KRIMINOLOGIA-ALASEID TÖID

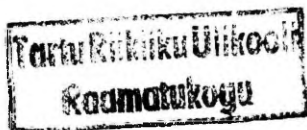
III

Käesolevas kogumikus jätkatakse TRÜ kriminoloogia laboratooriumi ettekandehommikuil peetud ettekannete avaldamist. 1968/1969. õppeaastal peetud ettekanded ilmusid TRÜ Toimetiste vihikus nr. 257 (Kriminoloogia-alaseid töid II. Tartu, 1970). Käesolev väljaanne hõlmab 1969/1970. ja 1970/1971. õppeaastal peetud ettekandeid.

Väljaanne on mõeldud õppe-metoodiliseks materjaliks TRÜ Õigusteaduskonna üliõpilastele, samuti kasutamiseks praktikuile ning kõigile, kes tegelevad kriminoloogiaga.

Tartus
25. oktoobril 1971

I. Rebane
Õigusteaduse doktor,
professor, TRÜ krimino-
loogia laboratooriumi
teaduslik juhendaja

Kinnitatud Õigusteaduskonna nõukogu koosolekul
29. oktoobril 1970.

MÕNEDEST ÕIGUSE- JA SOTSIAALSE MÕJUMEHHANISMI
UURIMISEGA SEOTUD PROBLEEMIDEST*

Majandusteaduse doktor I. Sildmäe
TRÜ riigi- ja haldusõiguse kateedri professor

Õiguse ja kogu sotsiaalse mehhanismi vastastikune mõju on väga keerukas ja mitmekülgne. Selle tundmaõppimine eeldab õigusteaduse ja rea teiste teaduste piirimaade ühist uurimist. Siit tuleneb juristide ja mitmesuguste teiste teadusharude esindajate koostöö, samuti ka õigusteaduslikes uurimustes rakendatavate meetodite laiendamise ja täiendamise vajadus.

Lähtealuseks on seejuures marksistlik-materialistlikud seisukohad olemise ja teadvuse suhte küsimuses. Ühiskonna ja inimteadvuse arengus on primaarse tähtsusega materiaalne tootmine. Ühiskondlik olemine on aluseks inimühiskonna teadvuse arengule. Ta määrab sotsiaalsete klasside ühiskondliku teadvuse põhijooned. Ühiskondliku tootmise aste ja inimeste koht tootmises kujundavad aga nende ühiskondliku teadvuse, mis on aluseks nende ühiskondlikule tegevusele. "Marx vaatab ühiskonna arenemisele kui loodusloolisele protsessile, mis allub seadustele, mis mitte ainult ei sõltu inimeste tahtest, teadvusest ja kavatsustest, vaid vastupidi, mis määravad nende tahte, teadvuse ja kavatsused."¹

Samal ajal on klassikud korduvalt rõhutanud, et majanduse primaarsus ei välista teiste tegurite mõju inimteadvusele ja selle igasuguseid kõrvalekaldumisi. K. Marx ja F. Engels kritiseerisid niinimetatud majanduslikku determinismi kui vulgariseerimist, püüdu viia kõik tagasi majandusele või tuletada sellest, "materialistid (marksistid) olid esimesed sotsialistid, kes tõstsid esiplaanile mitte ainult ühiskondliku elu majandusliku külje, vaid selle kõigi külgede analüüsi vajaduse küsimuse."² Avaldab ju majandus mõju mitte ainult otse ja üheselt, vaid ka vahendatult ja mitmeselt. G.V. Plehhanov pidas just väga huvitavaks, kuidas majanduse kuiv skelett kattub sotsiaal-poliitiliste vormide elava ihuga, ja seejärel - ja see on ülesande kõige huvita-

*
1 Ettekanne, peetud 1969.a. 26. oktoobril.
2 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 145.
Samas, lk. 140.

vam, kõige haaravam külg - inimlike ideede, tunnete, püüdluste ja ideaalidega.³

Teadvus, mis on inimese ühiskondliku tegevuse aluseks, on ühiskondliku iseloomuga. Teda mõjutavad väga mitmesugused sotsiaalsed nähtused, põimudes siin üksteisega ja avaldades üksteisele mõju. Samal ajal ei välista inimteadvuse ühiskondlik iseloom selle väga suuri individuaalseid, grupilisi jm. iseärasusi. Majanduslik reguleerimine, olles küll peamine, on stiihilist laadi, toimib statistika seaduste (jaotuse) alusel, s.t. oluliste kõrvalekaldumistega keskmisest. Piltlikult võiks seda teatud tinglikkusega võrrelda üksiku sääse asendi määramisega sääseparves, s.t. parve piirides, mitte väljaspool seda. Ühiskonnateadused ei saa anda seadusi, mis kehtiksid iga juhu kohta, vaid annavad printsiipe, mis ilmnevad suurte arvude seaduspärasuse tingimustes. See, mis leiab kinnitust suurte sotsiaalsete mõõtmete juures, ei leia alati kinnitust üksikult võetud sotsiaalses situatsioonis, üksikult võetud sotsiaalsete muutuste mehhanismis. Mida rohkem suurtelt sotsiaalsetelt nähtustelt ja gruppideelt allapoole - üksiku poole, seda suuremat osa hakkab etendama eripära - individuaalsus. V.I. Lenin märgib: "Determinismi idee, määrates kindlaks inimese toimingute paratamatuse ja heites kõrvale rumala loba tahtevabadusest, ei hävita sugugi ei inimese mõistust ja südametunnistust ega tema tegevuse hindamist. Hoopis vastupidi: ainult deterministlik käsitus võimaldab ranget ja õiget hindamist, mitte aga ükskõik mille veeretamist vaba tahte kaela. Samuti ei võta ka ajaloolise paratamatuse idee sugugi pinda isiku osalt ajaloos: kogu ajalugu koosnebki isikute tegudest, kes kahtlemata kujutavad endast tegelasi."⁴ Mõistes üldiste ühiskonnaseaduste esmast osa arengus, ei tohi me jääda sellele tasemele, vaid peame liikuma järk-järgult üksiku poole. Seda teha on raske. Ammu on teada, et suurte massiliste nähtuste mehhanismi on kergem kirjeldada kui tema üksikosade oma. Arme liikumine allub üldisematele seaduspärasustele ja seda on lihtsam üldjoontes ette arvata kui iga üksiku rühma või sõduri konkreetset tegevust, sest seal etendab suure-

3 Г.В. Плеханов. Сочинения. Т. УП, стр. 231.

4 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 138.

mat osa isikupära, juhuslikkus jne. Kuid asjaolu, et seda uurida on raske, ei tähenda, et seda ei peaks püüdma teha. Vastasel juhul sarnaneksime meie inimesega, kes pimedas kõrvaltänavas kaotatud kella otsib laterna alt, sest seal on valgem, kuid pimedas peituvat ei leia üles valguse käes.

Üksiku kõrvalekaldumise põhjusi üldisest ei maksa aga otsida mitte üldises, vaid selle avaldumises üksikus. "Üksik ei eksisteeri teisiti kui selles seoses, mis viib üldisele. Üldine eksisteerib vaid üksikus, üksiku kaudu. Igasugune üksik on (niisugune või teisiti) üldine. Igasugune üldine on osake (või külg või olemus) üksikust. Igasugune üldine hõlmab kõiki üksikuid asju vaid ligikaudu ... Igasugune üksik on tuhandete üleminekute kaudu seotud teist liiki üksikutega (asjadega, nähtustega, protsessidega) jm."⁵ Ja ka mõju avaldamine osale või üksikule ei pea toimuma üldise muutmise kaudu. Selleks aitab mingi konkreetse situatsiooni, instituudi või teguri muutmisest.

Kõik see tingib vajaduse uurida mitmesuguste sotsiaalsete nähtuste ja tegurite vastastikust mõju, seda mitte ainult rahvaste, rahvuste ja klasside tasemel, vaid ka sotsiaalse struktuuri väiksemate elementide ja instituutide viisi, nende peegeldumist ja mõju inimestele - indiviidide ühiskondlikule tegevusele, sealhulgas ka õigusega reguleeritud tegevusele.

Kõigepealt nimetaksin juristide ja sotsioloogide koostöö vajadust. Mõningad näited selle kohta. Meie majanduse väga kiirest ja ulatuslikust arengust tuleneb selline sotsiaalne protsess nagu massiline migratsioon ja urbaniseerumine. Sellega kaasnevad väga mitmesugused sotsiaalsed nähtused, mis kahtlemata avaldavad mõju ka õiguse poolt reguleeritavatele protsessidele. Meil on vaja teada, milline on näiteks urbaniseerumise mõju teatavate territooriumide elanikkonnale, üksikute sotsiaalsete rühmade õigusteadvusele. Kuidas mõjutab migratsiooni pinnalt tekkiv kohalik tööjõu puudus või ülejääk tööõiguslike normide täitmist? Kas ja milliseid muudatusi on vaja teha elamispinna kasutamise reguleerimiseks, et see soodustaks migratsiooni arengut soovitatavas suunas? Kas sellel on seos kriminaalkuritegevusega ning kui, siis milline?

⁵ V. I. L e n i n . Teosed. 38. kd., lk. 355.

Vaja oleks üksikasjalikult tunda s o t s i a l i -
s e e r u m i s p r o t s e s s i ja selles tänapäeval esinevate
muudatuste mõju inimtegevuse nendele aladele, mida regulee-
ritakse õigusega. Praegu teame me statistika põhjal, et
suurema osa kuritegudest panevad toime 18 - 25 aastased ko-
danikud. See on periood, mil toimub noore inimese üleminek
kodus ja koolis kehtinud reeglilt ühiskondlikus elus keh-
tivate juriidiliste normide sfääri. Miks on see nii? Kas
ja milline on seos nende nähtuste vahel? Selliseid küsimu-
si selgitamata ei oska me midagi öelda sotsialiseerimisprot-
sessi puuduste ja nende mõju kohta kuritegevusele. On mui-
dugi selge, et sotsialiseerimisprotsess on paratamatu.
Sellega kaasneb nii kuritegevus kui ka töökangelaslikkus.
Ja ei saa väita, et ta oleks tervikuna ühele või teisele
põhjuseks. Küll võib selleks aga olla sotsialiseerimisprot-
sessi konkreetne seesugune või teistsugune käik, selle see-
sugune või teistsugune peegeldus indiviidi teadvuses.

Traditsiooniliselt tegeleb õigusteadus sotsiaalse süs-
teemi teatavate, nn. formaalsete elementidega (riik, riigi-
organid, ametiisik). Kuid ühiskondliku regulatsiooni meh-
hanismis on väga suur osa mitmesugustel mitteformaalsetel
sotsiaalsetel instituutidel, gruppidel jne. Kuidas avalda-
vad need ühel või teisel juhul mõju õiguse poolt taotleta-
vate eesmärkide saavutamisele? Kuidas panna neid vastava-
te eesmärkide teenistusse? Selletaolised probleemid eel-
davad vastavaid õigus-sotsioloogilisi uurimisi.

Sellist sotsiaalset nähtust nagu kahe inimese kooselu
- abielu - reguleerib rida õiguslikke norme. Kuid asjaosa-
listele, abielu tugevusele ja abieluliste suhete iseloomule
avaldavad mõju ka konkreetne olukord, milles tuleb elada
(korteritingimused, laste söime paigutamise võimalused jne.),
mitmesugused lähedastest inimestest ja tuttavatest koosnevad
väikesed grupid oma seisukohtade ja töökspidamistega, abi-
elupoolte elukutsed, elukutse väärtuste iseloom, abikaasade
venus ja veel paljud muud tegurid. Ilma sotsioloogiliste
uurimisteta saame me konstateerida vaid lahutamiste kõrget
protsenti ning oma isiklike muljete põhjal avaldada subjek-
tiivset arvamust selle põhjuste kohta. Kuid ei ole ju pe-
rekonnaõiguse ülesandeks ainult abielude registreerimise ja
lahutamise korra määramine ning juriidiliste sanktsioonide

loomine. Tema eesmärgiks on tugeva ja püsiva perekonna kindlustamine. Selleks on vaja tunda mitte ainult perekonnaõiguslike normide rakendamise juriidilist mehhanismi ja opereerida mitte ainult juriidiliste sanktsioonidega, vaid tunda ka nende sotsiaalset mõjumehhanismi ning tegureid, mis loovad tugeva või nõrga - puruneva perekonna. Me peame hästi tundma seda, mida me juriidiliste vahenditega mõjutame ja kuidas seesugune või teistsugune juriidiline mõjutamine toimib tegelikult.

Niisama oluline kui isegi mitte veel tähtsam on negatiivsete nihete põhjuste ja neid soodustavate tegurite jms. kõrval tunda n.-õ. positiivsete "kõrvalekaldumiste" mehhanismi. Ei ole ju õigusteaduse ülesandeks üksnes õiguserikkujate karistamine, vaid selleks on ka õiguserikkumiste vältimine ning riigi ülesannete täitmiseks maksimaalselt positiivne tegevus. See eeldab aga positiivset käitumist tagavate mehhanismide uurimist ja tundmist. Selline negatiivse (õiguserikkumiste) ja positiivse (eesrindliku tegevuse) võrdlev uurimine võimaldaks paremini ning sügavamalt mõista põhjuslikke seoseid ühiskondlike nähtuste vahel ning neid juriidiliste vahenditega efektiivsemalt mõjutada.

Seejuures on väga oluline mitte jääda õigus-sotsioloogilistes uurimustes nii-öelda väliste tegurite fikseerimismõõtmise pinnale. Välised tegurid võimaldavad esile tuua küll seda, milline sotsiaalne nähtus esineb sagedamini või harvemini teisega koos (näiteks lõhutud perekonnad ja alaealiste kuritegevus; alkoholijoove ja kuriteo toimepanemine), kuid ei peegelda nende põhjuslikku seost kaugeltki alati ega näita, kuidas ühed või teised välised tegurid peegelduvad isiksuse struktuuris, tema teadvuses ja arusaamades. Nagu üldisest ei saa tuletada üksikut kõikides tema eripärades, nii ei saa ka indiviidi või grupi väliste tingimuste põhjal vahetult, ilma iga isiku sisemisi subjektiivseid väärtusi tundmata, otsustada tema tegevuse motiivide üle. Vaid tundes nii üht kui teist, on meie oletused põhjuslike ja muude seoste iseloomu kohta tööpärasemad.

See aga on eriti oluline selliste probleemide uurimisel kui ideoloogia mõju inimese teadvusele (ka õigusteadvusele), väliste sotsiaalsete normide (ka õigusnormide või printsiipide) kasvamine sisemisteks normideks, nende kin-

nistumine jne. Sellega oleme me jõudnud isiksuse probleemi juurde. Sellel üksikasjalikumalt peatumata tahaksin mainida vaid niipalju, et inimestes väärtuste ja orientatsioonide kujunemist tundmata on raske otsustada ka nende tegevuse ja tegude motiivide üle. Kuid eks peab ju ka õigus kaasa aitama inimestes õigete väärtuste ja orientatsioonide kujunemisele, sest ainult sellel teel võime saavutada soovitava-tele tulemustele jõudmise õigete tegevusmotiivide alusel ja ilma suuremate konfliktsituatsioonideta (juriidiliste konfliktideta). Et see kõik sugugi iseenesest alati õigesti ei kulge, selle kohta on näiteid tegelikkuses. Arendades materiaalselt stimuleerimist kui liikumapanevat jõudu, kujunevad vastavalt ka inimeste arusaamad, väärtused ja orientatsioonid. Kuid nagu nähtub mõnede kalurikolhooside ja kolhooside praktikast, ei too materiaalsed stiimulid teatud astmest alates enam kaasa töötootlikkuse tunduvat kasvu. Väärtuste ja orientatsioonide väärarengut näitab ka see, et kõrvuti sissetulekute kasvuga suureneb oluliselt alkoholi tarbimine.

Huvitav on märkida, et Ameerika Ühendriikide tuntud majandusteadlane J. Galbraith väidab ühe kaasaegse nähtuse-
na seelses ühiskonnas majandusliku tegevusmotiivi (stimu-
li) osatähtsuse vähenemist teatud osa elanikkonna hulgas.⁶

Loomulikult ei tähenda see kõik seda, et me peaksime materiaalsest stimuleerimisest üldse loobuma, kuid vaja on tunda nii tema häid kui ka negatiivseid külgi inimeste käitumisele. Selleks ei ole vaja oodata, kuni see käitumine ilmneb, et siis katse-eksituse põhjal otsustada, mis edasi teha. Vahel viidatakse V.I. Lenini väitele, et reaalsete inimeste mõtete ja tundmuste üle peame otsustama tegude järgi⁷, ning tehakse siit järeldus, nagu ei saakski inimese olemust enne tegu uurida. Meie arvates tähendab V.I. Lenini väide seda, et inimesele ei või inkrimineerida tegusid, mida ta veel ei ole sooritanud, vaid tema mõtetest ja tundmustest lähtudes; või teda karistada, eeldades, et inimene tulevikus võib sellise teo sooritada. Kuid see ei tähenda, et inimest

6 Д.И. Геллерт. Новое индустриальное общество.
М., 1969, стр.174 и др.

7 V.I. L e n i n . Teosed. 1. kd., lk. 367.

ei võiks mingil muul viisil kui ainult tegude põhjal u u r i d a selleks, et tema tegutsemise suunda ette näha. Hea võimaluse selleks annab isiksuse struktuuri, konkreetsete inimeste väärtuste ja orientatsioonide uurimine.

Samasugune vajadus ilmneb ka siis, kui me tahame teada, kuidas inimene juriidilisi norme-prinssiipe omaks võtab. Ehk teisiti öeldes - kuidas muutuvad välised sotsiaalsed normid inimese sisemisteks normideks, s.t. normideks, mida ta täidab n.-ö. vabatahtlikult, mitte aga ainult välise sanktsiooni ähvardusel.

Meil on mõningaid teadmisi selle kohta, kuidas üldiselt toimub sotsiaalse normi areng fülogeneesis ja ontogeneesis. Teame, et algul on lihtsalt keelud ja käsud, siis tulevad neid üldistavad reeglid ja prinssiibid, millele lisanduvad mitut laadi väärtused (hea-halb; õige-vale; õilis-mitteõilis jne.). Juriidilisel normil on lisaks veel riiklik sanktsioon. Teame ka, et mõnedel inimestel on veendumused väga sageli mitte sügavamal kui keeleotsal,⁸ teistel aga võivad veendumused olla küllalt tugevad, et viia inimest nende eest võitlema isegi elu hinnaga. Kõikidel aegadel on olnud inimesi, kes on andnud elu väga mitmesuguste ideaalide-tõekspidamiste eest. Niisamasugust erinevat suhtumist näeme me ka juriidilistesse normidesse. Ühele piisab vaid sellest, et mingi asi on jäetud ripakile, halvasti valvatud või hoopiski ilma valveta, ja varastamist keelav seisukoht laguneb. Teine annab aga elu, et päästa sotsialistlikku omandit. On vist täiesti selge, et teisel juhul ei määra inimese suhtumist sotsialistlikku omandisse ja tema tegevust mitte juriidilisele normile iseloomulik sanktsioon, vaid sügavamad sisemised veendumused. Mitte asjatult ei rõhutanud G. Hegel kõlblus- ja moraalinormide omaksvõtmist käsitledes, et esimesel perioodil on kõige tähtsam ema kasvatus, kuna moraal peab olema istutatud lapsesse kui tunne.⁹

Kuidas on lood juriidiliste normide omaksvõtmisega? Millisel tasemel olevad normid "töötavad" kõige paremini -

⁸ V. I. L e n i n . Teosed. 13. kd., lk. 56.

⁹ A. Г е г е л ь . Соч. VII, стр. 204.

kas konkreetse käsu-keelu, printsibi või väärtuste ja milliste väärtustega seotud tasemel?

Nähtavasti on siin küllaltki olulised erinevused sõltuvalt normide iseloomust. Kriminaalõigus, valdavalt keelavate normidega, ei eelda seda, et iga kodanik peaks kõiki norme teadma. Isik tegutseb õiguspäraselt ka siis, kui ta on omaks võtnud teatud printsibiid, mis keelavad teda varastamast, tapmast jne. Hoopis teine asi on normidega, mis eeldavad aktiivset positiivset tegutsemist. Siin lahendatakse printsibi tasemel küsimus sellest, kas neid norme üldse täita ja kui hoolikalt neid täita. Täitmine ise aga eeldab normide täpset tundmist. Normide puhul, kus inimesel enesel on otsustada, kas astuda õigussuhtesse või mitte, määravad printsibiid ja väärtused tegutsemise põhijooned (kas anda kellelegi laenu või mitte; kellele oma maja pärandada), kuid otsustuse konkreetne elluviimine eeldab jällegi normide tundmist. Erinevate normiliikide täitmisele suunatud tegevus rajaneb erineval sotsiaalsete väärtuste ja orientatsioonide mehhanismil ja ka erineval psühholoogilisel mehhanismil.

Sellel tasemel puutume kokku ka psühholoogia probleemidega. Millised psühholoogilised tegurid mõjutavad aktiivset tegevust nõudva normi täitmist, millised aga teatud tegevusest hoidumist nõudva normi täitmist? Milline osa on tahtelistel omadustel ühel ja teisel juhul? Me teame, et inimese poolt vastuvõetavas otsuses (aga juriidilise normi täitmine on kõige tihedamalt seotud seesuguse või teistsuguse otsusega) põimuvad teadmised, emotsioonid, harjumused, tahe. Mida arenenum isiksus, seda suurem osa on tema tegevuses ideelistel motiividel. Kuid siit tuleneb ka vastupidine tõde, mida sugugi ignoreerida ei või.

Nende ja teiste selliste aspektide tundmine võimaldaks meil arendada õigusfilosoofia tunnetusteoreetilist osa, mis praegu on üks mahajäänumaid.

Psühholoogiliste probleemide tõstatamine õigusteadlaste ette ei tähenda mitte loobumist teadvuse, sealhulgas ka õigusteadvuse sotsiaalse olemuse tunnistamisest. Kuid samamoodi väär oleks ka individuaalse teadvuse kujunemises individuaalseid psühholoogilisi tegureid üldse mitte näha. Materialistidena tunnistame me mateeria liikumise bioloogi-

list, füsioloogilist, psüühilist jne. vormi. Seega siis rajanevad ka inimeste bioloogilised, füsioloogilised, psühholoogilised jne. erinevused materiaalsel nähtustel - ei ole idealistlikud.¹⁰ Küll võivad aga idealistlikud olla nende nähtuste väärad tõlgendused, nendele ülemäärase või isegi esmase osa omistamine.

Nii peavad eksestentsialistid isikuse kujundamisel peamiseks sisemist, isiklikku, psühholoogilist faktorit ja alahindavad väliseid tegureid. Teised absolutiseerivad väliseid mõjutusi. Kolmandad väidavad, et leiab aset välise ja sisemiste faktorite mehhaaniline ühendamine (süü kuulub ka freudism). Marksism on seisukohal, et toimub sotsiaalse ja bioloogilise kogemuse vastastikune vahendamine (взаимоопосредование). Küllalt piltlikult kirjutab A. Kitaigorodski: "Kasvatus etendab tohutu tähtsat osa. Ent üks asi on see, kui inimest kujundades tuleb tegutseda risti vastu tema kaasasündinud iseloomule (see on niisama hea, kui hobune kahel jalal kõndima õpetada: kasvataja töövaev on hiiglaslik, ent rõõm, mida loom sellest ebaloomulikest oskusest saab, on üsnagi kaheldav). Hoopis teine asi on aga töövaev, mis kulutatakse sünnipäraste kalduvuste edasiarendamiseks: selle tulemuseks on kasvataja rõõm, kasvandiku õnn ja kasu ühiskonnale."¹¹

Riigi ja õiguse tekkimisel ning arenemisel on primaarne osa majanduslikul baasil ja ühiskondlikul aspektil, mitte aga individuaalsel teadvusel või psühholoogial. Õigusnormi konkreetsetel täitmisel on aga majandusliku baasi ja ühiskondliku teadvuse kõrval oluline osa mitte ainult konkreetsetel majanduslikul olukorral, selle individuaalsel tõlgendamisel, vaid ka indiviidi psüühilistel omadustel. Just inimese teadvuses põimuvad teda mõjutavad sotsiaalsed ja bioloogilised tegurid, andes küllalt erinevaid sulameid, kus "räbuaine" protsent võib olla erinev, kuid - psühholoogilise patoloogia juhte kõrvale jättes - mitte kunagi määrav.

¹⁰ Вт. В.И. Черныш. Информационные процессы в обществе. М., 1968, стр.7.

¹¹ А. Китагородски. Фүüsика он мину елукутсе. Тлн., 1969, лк. 41.

Kes nende õigus-sotsioloogiliste ja psühholoogiliste probleemidega siis tegelema peab? Kas ka juristidel on siin oma osa ja ülesanded? Kui me asume seisukohale, et juristi ülesandeks on tegelda ühiskondlike suhete mõju mehhanismi uurimisega ainult juriidilisest faktist alates ja ainult selle mõjutamise juriidilise mehhanismiga, siis on see ühekülgne. Õigus, tulenedes kogu sotsiaalsest tegelikkusest, avaldab mõju samuti kogu sotsiaalsele korrale, mitte ainult konkreetsete õigussuhete reguleerimise kaudu, vaid väga ulatuslikult ka väljaspool neid konkreetseid suhteid. Kõige ilmekam on see keelavate (näiteks kriminaalõiguslike) normide puhul, samuti omandiõigust kaitsevate normide, aga ka mõnede konstitutsiooni normide juures, kus soovitatav eesmärk saavutatakse ilma konkreetsesse õigussuhtesse astumise ta. Sest üks avalda õigus inimesele mõju ju teadvuse tasemel (kaudu), s.t. juba enne seesuguse või teistsuguse teo sooritamist. Pärast konkreetse teo sooritamist on õiguse ülesandeks selle teo kvalifitseerimine ja ettenähtud järelduste (sanktsiooni) rakendamine. Need on kaks erinevat teadvusele mõju avaldamise taset. Seejuures keelavate normide puhul me taotleme, et mõjutamise tulemusel esimesel tasemel vastavat keelatud tegu ei järgneks. Käskivate normide puhul aga vastupidi, peab mõjutamine esimesel tasemel viima positiivse, ettekirjutatud teo sooritamisele ja just võimalikult heale sooritamisele. Nii näitaks ei ole tööõiguse eesmärgiks tervikuna mitte ainult tööalaste suhete reguleerimine ja tekkivate konfliktide lahendamine, vaid ka selle saavutamine, et iga töötaja hästi töötaks, et töö muutuks valdavale osale terve organismi vajaduseks. Selleks aga on vaja põhjalikult tunda seda sotsiaalset ja ka psühholoogilist mehhanismi, mis aitab muuta välise ettekirjutuse (käsu-keelu) inimese sisemiseks vajaduseks (sisemiseks normiks). Vaid seda tundes saame me õigust täie kasu- teguriga kasutada mitte ainult käsu ja keelu piiride määramiseks, vaid juba sügavamaks reguleerimiseks.

Kõik see eeldab juristide osavõttu õigus-sotsioloogilistest ja -psühholoogilistest uurimustest. Väär oleks ootama jääda, et vastavate teadusharude esindajad õiguste-

duse seisukohalt olulised probleemid ise ära lahendaksid ja siis valmis kujul üle annaksid.¹² See ei vastaks teaduse tänapäeva arengu ühele põhitendentsile, mis avaldub seni eraldi seisnud teadusharude integratsioonis.

Vaja oleks meie arvates õigus-sotsioloogilisi ja -psühholoogilisi uurimusi süvendada ja laiendada krimino- loogia kõrval teistele õigusharudele. Ei ole ju tsiviil-, töö-, abielu ja perekonna jm. seadusandluse rikkumiste põhjuste, neid soodustavate tegurite jne. tundmine nende õiguste arendamise seisukohalt põhimõtteliselt mitte vähem oluline kui kriminaalõiguslike õiguserikkumiste puhul. Li- saks sellele oleks väga huvitav teada ka positiivset tegu taotlevate normide elluviimist soodustavaid ja takistavaid tegureid, et neid omavahel võrrelda. Ja seda kõike mitte ainult väliseid objektiivseid tingimusi fikseerival tase- mel, vaid ka asjaosaliste sisemiste väärtuste, orientatsio- onide tasemel ning kõige selle seost ühelt poolt sotsiaal- sate mõjumehhanismidega, teiselt poolt psüühikaga.

Loomulikult tuleb seejuures vältida mitmesuguste va- nade ja uute formaalsete sotsioloogiliste ja psühholoogi- liste õigusteoreetiliste väärkontseptsioonide vigu. Mõis- tes hukka õiguse ja õigusteadvuse tuletamise indiviidi psüühikast, nii nagu see esines L. Petražitskil¹³, N. Kor- kunovil¹⁴, G. Šeršenovitšil¹⁵ ja variatsioonidega ka selle suuna tänapäevastel esindajatel, ei saa ometi ka indiviidi- de psüühika eripära täiesti ignoreerida. Ja kui me mõista- me normativismi hukka sellepärast, et ta ei näe õiguse sot- siaalset päritolu-olemust, siis peame olema järjekindlad ning ka õiguse ja üksiku normi elluviimisel jälgima k o - g u sotsiaalset mehhanismi, mitte aga ainult ühte jurii-

12 О.С. И о ф ф е. Юридические нормы и человеческие поступки.- Сб. Актуальные вопросы советского гражданского права, М., 1964, стр. 48. С.С. А л е к с е в. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве, М., 1966 стр. 16. Насущные задачи юридической науки. - "Коммунист", 1964, № 12.

13 Л.Н. П е т р а ж и ц к и й. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб., 1909, стр. 105.

14 Н.М. К о р к у н о в. Лекции по общей теории пра- ва, изд. Уш. СПб, 1908, стр. 276.

15 Г.Ф. Ш е р ш е н о в и ч. Общая теория права. Вып. I. М., 1910, стр. 133.

dilist osa sellest mehhanismist. Kartus kalduda ühte või teise ekslikku härmusesse ei tohi põhjustada seda, et me nende küsimustega üldse ei tegeleks.

Õiguse sotsiaalpsühholoogiliste aspektide käsitlemine eeldab ka õiguse uurimiseks rakendatavate meetodite ringi laiendamist. Iga teaduse arengu üks suundadest seisneb ju selles, et püütakse toetuda täpsematele, täiuslikumatele teadustele, rakendada täpsemaid meetodeid. "Sageli räägitakse, ja mitte asjatult, et teadus areneb tõugetega, sõltuvalt edust, mida toob metoodika. Iga metoodika edusammuga me nagu tõuseksime astme võrra kõrgemale, millelt avaneb meile laiem horisont seni nähtamatute esemetega",¹⁶ arvas I. Pavlov.

Kui looduseadused avalduvad alati ühtviisi fataalse määratletusega, siis ühiskonna seadused avalduvad inimeste tahtliku tegevuse kaudu, mis ei ole fataalselt määratud. Selles tegevuses põimuvad üldised ja põhilist määravad seaduspärasused vähem üldistega (selles mõttes, et nende tähtsus on vähem üldine, mitte aga kehtivus) ja juhuslikkusega, andes kokku väga kirju pildi. Selle pildi võimalikult täielikuks lahtimõtestamiseks on vaja tunda nii üldist, vähem üldist kui ka üksikut. Piltlikult võiks seda võrrelda armee juhtimisega. Armee juhtimiseks on vaja tunda sõjapidamises üldisema tähtsusega seaduspärasusi kui roodu või jao juhtimiseks. Need suured seaduspärasused on sõjas armee saatust määravad. Kuid ainuüksi nende tundmisest ka ei piisa. Üksiku rühma või jao saatust lahingus ei määra mitte ainult need suured seaduspärasused, vaid ka paljud teised tegurid - seaduspärasused, mille tundmisest või mittetundmisest sõltub asjaosaliste saatust väga paljugi ja mis oluliselt mõjutavad ka armee poolt saavutatava võidu hinda. Siit tuleneb vajadus deduktiivse lähenemise kõrval oluliselt suurendada induktiivsel lähenemisel rajanevate meetodite osa õigusteaduses.

Sellega seotud on küsimus ühiskondlike nähtuste "mõõtmisest" ja saadud andmete matemaatilisest töötlemisest. Meie leiame kõikidelt suurte ühiskonnateadlastelt viiteid sellele, et nad on pidanud vajalikuks läheneda ühiskonna teadustele kui täppisteadustele. Juba Saint Simon oli arvanud, et "ühiskonna uurimine on vaja viia katsetel rajane-

¹⁶

И. П. Павлов. Полное собр. соч. Т. II, 1951, стр. 22.

vate teaduste hulka". V.I. Lenin teoses "Mis on rahvasõbrad", avaldab seisukoha, et teaduslik ühiskonnale lähenemine tähendab ühiskondlike nähete analüüsimist loodusteadusliku täpsusega. Üldtuntud on P. Lafargue sõnastuses antud K. Marxi mõte, et teadus saavutab vaid siis täiuslikkuse, kui temal õnnestub kasutada matemaatikat.¹⁷ Klassikalised õigusteaduslikud meetodid ei kasuta ei ühiskondlike nähtuste "mõõtmist" ega ka matemaatikat. Mitmesuguste statistika andmete (näiteks kohtustatistika) kasutamine on sammuks sinnapoolse. Kuid nendes andmetes peegelduvad kvantitatiivselt asetleidnud faktid. Kriminoloogilised uurimused lisavad siia tavaliselt andmed kurjategija isiku, tema elutingimuste jne. kohta, püüdes siis leida seoseid fikseeritud objektiivsete näitajate vahel. Kuid niisamuti kui armee liikumisest ei saa tuletada iga üksiku sõduri liikumist, nii on ka indiviidi suhtes väliste tingimuste põhjal väga raske näha põhjuslikke seoseid. Selleks on vaja teada inimese tegevust määravaid sisemisi väärtusi ja orientatsioone. Sest üks ja sama väline tegur võib erinevatele inimestele mõjuda hoopis vastupidiselt. Ja kuna seejuures kehtib teatud statistiline jaotus, siis võib see uurija pilgu eest põhjuslike seoseid tumestada ja varjata. Kuid tundes nii väliseid objektiivseid tingimusi kui ka nende subjektiivseid hinnanguid, saame teha juba sügavamaid järeldusi põhjuslike seoste kohta. Kuigi see isiksuse subjektiivsete väärtuste väljaselgitamine on väga raske ja nende hindamine mitte vähem keerukas, on see ainus tee, mis võimaldab tunnetusel liikuda tema normaalset teed - üksikult üldisele ja sealt tagasi üksikule, nüüd juba kõrgemal tasemel.

Omaette probleemina tõuseb siit nende väliste objektiivsete tingimuste soovitavas suunas muutmine ja inimeste tegevust reguleerivate subjektiivsete väärtuste õige kujundamine. See eeldab juba koostööd sotsiaalse planeerimise spetsialistide ja pedagoogidega.

Ei ole kahtlust, et õiguse mõjumehanismi laiem uurimine kui ainult tema juriidilise mehhanismi uurimine aitab meil sügavamalt tungida nii üldistesse suurtesse seaduspärasustesse kui ka nende konkreetsetesse avaldumisvormidesse ning avaldada soovitavat mõju inimesele sotsiaalse mõjumehanismi kõikide astmetega.

¹⁷ Воспоминания о Марксе и Энгельсе. М., 1956, стр.66.

ALAEALISE ÕIGUSERIKKUJA ISIKSUSEST JA SELLE
ARENGUTINGIMUSTEST*

H. Liimets

NSV Liidu Pedagoogika Akadeemia akadeemik
TRÜ pedagoogika kateedri juhataja

Viimastel aastatel on järjest intensiivistunud meie riigi ja avalikkuse võitlus alaealiste õiguserikkumiste vastu. Suur tähelepanu sellele on ka mõistetav. Kuritegevuse likvideerimine, mida nõuab meilt NLKP programm, peabki algama sellest, et kaovad eelkõige alaealiste õiguserikkumised. Alaealistest õiguserikkujatest võrsuvad ju täiskasvanutena sageli kurjategijad.

Küllalt keskseks tuleb pidada siin õiguserikkuja isiksuse probleemi, kuivõrd see, kas antud olukorras saadetakse õiguserikkumine korda või mitte, näib olenevat siiski väga suurel määral sellest, kellega on tegemist. Üks inimene paneb teatud olukorras toime kuriteo, teine aga mitte. Välistingimused on samad, erinev on vaid isik. Sellest lähtudes tõuseb õigustatult küsimus, kui suurel määral sõltub õiguserikkumine selle toimepannud inimese - õiguserikkuja - iseärasustest.

Probleem on vana ja hästi tuntud juba kodanlikust kriminoloogiast. Teatavasti lähtus C. Lombroso püüdest leida kurjategija bioloogilisi iseärasusi suur hulk töid, kus kuritegevuse põhjusena käsitleti alaväärtuslikku bioloogilist alget. Seda suunda on õigustatult kritiseerinud nii nõukogude¹ kui ka kodanlik kriminoloogia. Ch. Goring uuris 3000 inglise kurjategijat võrdlevalt 3000 mittekurjategijaga ega leidnud jälgegi Lombroso kurjategijatüübist.² Nii on selle seletusviisi hüljanud isegi paljud kodanlikud uurijad.

* Ettekanne, peetud 1969.a. 28. detsembril.

1 И.И. Карпец. О природе и причинах преступности в СССР. - "Советское государство и право", 1966, № 4, стр.82-91; Ф.М. Решетников. Современная американская криминология. М., 1965.

2 Ch. Goring. The English Convict. London, His Majesty's Stationary Office, 1913.

Hilisemal ajal on püütud kindlaks teha, kas õiguserikkujaid iseloomustavad mingid erilised psüühilised jooned ning kas õiguserikkuja puhul pole tegemist erilise psüühilise tüübiga. See suund on eriti levinud USA kriminoloogias.³ Iseloomulik on seejuures arvamus, et isiksuse kujunemine toimub ja lõpeb varases nooruses.⁴ Seda seisukohta on nõukogude kriminoloogid kritiseerinud kui püüet varjata kuritegevuse tingitust ühiskonna sotsiaal-majanduslikest tingimustest.⁵

Nõukogude kriminoloogias on kurjategija isiksuse probleemile taas ilmselt õigustamatult vähe tähelepanu pööratud. Nähtavasti ei ole tahetud tegelda probleemiga, mille kodanlik teadus on diskrediteerinud. Seepärast ei olegi meie kriminoloogid suutnud anda piisavat vastust küsimusele, miks üks inimene paneb teatavas olukorras toime kuriteo, teine aga täpselt samas olukorras ialgi mitte. Ometi on ilmne, et siin peab tegemist olema erinevustega nende inimeste isiksuses.

Meil pole kunagi eitatud erinevusi kurjategija ja ausa kodaniku vahel. Meil on teatavasti laialt levinud arvamus, et kuritegevuse kui nähtuse säilimist tingivad inimeste teadvuses (ent teadvuses mitte alati, vaid ka harjumustes, omadustes jne.) säilinud kodanlikud igandid. Niisiis: kuriteo paneb toime see, kellel on need igandid, see aga, kellel neid pole, on korralik kodanik. Järelikult seisneb erinevus isiksuses.

Õiguserikkuja isiksuse erinevustele juhiti sisuliselt tähelepanu ka 1963.a. NLKP Keskkomitee juunipleenumil: "Elu ei sünnita ainult inimesi, kes täidavad ausalt oma kohust. Ta paiskab vahel pinnale ka sääraseid inimesi, kes oma rikutud ellusuhtumise, töökartuse, väikekodanlike maneeride ja maitsega astuvad vastuollu meie maal valitseva tegevus- ja mõttelaadiga... Noorsoo hulgas on

³ W. H e a l y. The Individual Delinquent. Boston, 1915.

N. C a n t o r. Crime and society. An Introduction to Criminology. New York, 1939.

Sheldon and Eleanor G l u e c k . Unraveling Juvenile Delinquency. Harvard University Press, 1957.

⁴ Ф.М. Р е ш е т н и к о в, Современная американская криминология. М., 1965. стр.135.

⁵ Samas, lk. 134.

veel laiskvorste, moraalseid vördjaid, virisejaid, sääraseid "kollanokki-skeptikuid".⁶ Otseselt räägib muutustest isiksuses koolis raskesti kasvatatavate õpilaste juures J.V. Idaškin ning vaatleb mõnel määral ka karakteri väära-arengu põhjusi.⁷

Ilmselt vaatlusandmete alusel viitavad isiksuse erinevustele konkreetsemalt ka Läti NSV uurijad L.A. Kljutšinskaja ja E.J. Stumbina, väites, et "töökolooniatesse saabuvad noorukid reeglina negatiivsete karakterijoontega, nagu kõrgeenenud afektiivsus, pidurdamatus, kangekaelsus, negatiivism (vastupanu kasvatuslikule mõjutamisele) ning koguni sügavamate defektidega - tööarmastuse puudumine, ebakriitiline suhtumine oma vääritusse käitumisse jt."⁸ Samad autorid avaldavad arvamust, et teatavat osa etendab kuritegevuses isegi alaealise spetsiifika, s.t. tema vanuseline eripära - jooned, mis on üldiseloomulikud teatavas vanuseastmes inimese isiksusele.⁹ Siiski on isiksuse muutusi vähe uuritud sihipäraselt.

Peab märkima, et sageli vahetatakse kriminoloogiaalastes töödes isiksuse uurimine demograafiliste andmete fikseerimise ja konkreetse käitumise eripära selgitamisega. Sotsiaal-demograafilised andmed (isiku sugu, vanus, sotsiaalne seisund, elukutse, haridus, perekonnaseis jt.), antud isiku varasem käitumine perekonnas ja tootmistööl, asjaolu, kas isik on varem kandnud kriminaal-, administratiiv- või distsiplinaarvastutust või kas varem on kohaldatud tema suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendeid, isiku kalduvus alkoholismile jms. ei võimalda meil tegelikult midagi ütelda kurjategi isiksuse kohta. Varasema käitumise eripära mitmesugustes olukordades võib aga olla üksnes teatavaks lähtekohaks isiksuse omaduste selgitamisel, kuna need omadused väljenduvad konkreetsetes käitumises. Käitumise kirjeldus iseenesest ei anna aga veel pilti isiksusest.

⁶ L.F. И л ж и т š о в . Partei ideoloogilise töö järjekindlad ülesanded. Tln., 1963, lk. 31-34.

⁷ Ю.В. И д а ш к и н . Уклонения в развитии личности школьника и пути их преодоления. - "Вопросы психологии", 1961, №1.

⁸ Л.А. К л ю ч и н с к а я , Э.Я. С т у м б и н а . Участие общественности в предупреждении правонарушений несовершеннолетних. - Общественность в борьбе с правонарушениями несовершеннолетних. Уч. зап. Латв. госу-та. Т. 56, Рига, 1964, стр. 17.

⁹ Samas, lk. 17-18. - 19 -

Kriminoloogilises kirjanduses võib täheldada õiguse-rikkuja isiksuse uurimisega ühenduses veel teist tendentsi. Isiksuse omaduste uurimise asemel fikseeritakse perekondlikud olud, kooliõpingute iseärasused, sõbrad, osavõtt ühiskondlikust tööst, harrastused jne.¹⁰ Muidugi ilmneb uuritava isiksuse eripära ka siis, kui me fikseerime inimese käitumise fakte suhtlemisel vanemate ja sõpradega, tema suhtumise töösse jne., kuid need faktid pole veel isiksus, vaid eelkõige tingimused selle arenemiseks. Isiksuse uurimist ei või aga asendada tema arengutingimuste uurimisega. Õiguserikkujate üldisi arengutingimusi on nõukogude kriminoloogias suhteliselt rohkem uuritud ja saavutatud tähelepan-davaid tagajärgi.¹¹

Kerkib küsimus: mis on põhjustanud isiksuse uurimise äravahtamise mitmesuguste muude, tõsi küll, isiksusega seotud tunnuste uurimisega. Seletub see suurelt osalt arvatavasti sellega, et nõukogude psühholoogias jätab isiksuse uurimine üldse tunduvalt soovida. Ka on lähenemisviisid isiksusele kirjanduses võrdlemisi erinevad. Sage-dane on isiksuse vaatlemine individuaalsete iseärasuste kompleksina, kuhu kuuluvad temperament, iseloom, andekus ja võimed, huvid ja kalduvused. Selline arusaam pakub te-gelikult väga vähe ka kriminoloogiale. Viimast huvitab esmajoonel see, mis ajendab inimest nii- või teistsugusele käitumisele, millise püsivusega on need või teised käitu-misjooned, mis määrab inimese suutlikkuse oma käitumist otstarbekalt reguleerida vastavalt olukorrale ja ühiskond-liku elu normidele. Seega tuleb meil kriminoloogia huvides erilist tähelepanu pöörata isiksuse kui terviku teatavate-le elementidele.

10

A. A. Герцензон. Об изучении и предупреждении преступности. - "Советское государство и право", 1960, №7, стр. 78-88; С. С. Остроумов, В. Е. Чугунов. Изучение личности преступника по материалам криминологических исследований. - "Советское государство и право", 1965, №9, стр. 93-102.

II

М. П. Лапшин и др. Из опыта изучения причин преступности и личности преступника. - Труды научно-исследовательского института милиции МВД СССР, №2, М., 1959.

Uurimine peaks siin lähtuma teatavast psühholoogilisest skeemist. Käitumise psühholoogilisele analüüsile on aga nõukogude uurijad suhteliselt vähe tähelepanu pööranud. Spetsiaalse töö **sellale** teemale on kirjutanud Gruusia psühholoog D.N. Uznadze.¹² Tema arvates on iga käitumisakt suunatud subjekti teatava vajaduse rahuldamisele teatavas konkreetsetes situatsioonis. Kui poleks vajadust ja vastavat situatsiooni, poleks ka sellist käitumist.¹³ Objekt ei määra D.N. Uznadze arvates seda või teist käitumist vahetult, reflektorselt. Iga käitumise üksikjuhtum eeldab subjekti kui terviku individuaalset, täiesti konkreetset seisundit, mis määrabki selle, tema aktiivsuse üksiku akti.¹⁴ Siinkohal aga kerkib küsimus, mis määrab subjekti säärase seisundi, mis eelneb käitumisaktidele?

Seda subjektiivset seisundit, mis loob valmisoleku teatavat laadi aktiivsuseks, nimetab D.N. Uznadze hoiakuks (установка). Ka kriminoloogide hulgas on viimastel aastatel see termin käibele läinud. Nimelt kõneldakse isiksuse ühiskonnavastastest hoiakutest, mille all peetakse silmas teatavaid vaateid ja harjumusi.¹⁵ Tegelikult ei ole aga psühholoogia andmetel inimese käitumist kujundavate tegurite hulgas esiplaanil vaated ja harjumused, vaid hoopis vajadused, millele ka D.N. Uznadze küllalt veenvalt osutab. Muidugi ei määra inimese käitumist vajadused üksi. Varasema kogemuse alusel on välja kujunenud nulk käitumisvorme - oskusi, vilumusi ja harjumusi, mis on viinud antud isiku teatavate vajaduste rahuldamisele. Mida kauem on keegi oma vajadusi rahuldanud mingite kindlate käitumisviiside abil, seda tõenäolisem on vastava käitumise uuesti esinemine analoogilistes välistes olukordades. Varguse abil korduvalt oma vajadusi rahuldanud isik kaldub edaspidi üha kergemini sellisele käitumisele. Niisugust arenguprotsessi on hästi käsitletud E. Koemets.¹⁶

12 Д.Н. У з н а д з е. **Формы поведения человека. Экспериментальные исследования по психологии установки.** Т.П. Тбилиси, 1963.

13 Samas, lk. 8.

14 Samas, lk. 10.

15 Советская криминология. М., 1966, стр.91.

16 Е. К о е м е т с . Kasvatusraskused ja nende ületamine. - Koduse kasvatuse küsimusi. Tln., 1956, lk. 82-145.

Kõrvuti käitumisoskuste, vilumuste ja harjumuste kujunemisega tekib isiksuses veel üks oluline element. Nii-
melt hakkab inimene hindavalt suhtuma teistesse inimestes-
se, tegevustesse, olukordadesse ja esemetesse vastavalt
sellele, kas need soodustavad või takistavad tema vajadus-
te rahuldamist. Säärased enam või vähem teadlikustatud
väärtustamised on edaspidi uutes olukordades aluseks tema
käitumise reguleerimisel. Aktiivselt valides siis erine-
vate käitumisvormide vahel lähtub inimene vahetult küll
antud momendil aktuaalsemast vajadusest ning keskkonnas
selle vajaduse rahuldamiseks olemasolevatest võimalustest,
kuid juhindub ka sellest, missugust käitumist peab ta
väärtuslikumaks ja hinnatavamaks. Sisuliselt on säärase
hinnatavuse taga teiste oluliste vajaduste rahuldamise
võimalus. Keeldumine kuritegelikul teel oma vajaduse ra-
huldamisest võib lähtuda ka isiku teadmisest, et sellist
käitumist mõistavad teda ümbritsevad inimesed hukka.
Suhteid nende inimestega hindab ta aga, sest nendest sõl-
tub tema paljude muude vajaduste rahuldamine.

Erinevate käitumisviiside väärtustamise lähtekohaks
muutub isiksuse teatud arengutasemel juba tema kujutus
oma "minast". Käitumisviiside valik sõltub siis asja-
olust, missugused on selle inimese isiklikud ideaalid,
millist "mina" peab ta parimaks ja mille poole ta püüdleb.
Konkreetse inimese isiklike ideaalide kujunemine on aga
keerukas protsess, kus kaasa mõjub antud indiviidi kogu
arengukeskkond ja varasema elukäigu eripära.

Õiguserikkuja ümberkasvatamise huvides on oluline
tenda, mis on muutunud tema isiksuses. Eeltoodust järeld-
dub, et muutusi tuleb esmajoones otsida õiguserikkuja va-
jaduste sfäärist, käitumisharjumuste iseärasustest ning
tema isiksuse väärtuste struktuurist.

Rida alaealiste õiguserikkujate isiksuse uurimisele
pühendatud töid ongi võinud täheldada olulisi muutusi just
selles sfääris.

Paljude õiguserikkujate hulgas võib tähele panna mõ-
nede, eriti primaarsete vajaduste suhteliselt suuremat in-
tensiivsust. Nii võib alaealiste varaste juures konsta-
teerida suuremat maiustamise vajadust. E. Koemetsa toodud

andmetest selgub, et see viibki paljudel juhtudel vargustele.¹⁷

Samal ajal võib õiguserikkujate juures märgata ka vajadusteringi ahenemist. Intellektuaalsete vajaduste vähesest arengust kõneleb õiguserikkujate suhteliselt madal haridustase, mida kirjanduses on korduvalt märgitud. Ka nende huvide ja harrastuste uurimine pakub sellest seisukohast huvi. Ilmneb, et õiguserikkujate harrastused ei eelda aktiivset tegevust. Nii on alaealistest kurjategijatest M.P. Lašini andmetel¹⁸ tegelnud spordiga 20 % ja isetegevusega 11,79 %. Need on alad, mis nõuavad pingutusi ja aktiivset tegevust. Samal ajal on kinos ja teatris käinud 86,84 % uuritud kurjategijatest.

Muutusi võib õiguserikkujate juures täheldada ka neile vajaliku sotsiaalse hinnangu sfääris. Teatavasti on üksikisikule sotsiaalsete hinnangute andjaks alati konkreetsed väikesed grupid: perekond, kooli õpetajaskond, koolikaaslased, klassikaaslased, väljaspool kooli tekkinud stiihiliste gruppide kaaslased jne. Vajadus sotsiaalse hinnangu järele on kõigil. Näib aga, et muutunud on need grupid, kellelt õiguserikkujad taotleavad positiivset hinnangut. On alust väita, et paljud õiguserikkujad ei taotle positiivset hinnangut õpetajatelt, klassikaaslastelt ja vanematelt. Nende positiivsetesse ja negatiivsetesse hinnangutesse suhtuvad õiguserikkujad pahatihti ükskõikselt. Selle tulemusena lakkab õiguserikkujate käitumist reguleerimast keskkond, kes seda peaks oma hinnangutega esmajoones suunama. Samal ajal hangitakse hinnanguid väljaspool kooli ja kodu kujunenud stiihilistest rühmitustest ja arvestatakse oma käitumises väga suurel määral hinnanguid, mis sageli ei ole kooskõlas meie moraali nõuetega.

Sellisele muutusele õiguserikkujate poolt tunnustuse saamise allikates viitab kaudselte ka koolis raskesti kasvatatavate õpilaste stiihiliste rühmituste koosseisu sel-

¹⁷ Е. К о е м е т с . Kasvatusraskused ja nende ületamine. - Koduse kasvatuse küsimusi. Tln., 1956, lk. 90-93.

¹⁸ М. П. Л а ш и н и др., указ. соч.

gitamine. E. Markvart¹⁹ uuris 1964.a. võrdlevalt ühe Tartu kooli normaalse ja "raske" klassi õpilaste stiihiliste rühmituste koosseisu. Selgus, et viimaste stiihilistes rühmitustes oli 10 isikut väljastpoolt.

Niisugune nihe seletub esmajoones asjaoluga, et alaealistel õiguserikkujatel pole õnnestunud leida tunnustust ja arvestatavat positsiooni oma elu põhikollektiivides, s.o. perekonnas ja koolis. Puudulik õppeedukus, kaasõpilaste poolt hinnatavate oskuste ja võimete vähesus või ka võimaluste puudumine olemasolevate võimete esiletoomiseks ei anna alust oodata tunnustust kaaslastelt. Siit tuleneb küllalt ootuspärane reaktsioon otsida säärast keskkonda, kus on võimalik tunnustust leida. Alguses võib niisuguseid õpilasi ühendada ainult vastumeelsus kooli vastu, kus eneseteostuse võimalusi ei leitud.

Ebaõnnestumised koolis, sellel pinnal tekkinud konfliktid õpetajate ja ka vanematega viivad aga ka väärtuste muutumisele. Õpilane tunnistab väärtusetuteks tegevused, millega ta toime ei tulnud, ning inimesed, kes hindavad neid tegevusalasid, kus tal endal ebaõnnestus.

Sotsiaalse tunnustuse vajaduse ja õpilase väärtuste süsteemi kujunemisel paljude negatiivsete muutuste lähtekohaks oleva koolis mittetoimetulemise tagapõhi on omakorda õige keerukas.

Muutused õiguserikkuja isiksuses ei piirdu aga üksnes isiksuse vajaduste ja väärtuste süsteemiga. Oluliseks tuleb pidada ka isiksuse kõiki neid külgi, mis on seoses võimelisusega reguleerida oma käitumist.

Mis on põhjustanud kõiki neid muutusi? Nimetatud probleemi lahendamine on eriti oluline kriminoloogia seisukohalt, kuna ollakse arvamusel, et "isiksuse kujunemise ebasoodsad tingimused ongi peamiseks ühiskonnavaenulike hoiakute tekkimise põhjuseks."²⁰

Isiksuse arengu jälgimisel peaks ka kriminoloogia toetuma nõukogude arengupsühholoogia andmetele. Marksistlik arengupsühholoogia vaatleb inimisiksust igal arengumomen-

¹⁹ E. M a r k v a r t . IV-VIII klasside õpilaste kambad Tartu Ülejõe linnaosas. Diplomitöö. Tartu, 1965.
²⁰ Советская криминология. М., 1966, стр.93.

dil kui suhteliselt püsivat kujunemise produkti, mille eripära on tekkinud kolme teguri, nimelt sünnipäraste eelduste, miljöö ja kasvatuse kaasmõjul ning mis edaspidigi areneb ja muutub. Kriminoloogiliselt on huvipakkuv selgitada, missugused arengutegurite ebasoodsad konstellatsioonid viivad isiksuse omaduste säärasele kujunemisele, mille tõttu inimene võib teatavates konkreetsetes välistingimustes korda saata õiguserikkumisi. Senised andmed räägivad selle poolt, et ükski faktor omaette võetuna ei saa viia negatiivsete tagajärgedeni, peab esinema rida ebasoodsaid tegureid koos.

Eriti vähe on nõukogude uurijad tähelepanu pööranud bioloogilistele teguritele, kohati on nende võimalikku osa lihtsalt eitatud. Ei ole muidugi kahtlust, et keegi ei sünni kurjategijana, ometi võib bioloogilistel faktoritel olla teatav osa ebasoodsate muutuste tekkimisel inimese isiksuses. Selles suhtes tulevad arvesse eriti järgmised asjaolud: tervislik seisund, antropomeetrised iseärasused, eriti tugevad kõrvalekaldumised keskmistest näitajatest, füüsilised defektid. Nendel asjaoludel pole mingit otsest seost õiguserikkumisega, küll asetavad need aga lapse ja nooruki eriolukorda ümbritsevas sotsiaalses keskkonnas ja mõjutavad selle kaudu tema isiksuse kujunemist. Haiglase lapse eest hooldetakse rohkem, talle esitatakse ümbriku poolt vähem nõudeid ning tema eksimuste suhtes ollakse leplikum. Niisugune olukord ei stimuleeri last end pingutama ja taotlema oma saavutuste vastavust ümbriku ootustele. Kui on teada need bioloogilised iseärasused, mis võivad arengut ebasoodsalt mõjutada, siis on võimalik kasvatustööd korraldada nii, et negatiivsed mõjud väheneksid või kaoksid.

Bioloogilistest teguritest pälvib kriminoloogi seisukohast teatud tähelepanu noorsoo arengu kiirenemine, aktselersatsioon, mille seost õiguserikkumistega on Eesti NSV oludeski uuritud. J. Orn tegi kindlaks, et kolooniakasvandike hulgas on veidi üle 40 % aktselereerunuid, samal ajal kui üldharidusliku kooli õpilaskonnas esines neid 17 %. Seda nähtust on mõeldav interpreteerida järgmiselt: füüsilises arengus vanusekaaslastest ettejäudmine põhjustab uute vajaduste tekkimise, mille reguleerimiseks

ei ole veel küllaldasi eeldusi vastava moraalse ja intellektuaalse arengu näol. Raskusi suurendab veel see, et õpetajate- ja vanematepoolne kohtlemine ei arvesta tavaliselt seda kõrgemat arengutaset. Aktselereerunutele lähene-takse kui lastele, mida nad enam pole. Sellel pinnal te-kivad konfliktid ümbrusega. Konfliktsituatsioonides orien-teerumine ja sobiva käitumisviisi valik pole noorukile aga arengu iseärasuste tõttu jõukohane.

Bioloogiliste tegurite mõju arenguprotsessile ja ka isiksuses ebasoovitavate nihete tekkimisele ei tunne me praegu veel küllaldaselt, kuid seda tegurit eitada ei ole siiski võimalik.

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ
ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ НА СЛУШАТЕЛЕЙ
(ПО МАТЕРИАЛАМ КОНКРЕТНОГО СОЦИОЛОГО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ)*

И. Ребане

доктор юридических наук, профессор кафедры
уголовного права и процесса ТГУ, заведующий
проблемной лаборатории по криминологии ТГУ

1. Лица, пришедшие на судебное заседание слушать разбирательство уголовного дела, представляют собой весьма разнообразное по составу общество. Без сомнения, есть лица, которые попадают на процесс по совершенно случайным обстоятельствам. Это можно проиллюстрировать примерами из настоящего исследования. Из четырех слушателей, присутствовавших на разбирательстве дела о краже личного имущества, были опрошены трое. Этими лицами оказались: заведующий учреждением, пришедший на судебное заседание "из-за задержки в выступлении в арбитраже", ученый секретарь исследовательского института, который пришел сюда, чтобы "заполнить свободное время", и 71-летний пенсионер, который "пришел просто послушать, так как воры побывали и в том доме, где живет опрошенный. На разбирательстве другого дела присутствовал 60-летний пенсионер, который пришел послушать адвоката по той причине, что "это была красивая молодая женщина". На одном процессе в качестве слушателя был опрошен 90-летний пенсионер, который случайно зашел сюда посмотреть, есть в суде "что-нибудь интересное". Такого рода слушатели, т.е. скучающие, излишне любопытные старики встречаются в судах весьма часто. Вряд ли может судебное заседание оказать на них воспитательное воздействие.

* Доклад, прочитанный 20 февраля 1970 г.

Есть и такие случайные слушатели, которые приходят на процесс из интереса к конкретному делу. Их привлекает сюда вызванный данным делом шум. Приходят смотреть, как выглядит убийца или насильник. Хотят послушать интересные детали. Хотя не исключено, что процесс окажет влияние на этих слушателей, было бы неправильно ориентировать ход судебного заседания на их воспитание.

Конечно, есть и такие лица, которые по совершенно другим мотивам приходят слушать процесс. И как раз на этот контингент слушателей следовало бы ориентировать воспитательное воздействие судебного заседания. Разумеется, состав этих слушателей также весьма пестр. Есть такие, которые знали подсудимого раньше и относились к нему доброжелательно или критически, есть знакомые пострадавших, а есть и такие лица, которые так или иначе были связаны с организацией, где было совершено преступление. Приходят послушать процесс и для того, чтобы чему-нибудь "научиться" на судебном процессе.

Здесь мы и наталкиваемся на большие трудности. Ведь никто не хочет признаться в том, что идет слушать процесс для того, чтобы испытать на себе положительное влияние или с его помощью избавиться от своих недостатков и отрицательных качеств. И как только воспитательная работа на процессе становится слишком прямолинейной или назойливой, сознание слушателей начинает противиться этому и отвергать такого рода воспитательную работу. В результате создается известный психологический барьер между слушателями и судом. Тем не менее судебное заседание должно оказывать воспитательное влияние и на этих слушателей, а вся проблема в значительной мере переносится в область педагогического такта и педагогического искусства. В первую очередь суд должен уяснить себе, как подойти к слушателям и как установить контакт с ними.

Отвечая на этот вопрос, следует иметь в виду, что судебное заседание является для слушателя важным источником информации о конкретном деле. Ведь слушатель, на которого в ходе процесса ориентирована воспитательная работа, пришел на судебное заседание именно для того, чтобы получить подробную информацию по данному делу.

При этом, однако, следует сделать одну существенную оговорку. Предлагаемая на судебном заседании информация редко проникает в сознание слушателей, если они не считают ее достоверной. Если слушатель приходит к выводу, что на суде что-то извращается, что-то скрывается от него, проявляется тенденциозность или односторонность, то сохраняется вышеупомянутый психологический барьер, хотя его преодоление и является одной из существенных предпосылок воспитательного воздействия судебного заседания. Мало того, психологический барьер может увеличиться и побудить слушателя занять критическую позицию в отношении суда, вызвать у него чувство сожаления к подсудимому, и побудить его рассматривать приговор суда как проявление несправедливости. В результате этого воспитательное влияние судебного заседания в значительной мере теряет свою силу.

В современных условиях развития и при достигнутом культурном уровне советского общества у граждан, несомненно, есть общее представление о том, что преступление у нас осуждается, что преступления совершаются морально опустившимися людьми и что их легко совершить, если преступников окружают ротозеи или равнодушные, пассивные люди. Общеизвестно также, что Советское государство энергично борется с преступностью. Ни у кого не может возникнуть, например, сомнения в том, что кража или хулиганство запрещены и караются судом. Однако реальное содержание, а прежде всего эмоциональное звучание, эти общие, абстрактные истины приобретают лишь в том случае, если в них видят выросшие из жизни обобщения. Это и является предпосылкой к тому, что из абстрактных истин гражданин делает практические выводы: он сам готов выступить на защиту правопорядка и, попав в конфликтную ситуацию, не будет искать выхода из положения ценой преступления.

Поэтому с воспитательной точки зрения крайне важно основываться на реальных фактах, на действительности. Необходимо также, чтобы и само воспитываемое лицо воспринимало эти факты как действительность. Иначе нельзя мобилизовать его сознание так, чтобы он мог дать оценку фактам и сделать из них правильные выводы. Между тем без

участия самого человека воспитательная работа немыслима, ибо готовые убеждения нельзя вливать с помощью какой-то воронки в сознание человека. Поэтому на судебном заседании нельзя оказывать на человека воспитательное воздействие путем одних только выговоров и наставлений, если слушатель не понимает, что полученная им информация, бесспорно, согласуется с действительностью.

С точки зрения воспитательного влияния судебного заседания на слушателей значение отдельных стадий процесса различно. В этом аспекте существенную роль играет уже подготовительная часть судебного заседания. Если она ведется со знанием дела, в строгом соответствии с процессуальными нормами, то создается атмосфера, благоприятная для оказания воспитательного влияния. Судебное следствие, напротив, направлено на получение о конкретном деле максимально полной и объективной информации и для слушателей. Необдуманные и преждевременные заключения, сделанные на этой стадии процесса, особенно сделанные составом суда, с точки зрения воспитательного воздействия на слушателей крайне опасны. Они могут парализовать активность мыслительной работы слушателей и создать у них совсем искаженное представление о правосудии. Важное значение с точки зрения оказания влияния на сознание слушателей имеют также судебные прения. В ходе судебных прений слушатели узнают о юридических и морально-политических критериях, на основе которых делаются выводы из рассматриваемого дела. Но окончательного решения дело все же еще не получает. Слушателям дается как бы время самим подумать о разбираемом деле.

Воспитательное влияние судебного процесса достигает кульминации в приговоре суда.

Если слушатель убедился в достоверности полученной по делу информации, опереживая процессу, молчаливо вмешивался в судебные прения и на основе имеющихся исходных данных сделал свои выводы, то его мыслительная деятельность достигает весьма высокого напряжения. Его собственные выводы могли быть правильными, но могли быть и неправильными. Поэтому ему хочется узнать, должен ли он внести коррективы в свою позицию или же суд занял такую же позицию. А поскольку исходные данные одни и те же, то

ему нетрудно установить, где, в оценке каких обстоятельств он ошибся, что упустил из виду и не принял во внимание.

Воспитательный эффект судебного приговора мыслим, однако, лишь в том случае, если слушатель признает бесспорный авторитет суда и строгое соответствие судебного приговора установленным на суде фактам. Если же слушатель не усматривает в приговоре суда акта социалистического правосудия, то приговор теряет в его глазах свою убедительность, а вместе с тем и воспитательное воздействие. Между судом и слушателями снова вырастает психологический барьер и его вообще не удается устранить.

2. При выяснении воспитательного влияния судебного заседания основным источником информации в данном исследовании были сами слушатели, заполнившие соответствующую анкету. Были анкетированы также лица, входящие в состав суда, прокуроры и адвокаты. Лица, заполнившие основные вопросники, привели различные данные о воспитательном влиянии судебного процесса.

На ста судебных заседаниях по уголовным делам, охваченных данным исследованием, присутствовало всего 1030 слушателей, т.е. в среднем 10,3 слушателей на каждый процесс. На 24 процессах не было ни одного слушателя, на 8 — лишь один, на 13 — 2 и на 5 — 3 слушателя. Другими словами: если учесть половину обследованных процессов, на которых присутствовало меньше всего слушателей, то на каждый процесс приходится менее одного слушателя.

Более половины, а именно 627 или 60,8% слушателей приходилось на 15 выездных судебных заседаний, в среднем 41,8 слушателей на одно выездное заседание. При этом число слушателей на выездных заседаниях было весьма различно, колеблясь от 3 до 100.

Если оставить в стороне выездные заседания, то на остальные 85 процессов падало всего 404 или 39,2% слушателей, в среднем 4,8 слушателей на каждый процесс в постоянных помещениях суда. На таких процессах максимальное число слушателей составляло 20 человек.

При анализе числа слушателей в зависимости от вида дела, которое разбиралось на судебном заседании, оказалось, что на процессах по делам о посягательствах на личное имущество граждан присутствовало в среднем 9,9 слу-

шателей, при разбирательстве дел о посягательствах на государственное имущество их число составляло 9,4, а при слушании дел о совокупности преступлений против личного имущества граждан и преступлений против социалистического имущества - 18,7. При этом на выездных заседаниях по тем же видам судебных дел присутствовало в среднем на каждом процессе соответственно 54,6, 31,0 и 77,0 слушателей. На заседаниях по этим же видам дел, рассмотренных в постоянных помещениях суда, присутствовало в среднем на каждом процессе соответственно 5,4, 2,7 и 9,3 слушателей. Таким образом, число слушателей на процессах по делам о посягательствах на социалистическое имущество по сравнению с делами о других преступлениях против имущества было наименьшим.

В ходе исследования анкетным путем было опрошено 14,2% всех слушателей, в том числе 4,1% лиц, присутствовавших на выездных заседаниях суда, и 29,8% из слушателей, присутствовавших на заседаниях в стационарных помещениях суда. Процент опрошенных, а именно 48,0, был наиболее высоким среди слушателей процессов в постоянных помещениях суда по делам о посягательствах на социалистическое имущество. Из лиц, слушавших в постоянных помещениях суда разбирательство о преступлении против личного имущества граждан, было опрошено 26,3%, а из слушателей, присутствовавших в стационарных помещениях суда на разбирательстве преступлений против личного и общественного имущества по совокупности - 21,4%. Эти цифры достаточно репрезентативны, чтобы сделать из них нужные выводы.

Наибольшую группу слушателей составляли лица, незнакомые подсудимому. На процессах, где разбирались преступления против личного имущества граждан, их было 55,7%, а на процессах, где слушались дела о преступлениях против социалистического имущества, их было несколько меньше, а именно 43,5%. Процент же товарищей подсудимых по работе среди слушателей на процессах по делам о преступлениях против социалистического имущества составил 34,8, тогда как на заседаниях, где разбирались преступления против личного имущества граждан, их было только 18,2. Родственников подсудимых присутствовало относительно больше на тех заседаниях, где слушались дела о

преступлениях против личного имущества граждан, тогда как знакомых подсудимых, наоборот, присутствовало больше на заседаниях, где разбирались преступления против социалистического имущества. Однако родственники и знакомые подсудимых никогда не преобладали среди слушателей процессов. Можно лишь предположить, что они с большей живостью реагируют на ход судебного заседания, и поэтому может создаться впечатление, что они и доминируют среди слушателей.

Из опрошенных анкетным путем слушателей на процессах по уголовным делам ранее присутствовало 42,5%, в том числе из лиц, слушавших разбирательство преступлений против личного имущества граждан - 50,0%, а из разбираемых дел о преступлениях против социалистического имущества - 32,3% слушателей.

При опросе не спрашивались о национальной принадлежности слушателей, но им предоставлялась возможность заполнять анкеты по желанию на эстонском или русском языках. Большинство граждан, ответивших, что на процессах по уголовным делам они раньше не бывали, заполнили анкеты на русском языке. Очевидно, следует уделить больше внимания привлечению граждан русской национальности в качестве слушателей судебных процессов по уголовным делам.

По возрасту слушатели почти не отличались в зависимости от видов разбираемых судом дел. Среди слушателей наиболее многочисленную группу представляли лица в возрасте 21-30 лет. Из всех опрошенных слушателей такие лица составляли 30,0%. Лиц в возрасте моложе 20 лет среди опрошенных было 10,9%, а лиц старше 60 лет - 13,7%. Фактически же последняя из вышеназванных возрастных групп должна быть явно больше, так как лица пожилого возраста обычно уклонялись от заполнения анкет.

Из интереса к конкретному делу на судебные заседания приходило 42,9%, а просто из желания посмотреть, что вообще происходит на процессе по уголовному делу - 27,4% всех опрошенных слушателей. Случайно попало на процесс 11,7% опрошенных лиц. На судебное заседание в качестве слушателей нередко приходили также в связи с занимаемой должностью (напр., начальники подсудимых) или в связи с исполнением общественных обязанностей (напр., председатели товарищеских судов) или из профес-

сионального интереса (напр., юристы) и т.д. На судебные заседания приходили также, "чтобы заполнить окно", послушать прокурора или адвоката, а также из желания стать позднее юристом.

3. На вопрос, оказал ли процесс в целом воспитательное влияние на опрошенного, положительно ответили 61,6%, отрицательно же — 38,4% всех анкетированных. Выходит, что на каждом процессе, происходившем в постоянном помещении суда, удалось оказать положительное воспитательное воздействие в среднем лишь на 3 слушателей, а при разбирательстве в стационарных помещениях суда дел о хищениях социалистического имущества — только на 1,6 слушателя. Отсюда вытекает неотложная задача: повысить воспитательную эффективность судебных заседаний на слушателей, а также увеличить посещаемость гражданами судебных процессов по уголовным делам. Во всяком случае в настоящее время нет оснований говорить о значительном воспитательном влиянии судебных заседаний на граждан.

К сожалению, баланс воспитательного эффекта судебных заседаний оказывается негативным как раз в отношении решающей категории слушателей. Как мы видели, наиболее многочисленную группу слушателей образуют граждане, незнакомые подсудимым. Из них 51% заявили, что судебное заседание не оказало на них воспитательного влияния, и только 49% ответили на этот вопрос положительно. В отношении остальных групп слушателей результаты опроса были более благоприятны. В особенности это касается товарищей подсудимых по работе, присутствовавших в качестве слушателей на судебных процессах. От них положительных ответов было получено 81,5%, отрицательных же только 18,5%. Поскольку товарищи подсудимых по работе являлись слушателями главным образом на выездных заседаниях суда, то по данным настоящего исследования также находит подтверждение вывод о большей воспитательной эффективности выездных заседаний суда. В остальных группах слушателей, включая и родственников подсудимого, баланс воспитательного эффекта судебного процесса также не был отрицательным.

При рассмотрении вопроса о воспитательном воздействии судебного процесса применительно к отдельным видам судебных дел выяснилось, что баланс воспитательного эффекта судебного заседания ни в одном случае не был отрицатель-

ным. Наименьшее число положительных ответов на вопрос о воспитательном воздействии судебного процесса было получено от лиц, слушавших разбирательство преступлений против личного имущества граждан, а именно 54,5%, хотя на этих процессах и присутствовало наибольшее число слушателей.

Из ответов слушателей на вопрос, оказало ли судебное заседание воспитательное влияние на опрошенного, выяснилось, что они в общем постигли суть этого вопроса. Это видно из анализа конкретизированных ответов. Поэтому нет оснований утверждать, что выводы, сделанные в настоящем исследовании относительно воспитательного воздействия судебного процесса на слушателей, произвольны или необубедительны.

Конкретизированные ответы показали, как понимает анкетированный гражданин воспитательное влияние судебного заседания по существу, в чем убедило судебное заседание слушателя или что оно внушило ему. Все конкретизированные ответы можно разбить на три группы. Среди них первое место занимают ответы, подчеркивающие моральное влияние судебного заседания. Из общего числа конкретизированных ответов они составили 47,8%. В ответах, входящих в эту группу, слушатели указывают на то, что они получили живой пример того, как надо быть честным и что позорно. Указывается также, что судебное заседание воспитывает чувство справедливости. Ответы второй группы составили 28,5% всех конкретизированных ответов. В них слушатели говорят о предостерегающем влиянии судебного процесса в целом и приговора в частности, о страхе перед наказанием и его неизбежности, а также о других подобных обстоятельствах. В третью группу входило 23,7% всех конкретизированных ответов. В них подчеркивается, что под влиянием судебного процесса опрошенный пришел к определенным практическим выводам относительно своего собственного поведения, чтобы не попасть на ложный путь. В своих ответах опрошенные граждане указывают также, что в суде они пришли к убеждению в необходимости оказывать положительное воздействие на других граждан и устранять обстоятельства, ведущие к преступлению или способствующие его совершению другими лицами. Так, например, отмечается, что под влиянием судебного заседания опрошенный уяснил себе, как на-

до вестя себя, чтобы покончить с употреблением алкогольных напитков во время работы, предотвратить разбазаривание общественного имущества, своевременно обнаружить воров, избежать общества дурных друзей, более сердечно и внимательно относиться к нуждам сограждан, чтобы они не стали на путь преступленья.

Анализируя полученные ответы с точки зрения характера воздействия судебного процесса на слушателей, оказывается, что ответы третьей группы, бесспорно, свидетельствуют об интеллектуальном влиянии судебного заседания, тогда как ответы первой группы - о его эмоциональной силе. Ответы второй группы также говорят, в первую очередь, об эмоциональном влиянии судебного процесса. Тем не менее не следует недооценивать и рациональной направленности воспитательного воздействия судебного заседания. В конечном счете воспитательный эффект судебного процесса зависит от умелого сочетания обоих воздействий. При этом весьма необходимо добиваться, чтобы разбираемое на судебном заседании дело влияло на слушателей как конкретный предостерегающий пример.

Чтобы уточнить интеллектуальную направленность воспитательного воздействия судебного процесса, спрашиваемым слушателям был задан контрольный вопрос, приобрели ли они в ходе судебного заседания новые юридические или другие полезные для них знания. Положительный ответ дали 61,2%, отрицательный же - 38,8% опрошенных.

К сожалению, конкретизированных ответов на этот вопрос было мало. В них говорилось, главным образом, о новых знаниях, относящихся к пагубному влиянию злоупотребления алкоголем и воспитанию детей. Только двое опрошенных отметили, что они получили новые юридические знания. Один опрошенный заявил, что он отныне сумеет выступить с большей уверенностью, если самому придется быть подсудимым, и один утверждал, что в случае раскрытия преступления, как он теперь узнал, всегда полезно искать контакта с пострадавшим и относиться к нему дружески.

При статистической обработке полученных на данный вопрос ответов применительно к различным категориям дел и группам слушателей оказалось, что отрицательные ответы нигде не имели перевеса. При этом многие опрошенные, отрицавшие воспитательное влияние на них судебного заседания,

все же утверждали, что получили новые полезные для них знания. Особенно много таких лиц было среди слушателей, незнакомых подсудимому.

Только один опрошенный слушатель утверждал, что с точки зрения воспитательного воздействия судебный процесс дал отрицательный эффект, не объясняя при этом причины. Двое опрошенных пришли к выводу, что судебное заседание не могло оказывать воспитательного воздействия по той причине, что наказуемость кражи всем известна. Очевидно, что в данном случае процесс был неправильно ориентирован: пытались доказать, что кража запрещена.

4. Здесь следует остановиться на факторах, тормозящих воспитательное влияние судебного процесса. В этом аспекте была проанализирована зависимость воспитательного воздействия судебного заседания от трех факторов: во-первых, от оценки, данной слушателем судебному приговору; во-вторых, от ошибок и недостатков, имевших, по мнению слушателя, место в деятельности суда и, в-третьих, от чувства жалости, проявляемого слушателем к подсудимому.

Из опрошенных слушателей 74,8% пришли к выводу, что приговор суда правильный, а 25,2% заняли противоположную позицию. Слишком суровым сочли приговор 11,8%, излишне мягким — 6,3% слушателей, 7,1% опрошенных же утверждали, что судебный приговор неправильный, но конкретно не объяснили почему. Исключение составили лишь некоторые, которые заявили, что признание подсудимого виновным вообще было не обосновано. Для сравнения следует отметить, что государственные обвинители признали правильными 86,3%, а адвокаты — 71,2% приговоров. По мнению прокуроров, слишком мягких приговоров было 11,4%, по мнению же адвокатов, излишне суровых — 16,9%.

Две трети слушателей, которые считали судебный приговор справедливым, пришли также к выводу, что судебный процесс оказал на них воспитательное воздействие. Таким образом, слушатели, которые отрицали воспитательное влияние на них судебного процесса, но признавали правильность судебного приговора, составляли одну треть. Следовательно, среди слушателей, признавших судебный приговор правильным, соотношение лиц, которые испытали на себе воспитательное воздействие судебного процесса, и лиц, на которых не было

оказано этого влияния, было примерно 6:3. Общее же соотношение лиц, в зависимости от того, оказало ли судебное заседание на них воспитательное воздействие или нет, составляло 6:4. При этом следует иметь в виду, что среди признавших правильность судебного приговора слушателей, но отрицавших воспитательное влияние на них судебного заседания, 34,4% опрошенных полностью исключали возможность и необходимость воспитательного воздействия на них, так как они до сих пор вели честную жизнь и не собираются совершать преступления. Явно отсутствует необходимость принимать при вычислении корреляции во внимание их ответы. В дополнение к предыдущему, при вычислении корреляции можно изъять 28,1% ответов тех слушателей, которые, хотя и признали, что судебный приговор в конечном счете был правильный, отрицали воспитательное влияние на них судебного процесса по той причине, что в деятельности суда имелись ошибки и недочеты. Если внести и эти поправки в вычисление корреляции, то получается, что соотношение слушателей, признавших правильность судебного приговора, в зависимости от того, оказало ли судебное заседание на них воспитательное воздействие или нет, составляет 6:1, при общем же соотношении — 6:4. Таким образом, не подлежит сомнению, что на слушателей, признавших правильность приговора, судебное заседание оказало значительно большее воспитательное влияние.

Несколько другая картина создается при анализе воспитательного влияния судебного заседания на тех слушателей, которые считали судебный приговор неправильным. Из них 46,9% отметили, что судебное заседание оказало на них воспитательное влияние, а 53,4% отрицали это. Следовательно, корреляция здесь другая, хотя отрицание правильности судебного приговора не всегда исключает воспитательное влияние судебного заседания. Это и понятно, так как источником воспитательного воздействия на судебном заседании могут быть, например, речи прокуроров и адвокатов. Кроме того, воспитательное влияние судебного процесса часто весьма ограничено. Так, например, ряд слушателей, считавших приговор суда неправильным, отметил, что в ходе судебного заседания им стало ясно, к каким тяжким последствиям ведет злоупотребление алкоголем.

Разумеется, к этому выводу можно прийти и независимо от оценки, данной судебному приговору.

Как уже отмечалось, слушатели, помимо неправильности судебного приговора, обнаружили и другие ошибки и недостатки в работе суда. В ходе исследования была также установлена корреляция между этими обстоятельствами и воспитательным воздействием, оказанным на слушателей. Воспитательное влияние судебного заседания было бы значительно большим, если бы слушатель не находил ошибок в деятельности суда.

Кроме вынесения неправильного приговора, слушатели отметили весьма различные недостатки в работе суда. По тому, как часто эти недостатки указываются в ответах, они распределяются в следующем порядке: суд не выяснил обстоятельств, которые делают возможным совершение преступлений или способствуют их совершению; в суде не были выявлены все соучастники преступления; на суде отсутствовали лица, в том числе и пострадавший, которые своим аморальным поведением и устройством попок натолкнули на совершение преступления и поэтому морально также ответственны за это; судебное заседание после обеденного перерыва возобновлялось с опозданием; равнодушие и пассивность народных заседателей на судебном следствии; выражение сожаления подсудимому; плохая слышимость; малые размеры зала судебного заседания, где слушателям приходилось сидеть даже на полу; во время заседания люди непрерывно входили и выходили; народный судья систематически вмешивался при даче показаний подсудимым и свидетелями; отсутствие представителя коллектива; вызов ненужных свидетелей; народный судья допускал вульгарности при увещании подсудимого и т.д.. Всего такие недочеты отметили 12,4% всех опрошенных слушателей. Из них одна треть пришла к выводу, что судебное заседание все же оказало на них воспитательное влияние потому, что для них стали ясны последствия злоупотребления алкоголем, тогда как 2/3 этих слушателей отрицали воспитательное воздействие на них судебного процесса.

Соотношение здесь, как мы видим, 3:6 не в пользу слушателей, на которых судебное заседание оказало положительное влияние. Среди же слушателей, которые не обнаружи-

ли недостатков и ошибок в работе суда, корреляция совершенно противоположная. В зависимости от того, оказало ли судебное заседание на них воспитательное влияние или нет, мы получаем корреляцию 6:3 в пользу слушателей, которые не обнаружили недостатков и ошибок в процессуальной деятельности суда. Если и здесь сделать некоторые коррективы и оставить в стороне слушателей, которые считали себя честными и исключили возможность и необходимость воспитательного воздействия на них, а также слушателей, которые считали приговор неправильным и в отношении которых уже поэтому воспитательное влияние судебного заседания может быть парализовано, то соотношение, в зависимости от того, оказало ли судебное заседание на слушателя воспитательное воздействие или нет, составляет даже 6:1 в пользу лиц, не обнаруживших недостатков в деятельности суда, при общей корреляции 6:4.

Третьим обстоятельством, связь которого с воспитательным воздействием судебного процесса на слушателей проверялась в ходе исследования, является чувство сожаления слушателя к подсудимому. Результаты исследования не дают возможности считать этот вопрос окончательно решенным, хотя и здесь нельзя отрицать наличия определенной связи.

На вопрос, было ли слушателю жалко подсудимого, ответы разделились примерно наполовину, причем в разрезе отдельных групп слушателей весьма своеобразно. Прежде всего следует отметить, что из незнакомых подсудимому слушателей лишь 20% испытывали чувство жалости к нему, если он обвинялся в хищении государственного или общественного имущества. О тех же подсудимых, которые обвинялись в посягательствах на личное имущество граждан, сожалели 41,3% незнакомых обвиняемому слушателей. Совершенно другое отношение к подсудимому наблюдается среди его товарищей по работе. К расхитителям государственного или общественного имущества испытывали чувство жалости 75%, а к обвиняемым в преступлениях против личного имущества граждан — только 31,3% коллег по работе, присутствующих на суде в качестве слушателей. Естественно, весьма высок был процент присутствовавших на судебных заседаниях в качестве слушателей родственников и знакомых подсудимого, выразивших сожаление о нем, а среди товарищей подсудимого по учебе и общегитию число сожалевших или жалевших его достигало даже 100%.

Естественно, что человеку, которому жалко подсудимого, нелегко дать правильную, объективную, осуждающую оценку совершенному преступлению. Можно полагать, что это лицо слишком часто склонно видеть в подсудимом невинную жертву различных обстоятельств и других людей. В результате всего этого можно занять неправильную позицию и в вопросе о личной ответственности за свое поведение. И хотя в сочувствии другому человеку само по себе нет ничего заслуживающего осуждения, тем не менее следует спрашивать, обосновано ли в конкретном случае такое чувство сожаления. Ведь если кому-нибудь жалко преступника, то в сознании этого человека часто борются противоположные друг другу тенденции: одни из них по своей природе антисоциальны или асоциальны, в основе же других лежат принципы социалистического гуманизма. Для того, чтобы антисоциальные или асоциальные тенденции не возобладали, и необходимо оказать воспитательное воздействие. Важную роль в этом деле должно играть также судебное заседание.

Ответы на вопрос, почему слушателю было жалко подсудимого, были по содержанию весьма различны и по их числу могут быть расположены в следующем порядке: молодость или несовершеннолетие подсудимого; у подсудимого были дети или семья; подсудимый был ласковый, приветливый, услужливый, добрый человек и хороший работник; подсудимый совершил преступление по глупости, необдуманности, заблуждению или под влиянием дурных друзей; подсудимый вырос без родителей; тюрьма портит подсудимого; плохое состояние здоровья обвиняемого; подсудимый ранее не карался; раскаяние или искреннее поведение обвиняемого на суде; подсудимый был хорошим знакомым; обвиняемый не умел жить на свете; подсудимый был слабохарактерный; подсудимый уже достаточно пострадал в жизни; подсудимая была одинокая женщина; подсудимому не позволили вернуть пострадавшему украденные деньги; у обвиняемого не было квартиры и поэтому он жил без прописки и т.д.

В ходе судебного заседания необходимо прилагать все усилия к тому, чтобы у слушателя рассеялось ложное чувство жалости к подсудимому, основанное на антисоциальных или асоциальных мотивах. В этом отношении особенно важную роль должны играть внезачные заседания суда, проводи-

мые на месте работы подсудимого по делам о посягательствах на государственное или общественное имущество, а также разбирательство преступлений против личного имущества граждан среди незнакомой подсудимому аудитории. Большое значение имеют также выездные заседания суда в общежитиях и учебных заведениях.

Большинство слушателей, ответивших утвердительно на вопрос, было ли им жалко подсудимого, ответили также на вопрос, оказало ли судебное заседание на них воспитательное влияние. Положительные ответы составляли две трети, отрицательные — одну треть (6:3). Воспитательный эффект судебного заседания, видимо, не зависит во многих случаях от того, было ли слушателям жалко подсудимого или нет. Во всяком случае данные исследования не позволяют доказать обратное. Однако в связи с этим необходимо указать на одно обстоятельство. Примерно половина опрошенных слушателей, жалевших подсудимого, присутствовали на разбирательстве преступлений, за которые подсудимые не были подвергнуты лишению свободы. Они, по-видимому, полагали, что и суду было жаль подсудимого и их отношение к обвиняемому было оправданным. Чувство жалости к подсудимому здесь явно ассоциировалось с гуманным, условно выражаясь, либеральным приговором суда. В большинстве случаев эти слушатели отмечали, что суд правильно поступил, не приговорив подсудимого к лишению свободы. Наоборот, за преступления, при разбирательстве которых слушатели, жалевшие подсудимого, отрицали воспитательное воздействие на них судебного заседания, подсудимый обычно карался лишением свободы.

Данные исследования позволяют прийти к более определенному выводу относительно тех случаев, когда слушателям не было жалко подсудимого. Из этих слушателей 57,1% отметили, что судебное заседание оказало на них воспитательное влияние, а 47,9% отрицали это. Если оставить в стороне слушателей, исключавших возможность и необходимость воспитательного влияния на них судебного заседания, а также слушателей, считавших судебный приговор неправильным или обнаруживших другие недочеты в деятельности суда, то при оценке воспитательного воздействия судебного заседания на лиц, не жалевших подсудимого, получается соотношение 6:1,5 в пользу слушателей, на которых такое воздействие было оказано, тогда как общая корреляция лишь 6:4 в пользу слушателей,

на которых судебное заседание оказало положительное влияние. Следовательно, отсутствие чувства жалости к подсудимому является фактором, значительно повышающим коэффициент воспитательного воздействия судебного заседания.

5. В ходе исследования была сделана попытка проверить путем анкетного опроса правильно ли оценивают лица, входящие в состав суда, прокуроры и адвокаты воспитательное влияние судебного заседания на слушателей. Выяснилось, что вышеназванные лица значительно переоценивают это влияние. Наиболее близкой к оценке самих слушателей была оценка народных судей, а наиболее далекой, напротив, оценка народных заседателей. Воспитательное влияние на слушателей судебного заседания народные судьи переоценили на 16,3%, а прокуроры - на 25,3%, адвокаты - на 26,1%, а народные заседатели даже на 30,1%.

В ряде случаев переоценка воспитательного воздействия судебного заседания была установлена с абсолютной точностью. Есть судебные заседания, где были опрошены все слушатели, которые все без исключения утверждали, что судебное заседание не оказало на них никакого воспитательного влияния, тогда как лица, входящие в состав суда, прокуроры и адвокаты утверждали обратное. Следует отметить и такие случаи, когда на судебном заседании были опрошены, правда, не все слушатели, но все опрошенные единодушно отрицали в отношении себя воспитательный эффект судебного заседания, тогда как народные судьи, народные заседатели, прокуроры и адвокаты утверждали в один голос, что процесс оказал на слушателей положительное воспитательное влияние. К сожалению, подобные случаи наблюдались даже на выездных заседаниях суда, причем в дополнение к предыдущему было установлено, что воспитательный эффект не был достигнут и в отношении подсудимых. Так, один из народных судей, отвечая на вопрос анкеты, утверждал, что судебное заседание оказало воспитательное воздействие как на слушателей, так и на подсудимого, которого все пробирали и увещевали и который глубоко раскаивался и даже плакал перед судом. Слушатели, наоборот, отметили, что процесс не оказал на них никакого воспитательного влияния, так как нарекания и увещевания им опротивели. Даже один из народных заседателей заявил по этому делу, что судье, прокурору и адвокату не нужно обращаться с увещева-

тельными речами к подсудимому, так как это может сделать один из них, но основательно. Однако с подсудимым, который, по мнению народного судьи, народного заседателя, прокурора и адвоката, был хорошо проучен на судебном заседании и наказан исправительными работами без лишения свободы, слушатели сказали, что этот обвиняемый, от поручительства которого, впрочем, коллектив отказался, вышел из зала суда с широкой улыбкой на лице и показал суду из-за двери язык.

Отношение народных судей, народных заседателей, прокуроров и адвокатов к оценке воспитательного влияния судебного заседания на слушателей должно быть гораздо серьезнее. К сожалению, они до сих пор не всегда брали на себя труд глубоко проанализировать вопрос, сумели ли они в воспитательном отношении подойти к слушателям. По-видимому, нередко в стремлении оказать воспитательное воздействие на аудиторию прибегают к отжившим свой век шаблонным штампам, которые вместо пользы приносят скорее вред.

О МЕТОДИКЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ СУДЕБНЫХ ЗАСЕДАНИЙ
ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ *

А. Палтсер

канд. юрид. наук, заведующий кафедрой
уголовного права и процесса ТГУ

В ст. 3, ч. I, "Закона о судеустройстве Эстонской ССР" говорится: "Всею своею деятельностью суд воспитывает граждан Союза ССР в духе преданности Родине и делу коммунизма, в духе точного и неуклонного исполнения законов, бережного отношения к социалистической собственности, соблюдения дисциплины труда, честного отношения к государственному и общественному долгу, уважения к правам, чести и достоинству граждан, к правилам социалистического общежития".

Наряду с установлением объективной истины и назначением подсудимому справедливого наказания, задачей судебного заседания по уголовному делу является, следовательно, также оказание воспитательного воздействия как на обвиняемого, так и на остальных граждан. Вместе с тем на судебном заседании должны быть выяснены все обстоятельства, которые способствовали или могли способствовать совершению преступления, и приняты меры к их устранению (ст. 47, ч. I, УПК Эстонской ССР).

Очевидно, чем лучше выполняет судебное заседание свою воспитательную функцию, тем больше его вклад в дело ликвидации преступности. Поэтому в последнее время уделяется все больше внимания глубокому и всестороннему исследованию воспитательного воздействия судебного заседания, а также выработке конкретных предложений по усилению этого воздействия. Однако поскольку каждое судебное заседание, ввиду индивидуальных особенностей рассматриваемого дела, носит свой специфический характер, то в рамках более крупных исследований

* Доклад, прочитанный 20 февраля 1970 г.

не могут быть даны детальные указания о том, как проводить судебное заседание по каждому делу так, чтобы его воспитательное воздействие было максимальным. В каждом отдельном случае этот вопрос должен решаться судом, рассматривающим конкретное дело. Суд в состоянии сделать это лучше тогда, когда систематически анализирует свою работу и в воспитательном аспекте. Это относится и к участвующим в судебном заседании прокурорам и адвокатам, от деятельности которых также зависит воспитательный эффект судебного заседания.

Каким вопросам, связанным с самостоятельным изучением воспитательного воздействия судебных заседаний по уголовным делам, должны уделить внимание судьи, прокуроры и адвокаты? Это был один из вопросов, которому было посвящено недавно проведенное Проблемной лабораторией по криминологии ТГУ обширное исследование воспитательного воздействия судебного заседания по уголовным делам. Но методика и программа этого исследования в целом также могут представлять определенный интерес. В известной мере они могут быть использованы при проведении на местах исследования. Поэтому мы остановимся на них несколько подробнее.

Исходя из метода основного массива, нами изучались судебные заседания по уголовным делам, проведенные в I квартале 1969 года в народных судах города Таллина, Харьюского района, города Тарту, Тартуского района, городов Вильянди, Пярну, Кохтла-Ярве, Выру и Йыгева, где подсудимыми были лица, совершившие корыстные преступления против государственного имущества, либо личного имущества граждан, т.е. преступления, предусмотренные статьями 88, 89, 90, 91, 93, 94, 139, 140 или 141 УК ЭССР. Сбор необходимых для исследования данных производился на основе анонимных вопросников и анкет. В сборе данных, помимо работников лаборатории, принимали участие члены Верховного Суда Эстонской ССР, ответственные работники Прокуратуры Эстонской ССР, Министерства внутренних дел Эстонской ССР, Юридической комиссии при Совете Министров Эстонской ССР, а также члены Коллегии адвокатов Эстонской ССР. Собранный ими первичный материал был передан в закрытых конвертах проблемной лаборатории по криминологии ТГУ, где он обрабатывался и обобщался.

Поскольку объектом исследования было воспитательное воздействие судебного заседания в целом, то собирались данные о процессуальной деятельности как состава суда, так и прокуроров и адвокатов, участвовавших в судебных заседаниях. Источниками информации служили: основные вопросники, заполненные работниками участвовавших в исследовании учреждений, присутствовавшими на судебных заседаниях, а также анкеты, заполненные лицами, входящими в состав суда, прокурорами, адвокатами, общественными обвинителями, общественными защитниками, пострадавшими, гражданскими истцами и ответчиками, педагогами, экспертами, подсудимыми и слушателями. Объективные данные о совершенном преступлении и назначенном наказании были внесены в основной вопросник его заполнителем, который ознакомился с делом до судебного заседания и после вступления приговора суда в силу. Остальные вышеназванные лица заполнили анкеты, розданные им заполнителем основного вопросника. Заполненные анкеты были ими же возвращены ему в закрытых конвертах. Эти закрытые конверты заполнитель основного вопросника, в свою очередь, передал лаборатории. Лишь анкету подсудимого заполнял, как правило, его защитник на основе беседы с подсудимым и передал ее заполнителю основного вопросника. В некоторых случаях анкету подсудимого заполнял или он сам или заполнитель основного вопросника. Подсудимые, приговоренные к лишению свободы, вновь заполняли анкету по истечении 6 - 9 месяцев в местах лишения свободы. Вместе с тем были затребованы от начальников отрядов характеристики на них. Вторичный анкетный опрос позволил проверить достоверность ответов, полученных при опросе подсудимых, а также установить, произошли ли изменения в их взглядах, оценках и суждениях.

Согласно программе исследования, для получения информации о каждом судебном заседании должны были заполняться один основной вопросник и 10 различных анкет. Всего они содержали 279 вопросов. В результате их сопоставления, анализа и обобщения были сформулированы итоги исследования. Среди упомянутых материалов самым обширным по объему был основной вопросник, состоявший из 8 разделов и содержавший 123 вопроса. Раздел первый вопросника "Данные о подсудимом (согласно материала дела)"

содержал 16 вопросов о возрасте, поле, образовании, местожительстве, месте работы и материальном положении подсудимого, а также о других данных, характеризующих его. Кроме того, были заданы вопросы о прежней судимости, об освобождении подсудимого в прошлом от уголовной ответственности, о применении к нему административных взысканий и мер общественного воздействия. Наличие таких данных позволило сделать дифференцированные выводы о воспитательном воздействии судебного заседания на обвиняемых. Второй раздел основного вопросника "Данные о рассматриваемом деле (согласно материалам дела)" содержал 12 вопросов о совершенном преступлении, его квалификации и назначенном подсудимому наказании. В этом разделе имелись также вопросы о последовательности, продолжительности расследования и объеме дела. На основе ответов на эти вопросы также можно было сделать дифференцированные выводы об эффективности судебного заседания с учетом характера совершенного преступления.

Раздел третий "Организация процесса" (25 вопросов) и раздел четвертый "Подготовительная часть процесса" (3 вопроса) основного вопросника состоял из вопросов о начале, перерывах и месте судебного заседания, о факторах, мешавших судебному заседанию, об участии переводчика, о заявленных ходатайствах и об их удовлетворении и т.д. Исследование подтвердило, что организация судебного процесса отнюдь не является техническим вопросом. От его качества в значительной мере зависит воспитательный эффект судебного заседания. При сравнении информации, полученной в третьем и четвертом разделах основного вопросника с данным анкетного опроса слушателей, оказалось, что критические замечания, сделанные последними относительно судебных заседаний, чаще встречались в тех случаях, когда имели место недочеты в организации процесса. Совершенно очевидно, что для усиления воспитательного влияния судебных заседаний необходимо уделять больше внимания лучшей организации процесса.

В этой связи следует указать прежде всего на факты запаздывания судебного заседания. Из исследованных заседаний с опозданием начались 69%. Хотя из этих заседаний более чем на 10 минут запоздали лишь 15%, все же 93 засе-

даний опоздали с началом более чем на I час, Правда, из всех случаев, 66% опозданий произошли не по вине состава суда, прокуроров или адвокатов, тем не менее число судебных заседаний, начавшихся с опозданием, было бы значительно меньше, если бы их работа была лучше организована. Так, например, судебное рассмотрение дела по обвинению Алфреда Х. запоздало с началом на I час 45 минут. Опоздание было вызвано тем, что народный судья запланировал на то же время рассмотрение еще двух гражданских дел. Понятно, что один и тот же состав суда не может рассматривать одновременно три дела. Поскольку, однако, слушать это судебное заседание пришли 20 человек и, кроме того, на заседание прибыли 3 свидетеля, педагог, государственный обвинитель и защитник подсудимого, то из-за невнимательности суда более чем 25 лицам пришлось ждать начала судебного заседания почти 2 часа.

Проведенное исследование показало также, что перерывы судебного заседания нередко длились дольше того времени, которое было объявлено. Поскольку в основном вопросе отсутствовал вопрос: "По какой причине делался перерыв в заседании и почему он был длиннее объявленного", то нет возможности входить в более подробное рассмотрение этого недостатка в работе суда. Известно лишь, что в одном случае перерыв был вызван междугородним телефонным разговором с народным судьей. Но этот случай не типичный и говорит лишь о стиле работы в этом суде. В целом, однако, дело с организацией судебных заседаний обстоит неблагоприятно. Об этом свидетельствует хотя бы такой факт, что на 24 заседаниях перерывы длились даже более часа.

При подготовке выездных заседаний суды должны были бы обратить внимание руководства предприятий и учреждений на то, чтобы выездное заседание могло происходить в подходящем для этого помещении, а члены коллектива оповещались заблаговременно о предстоящем процессе. Исследование показало, что во многих случаях этому вопросу не уделяется должного внимания. Часть выездных заседаний пришлось провести в маленьких помещениях. В ряде случаев проведению процесса мешали внешние факторы (шум, доносящийся из другого помещения разговор, телефонные звонки и т.д.). На одном выездном судебном заседании, в поме-

нии достаточно просторном, чтобы вместить весь многочисленный коллектив, присутствовали три слушателя.

Из ответов на вопрос об участии переводчика и качестве перевода выяснилось, что судьи иногда не уделяют достаточного внимания, приглашая неподходящего переводчика в тех случаях, когда штатный переводчик по той или другой причине на заседании отсутствует. К сожалению, нет исчерпывающих данных о том, кто заменял в этих случаях штатных переводчиков. Но по крайней мере в одном случае перевод был поручен лицу, который, ввиду выполняемых им на процессе обязанностей, не мог быть использован в качестве переводчика — работнику милиции, конвоирующему подсудимого. Да и сам перевод не был на должном уровне. Его не считал переводом даже один из народных заседателей, который писал в анкете: "На данном процессе нужен был бы переводчик".

Из ответов на 9 вопросов пятого раздела основного вопроса "Свидетели" можно сделать выводы о явке или неявке вызванных в суд свидетелей, о реагировании суда на их неявку, а также о том, сколько времени приходится свидетелям ждать дачи своих показаний. Оказывается, что в суд нередко вызываются ненужные свидетели. Такой вывод основывается на том факте, что, хотя из всех вызванных в суд свидетелей не явилось 23%, ни одно судебное заседание не было отложено, и было сочтено возможным слушать дело до конца. Нужно также отметить, что суду следовало бы уделять в дальнейшем больше внимания тому, как уменьшить время, затрачиваемое свидетелями в суде.

В ходе исследования были собраны данные о том, как долго приходится свидетелям ждать допроса в суде. Оказывается, что 422 прибывшим в суд свидетелям пришлось ждать допроса: до I часа — 114 лицам, I—2 часа — 144 лицам, 2—3 часа — 23 лицам, 3—4 часа — 10 лицам, 4—5 часов — 2 лицам, а 5 или более часов — 4 лицам. Хотя данные о затраченном 124 свидетелями времени отсутствуют, следует полагать, что и среди них были лица, которым пришлось ждать по меньшей мере 2 часа, так как из вышеуказанных 422 свидетелей свыше 2 часов ждали 13%.

Ввиду отсутствия соответствующих помещений свидетелям нередко приходится ждать в коридорах, где часто нет возможности даже сидеть. Поэтому было бы весьма целесообразно чаще разрешать свидетелям покидать продолжительные судебные процессы на

несколько часов с таким расчетом, чтобы они вернулись к тому времени, когда их могут допросить. Можно было бы найти и другие возможности сокращения затраты времени свидетелей в суде. Во всяком случае нельзя считать нормальным такое положение, когда свидетелям приходится ждать, часто даже стоя в коридоре суда 4-5 или более часов, дожидаясь допроса.

Особое значение для суждения о воспитательном влиянии судебного заседания имел шестой раздел "Судебное следствие" (17 вопросов) и седьмой раздел "Судебные прения" (32 вопроса) основного вопросника.

В разделе о судебном следствии заполнитель основного вопросника должен был ответить на такие вопросы как, например: был ли начат допрос подсудимого и свидетелей с предоставления им возможности свободно рассказать о деле или им сразу же стали задавать вопросы; задавались ли наводящие или подсказывающие вопросы и кем; комментировал ли суд или участники процесса показания подсудимого или свидетелей в ходе их допроса, прерывали ли они их показания репликами или выражали ли иным способом в ходе судебного следствия свое отношение к достоверности показаний; задавали ли подсудимому или свидетелям вопросы народные заседатели; имели ли их вопросы отношение к данному делу и свидетельствовали ли они об их знакомстве с материалами дела; имелись ли пробелы в судебном следствии; наблюдались ли случаи существенного нарушения процессуальных норм; нарушались ли эти нормы и в чем эти нарушения заключались. Так как аналогичные по содержанию вопросы содержались и в анкетах, розданных составу суда, прокурору и адвокату, а также другим лицам, присутствовавшим на процессе (в том числе и слушателям), то сопоставление и сравнительный анализ всех ответов на эти вопросы дали достаточно полное и объективное представление о ходе и качестве судебного следствия по конкретному делу.

Хотя подробный анализ результатов исследования не является задачей настоящего доклада и такой анализ не представляется возможным в рамках одного доклада, необходимо все же отметить, что судебное следствие по делам, являющимся предметом исследования, велось в основном на должном уровне. Это, конечно, не означает, что каких-либо недочетов

вообще не встречалось. Так, например, относительно много было судебных заседаний, на которых подсудимому и свидетелям задавались наводящие, а подчас прямо подсказывающие вопросы. Чаще всего наводящие вопросы задавались защитниками подсудимых (16% всех адвокатов, участвующих в рассмотрении дел). За ними следуют сами народные судьи (8%). Реже задавались наводящие вопросы прокурорами (6%). На недопустимость наводящих и подсказывающих вопросов указывали даже слушатели при анкетном опросе. Такие вопросы, действительно затрудняют не только установление истины, но и достижение воспитательных целей процесса. Тем более недопустимо председательствующему на судебном заседании позволять себе ироническое или некорректное отношение к подсудимому (напр., обращение к подсудимому на "ты"). Участвующим в деле адвокатам, несмотря на их роль защитников, также не дозволено фамильярное обращение с подсудимым. К сожалению, такие случаи имели место.

В разделе седьмом основного вопросника "Судебные прения" содержались вопросы о выступлениях прокурора и адвоката. В ответах на эти вопросы надо было дать оценку слышимости, словесному оформлению и построению речей как прокурора, так и адвоката, их дикции, жестикуляции и т.д. Были заданы такие вопросы, как: апеллировал ли прокурор и адвокат в своих речах к чувствам слушателей и если да, то выходили ли они при этом за рамки судебного следствия; выдержали ли слушатели свое отношение к речам и как на это реагировал суд; какова общая оценка речей с риторической, политической и юридической точек зрения; каковы недостатки речей и каковы их достоинства, в частности их воспитательное воздействие. Последний из вышеперечисленных вопросов (о речи прокурора и адвоката) в отдельности был задан также при анкетном опросе состава суда, экспертов и педагогов. Прокурорам был задан соответствующий вопрос о речи адвоката, а адвокату — о речи прокурора. Вместе с тем слушателям был задан общий вопрос: чья речь понравилась больше — прокурора или адвоката и почему? Обобщение ответов на все эти вопросы, включенные в 7 различных анкет (в т.ч. и в основной вопросник), позволило сделать объективный вывод об уровне судебных прений.

Последний, то есть восьмой раздел основного вопрос-

ника "Внешняя культура судебного заседания", содержал 13 вопросов. Из них можно отметить следующие: были ли отношения участников процесса с судом корректны; было ли отношение суда к участникам процесса корректно; было ли обращение суда к участникам процесса, со свидетелями, подсудимым и пострадавшим корректным; делались ли кому-либо в ходе процесса замечания и за что; наблюдались ли случаи, когда участники процесса отсутствовали во время судебного заседания в зале суда и как реагировал на это суд; оформлялись ли процессуальные документы грамматически и стилистически безупречно; происходило ли разбирательство дела в спокойной и деловой обстановке или общая атмосфера процесса оставляла желать лучшего.

Как видно из вышесказанного, заполнителю основного вопросника пришлось ответить на весьма многочисленные и различные по содержанию вопросы. Однако для получения максимально объективной картины о судебной культуре многие из вопросов, содержащиеся в основном вопроснике, были заданы и при анкетном опросе составу суда: прокурорам, адвокатам общественным обвинителям и общественным защитникам, а также другим вышеназванным лицам, в том числе слушателям и подсудимым. Но помимо вопросов, содержащихся и в основном вопроснике, в эти анкеты были включены и другие вопросы, специально предназначенные для соответствующей категории лиц.

Так, например, председательствующий на судебном заседании должен был в анкете указать свой трудовой стаж. Его спрашивали также о том, когда и как долго он знакомился с делом, и в течение скольких предшествующих семи календарных дней он участвовал в судебных заседаниях. На основе ответов, данных на эти вопросы, можно было сделать вывод о том, в какой мере уровень проведения судебного заседания зависит от трудового стажа судьи, и обусловлены ли недочеты, имевшие место при проведении судебного заседания, большой нагрузкой судьи. Результаты исследования показали, что нагрузка народных судей, ответивших на вопросы анкеты, не была столь большой, чтобы могла послужить серьезным препятствием при предварительном ознакомлении с делом.

При анкетном опросе подсудимых и слушателей была поставлена задача установить, какое воспитательное воздействие было оказано на них судебным процессом по уголовным

делам.

Предназначенная для подсудимого анкета состояла из 14 вопросов. Центральное место среди них занимали следующие вопросы: признает ли он себя виновным; чем объясняет совершение преступления; как он относится к своему деянию во время разбирательства этого деяния в суде; изменилось ли это отношение после совершения преступления и почему; оказала ли обвинительная речь на него воспитательное влияние и какое именно; считает ли он приговор суда справедливым; если нет, то какой приговор был бы, по его мнению, справедливым.

Из ответов на эти вопросы выяснилось, что судебное заседание оказывает воспитательное воздействие далеко не на всех подсудимых. Вместе с тем было установлено, что суды нередко переоценивают это воспитательное влияние. То же самое относится и к слушателям.

Анкеты, заполненные слушателями, содержали 17 вопросов. В их числе, кроме вопросов, относящихся к анкетным данным слушателя, были еще следующие вопросы: почему он пришел на судебное заседание; чья речь понравилась ему больше — адвоката или прокурора и почему; замечал ли он недостатки и какие именно в процессуальной деятельности: а) суда, б) прокурора и в) адвоката; считает ли он приговор суда справедливым; какое воспитательное влияние оказал в целом на заполнителя анкеты; получил ли он в ходе процесса новые юридические или какие-либо другие полезные для него знания; что он желает добавить.¹

Мы полагаем, что программа и методика настоящего исследования оправдали себя. В результате проведения исследования была получена ценная информация. Был установлен целый ряд как положительных, так и отрицательных факторов, оказывающих существенное влияние на эффективность воспитательного воздействия судебных заседаний по уголовным делам. Кроме того, в ходе исследования возник ряд проблем, требующих дальнейшей деятельной разработки. О результатах исследования информированы соответствующие органы суда и прокуратуры.

¹ Подробный анализ результатов анкетного опроса слушателей содержится в докладе проф. И. Ребана, опубликованном также в настоящем сборнике.

PSÜÜHILISELT HAIGETE ISIKUTE ÜHISKONNA- OHTLIKE TEGUDE PROFÜLAKTIKA*

J. Saarma

Meditsiinidoktor

TRÜ psühhiaatria ja kohtumeditiini
kateedri professor

Normaalselt arenenud ja terve psüühika on inimese adekvaatse sotsiaalse adaptatsioonivõime aluseks. Psüühilises tegevuses esinevad häired toovad enesega kaasa vähemaid või suuremaid kõrvalekaldumisi inimese võimes sotsiaalselt suhelda, sotsiaalses keskkonnas kohaneda ja täita oma funktsioone ühiskonnas. Põhiliselt seda laadi tunnuste kindlakstegemisele ja hindamisele tuginebki psüühiliste kõrvalekaldumiste ja haiguste diagnostika.

Psüühiliste protsesside haiguslikest kõrvalekaldumistest võivad sügeneda koguni niivõrd ulatuslikud hälbepidamised inimese sotsiaalses adaptatsioonivõimes, et ta oma tegutsemisega muutub ühiskonnaohtlikuks. Oluline on silmas pidada seejuures, et psüühiliselt haige isiku ohtlik tegevus võib olla suunatud mitte üksnes teiste isikute või materiaalseste väärtuste, vaid mõningail juhtudel just haige enda vastu. Küllaltki tihti esineb haigetel kehvad toidust ja joogist keeldumised, kalduvus enesevigastustele või enesetapmisele. Käsitledes psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlikkust, tuleb arvestada kõiki neid erineva suunitlusega variante.

Psüühiliselt haigete ühiskonnaohtlikud teod ei ole küll kuigi sagedased, kuid moodustavad siiski olulise probleemi, millele meie tervishoiu- ja justiitsorganid pidevalt tähelepanu pööravad. Alarmeeriv on asjaolu, et viimaste aastate jooksul on sedastatav mõningane tendents ühiskonnaohtlike tegude sagenemisele psüühiliselt haigete isikute poolt. Arvestades psühhiaatrias rakendatavate ravimeetodite avardamist ja efektiivsuse suurenemist vii-

* Ettekanne, peetud 1970.a. 26. aprillil.

mase kahe aastakümne jooksul, tundub see kurioossena. Lähemal vaatlusel aga ilmneb, et siin sisulist vastuolu ei esine. Kaasaegses psühhiaatrias kasutusel olevad ravivahendid toimivad enamasti väga intensiivselt välises käitumises avalduvatele haigusnähtudele, nagu ärevusele, hirmule, ärritatavusele, impulsiivsusele, psühhomotoorsele rahutusele jne. Osal juhtudel saavutatakse ravi abil haiguslike kõrvalekaldumiste täielik ja püsiv taandumine ja seega inimese psüühika tervenemine. Kuid real juhtudel annavad ka kõige energilisemad ravivõtted ainult osalise efekti. Haigusnähud sellisel korral küll leevenevad, kuid ei kao täielikult. Kõige silmatorkavamad haigusnähud taanduvad, haige käitumine muutub väliselt korrektsesks ja tema sotsiaalne adaptatsioon võib praktiliselt taastuda. Ometi voogavad välise rahunemise ja adaptatsiooni varjus endiselt mitmesugused haiguslikud elamused: säilivad meelepettelised moonutused tegelikkuse tunneta- mises, paranoiline luululine sättumus ümbrusse, depressiivne meeleolu põhilaad vms. Kui selline halge katkestab talle ordineeritud ravimite tarvitamise või satub mingisse psüühiliselt traumeerivasse või pingelisse situatsiooni, võivad seni vaikselt hõõgunud haiguslikud elamused uue hooga lõkkele puhkeda ja kergesti viia ootamatutele ohtlikele tegudele.

K.T., 54 a. v., mees, suunati psühhiaatri juurde seoses sellega, et ta viimase poole aasta jooksul oli muutunud jõhkraks, ähvardavaks ja agressiivseks oma abikaasa suhtes. Psühhiaatrilisel uurimisel selgus, et T-l oli arenenud ulatuslik kiivusluul koos meelepetetega. Haiglas rakendatud intensiivse ravi toimel taandusid haiguslikud elamused kiiresti, T. käitumine muutus rahulikuks ning asjalikuks, oma luulu ja meelepetete suhtes omandas ta kriitika. Haiglast lahkumisel ordineeriti pikaajaline kodune järelravi vastavate medikamentide pideva kasutamisega, mille suhtes instrueeriti nii haiget ennast kui ka tema abikaasat. Kodus lõpetas T. aga varsti ravimite kasutamise. Ta muutus peagi taas kergesti ärrituvaks, hakkas uuesti avaldama kahtlustusi ning tegi etteheiteid oma abikaasale, ähvardades korduvalt teda tappa. Abikaasa sellest arsti ei informeerinud. Kolm kuud pärast haiglast lahku-

mist tungis T. ühe järjekordse ägedushoo ajal oma abikaasale noaga kallale ja tekitas talle surmava kehavigastuse. Järgneva juurdluse ja kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi käigus selgus, et T-l olid varsti pärast ravimite kasutamise omavolilist lõpetamist taas elavnenud meelepettelised elamused ning kiivusluul, millest sügenesidki ägedushoosid ning agressiivsus oma abikaasa vastu, mis viisid sellise traagilise lõpuni.

Esitatud juhuga sarnaseid esineb mitmeid. Need juhtumid näitavad selgesti, et ühel osal haigetest saavutatakse kaasaegsete ravimite abil haiguslike kõrvalekaldumiste leevenemine ja nende seisundi pinnaline paranemine, mis püsib ainult nii kaua, kui kasutatakse vastavaid ravimeid. Ravi katkestamisel puhkevad haigusnähud uuesti ja sellega seoses muutub haige jälle potentsiaalselt ohtlikuks ümbrusele või endale.

Psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlikud teod võivad aga välja kasvada ka mitmetest muudest asjaoludest ja väga erinevates situatsioonides. Niisuguste tegude ärahoidmine ei sõltu mitte ainult psühhiaatritest ning psühhiaatriliste asutuste tööst. Psüühiliselt haigete ühiskonnaohtlike tegude profülaktika on ulatuslik probleem, mis nõuab kõikide meditsiinisutuste, justiitsorganite, töökohtade administratiivse, kaaskodanike, perekonnaliikmete ja kogu meie üldse teadlikku ning valvsat tegutsemist.

NSV Liidu Tervishoiuministeerium, NSV Liidu Siseministeerium ja teised asjaomased riigilorganid on viimaste aastate jooksul kehtestanud rea eeskirju psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlike tegude profülaktika kindlustamiseks. 1961. aastal kirjutati alla ametkondadevahelisele käskkirjale, mis reguleerib ümbrusele ja endale ohtlike vaimuhaigete sundhospitaliseerimist. Samal aastal andis NSV Liidu Tervishoiuministeerium juhendi ohtlike tendentsidega vaimuhaigete väljakirjutamise piiramise kohta psühhiaatriahaiglastest. 1963. aastal koostatud metoodiline kiri sisaldab üksikasjalikud juhised sundravilt vabastatavate, s.t. juba ohtliku teo toimepannud haigete edasise järelravi ning eestkoste korraldamiseks, et vältida nende isikute poolt korduvate ohtlike tegude toimepanemist. 1967.

ja 1969. aastaist pärinevad ametkondadevahelised käskkirjad, millega pandi tervishoiu- ning siseasjade organeile konkreetsed kohustused psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlikkuse vältimiseks. Viimati mainitud käskkirja kohaldamist meie vabariigis reguleerib Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi ja Siseministeeriumi 1969.a. detsembri ühine käskkiri. Loetletud spetsiaalsete korralduste kõrval sisaldavad meie vabariigi kriminaal-, tsiviil- ja abielu-, perekonna ja eestkostekoodeksid, samuti mitmed muudki seadusandlikud aktid sätteid, mis oluliselt aitavad kaasa ühiskonnaohtlike tegude vältimiseks psüühiliselt haigete isikute poolt.

Ometi tuleb tunnistada, et psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlikkuse profülaktikaga ei ole meil siiani ikka veel mitte kõik korras. Aeg-ajalt esineb juhtumeid, mil psüühiliste häiretega isik paneb toime agressiivse akti mõne kaaskodaniku suhtes, sooritab enesetapmise või selle katse, põhjustab materiaalsete väärtuste hävinemise või muud taolist. Selliste juhtumite analüüs näitab, et nad on mingil määral ikka tingitud ka asjaolust, et elanikkond ei ole piisavalt teadlik psüühiliselt haigete isikute ohtlikkuse võimalikkusest ega oska või ei taha arvestada teatud põhinõudeid nende isikutega käitumisel. Osal juhtudest on ohtlikud teod aga tingitud puudustest meditsiini- ja justiitsorganite profülaktilises töös.

Erinevate haiguste korral ja erinevatel haigetel võivad esineda psüühilises tegevuses väga mitmesugused kõrvalkaldumised. Psüühilistes funktsioonides võib esineda selliseid hälbeid, mis oma iseloomult ei põhjusta otseselt ohtu ei teiste isikute ega ka haige enda suhtes. Nii näiteks ei põhjusta reeglina mingeid ohtlikke tendentse sellised nähud, nagu psüühilise energia alanemine suurenenud väsitatavusega (asteenia), mälumaterjali käepärasuse kerge alanemine, intellektuaalsete võimete vähene langus jms. On aga teisi kõrvalkaldumisi, millega kaasneb sagedasti potentsiaalne ohtlikkus ja mis seetõttu on hoopis olulisemad ühiskonnaohtlike tegude profülaktika seisukohalt. Sellistest häiretest tuleb esmajoones mainida meelepetteid, luulumõtteid ja intensiivseid haiguslikke nihkeid tunde- ja tahteelus.

Meelepetted, näiteks illusioonide või hallutsinatsioonide kujul, moonutavad tegelikkuse peegeldust haige isiku teadvuses. Inimese tegutsemise esmaseks ajendiks on aga ju tema teadvuses olev peegeldus ümbritsevast. Moonutatud peegeldus viib paratamatult ebaõigele tegutsemisele. Kui inimene näeb enda ümber vaenulikke isikuid või olendeid ja need talle kallale tungivad, siis tegutseb ta enesekaitse eesmärgil, olenemata sellest, kas kallale tungijad on reaalsed olendid või hallutsinatsioonid.

M.A., 37 a.v., mees, tarvitab juba mitme aasta jooksul sageli ja suurtes kogustes alkoholi. Kroonilise alkoholismi pinnal kujunes tal välja alkoholne hallutsinatsioon. Ta hakkas "kuulma" oma korteri akende tagant ja trepikojast mõnitava ning ähvardava sisuga kõnelusi. Temale tuttavate isikute "häälled" heitsid talle ette, et ta on joomar, varas, pederast ja vägistaja. "Häälled" pilkasid iga tema tegevust, isegi riietumist ja söömist. Karistusena tema ebamoraalse käitumise ja "kuritegude" eest ähvardasid "häälled" teda vangis ~~panna~~, igal mõeldaval viisil piinata ning siis surmata. A-l tekkis paaniline hirm. Enesekaitseks barrikadeeris ta oma korteri ukse ja aknad mööbliesemetega ning hoidis käepärast laetud jahipüssi, kirve ja noa, et kallale tungijatele vastu astuda. Kui siis naabrid, olles alarmeeritud sellest, et A. mitme päeva jooksul ei väljunud oma korterist, püüdsid tema juurde sisse tungida, tekitas A. mitmele isikule kehavigastusi (õnneks mitte eluohtlikke), enne kui teda suudeti desarmeerida ja psühhiaatriahaiglasse toimetada.

Luulumõtted ehk haiguslikud ekslikud veendumused moonutavad samuti kui meelepettedki haige teadvuses esinevat peegeldust tegelikkusest. Eriti ohtlikud on paranoilised ja depressiivsed luulumõtted. Paranoilise luulu esinemisel kujuneb haigel veendumus, et teda ümbritsevad vaenlased, kes teda jälitavad, kahjustavad, negatiivselt mõjustavad ja tema suhtes midagi ohtlikku kavatses. Sageli esineb paranoiliste luulumõtetega käsikäes ka samasisulisi meelepetteid, kuid on ka haigeid, kellel paranoiline luul areneb ilma meelepeteteta. Paranoilistest luulumõtetest ajendatuna võib selliste haigete tegutsemine kujuneda ümbrusele ülimalt ohtlikuks. Mõnigi paranoiline haige pöörduv esialgu kas võimuorganite poole abi ja kaitse saamiseks oma

"vaenlaste" vastu või "manitseb" neid "vaenlasi" otseses jutuaajamises "lõpetama oma vigurid". Kui haige sellistest sammudest ei tehta õigeid järeldusi, s.t. kui haiget ei suunata psühhiaatrilisele ravile, võib lugu lõppeda traagiliselt.

T.R., 27 a. v., mees, märkas juba pikema aja jooksul, et mingid kahtlased isikud jälitavad teda nii tänavail, tööl kui ka kodus. Jälitajad kavatsesid tema vastu ilmselt midagi halba, ta sai sellest aru mitmesugustest märguannetest - žestidest, pilklikest muietetest, vihjetest kõnelustes jne. Pikapeale kujunes R-il veendumus, et teda piirab ühe vaenuliku välisluure agentuur, kavatsusega teha teda kahjutuks. Paaril korral pöördus R. võimuorganite poole abipalvega. Teda rahustati ja kinnitati, et teda mingi oht ei varitse. "Jälitamine ja piiramine" aga jätkusid. R. püüdis end päästa pagemisega teise linna, kuid "vaenlased" leidsid ta ka sealt üles. Järjest intensiivistuva hirmu ja ahastuse mõjul pani R. lõpuks toime enesetapmiskatse, mida ainult tänu juhuslikele asjaoludele ei viinud kavatsetud lõpule. R-i elu päästeti ja ta suunati psühhiaatrilisele ravile.

Küllalt sageli esineb juhtumeid, kus paranoilised luulumõtted põhjustavad mitte ülalkirjeldatud passiivset enesekaitset põgenemisega ning enesetapmise tendentsiga tegutsemist "vaenlate küüsisst pääsemiseks", vaid aktiivse, niitüelda preventiivse kallaletungi oma arvatavatele vaenlastele.

Suhteliselt sageli on agressiivse tegutsemise lätteks paranoilise luulu üks erivorm - kiivusluul ehk haiguslik armukadedus. Kiivusluulu mõjul võib haige muutuda ohtlikuks niihästi oma "truuduseta" abikaasa kui ka tema arvatavate armukeste suhtes. Esineb isegi juhtumaid, mil agressiooni ohvriks langeb mitu isikut. Üks näide kiivusluulust sugeneva ohtlikkuse kohta oli esitatud eespool.

Depressiivse luulu esinemisel on haige eelkõige ohtlik iseendale. Depressiivne luul võib esineda väga mitmesuguste psüühiliste haiguste korral ja mitmelaadse konkreetse sisuga. Mõnel haigel domineerivad enesesüüdistuse, teisel hüpohondrilised, kolmandal väiksuse- või vaesusemõtted. Kõikide nende mõtetega, kui nad kujunevad haige teadvuses domineerivateks, kaasneb lootusetuse- ja ahastuse-

meeleolu. Haigele tundub tema olukord olevat täiesti välja-pääsuta, ees on ootamas üksnes tohutu vaevlemine ja piinad. Üsna sageli jõuab selline haige otsusele, et õigem on teha kõigele lühike lõpp enesetapmise teel. Võib liialdamata ütelda, et valdav enamus enesetapmistest ja enesetapmiskatsetest on toime pandud just depressiivses seisundis, mis mõnikord on välja kujunenud pikema aja jooksul, teistel juhtudel aga üpris kiiresti. Erandlikult võib depressiivne haige muutuda ohtlikuks ka teistele isikutele, eeskätt oma perekonnaliikmetele (laiendatud enesetapmine).

Meelepetete ja luulumõtete kõrval on haigete ohtliku tegevuse oluliseks allikaks haiguslikud kõrvalekaldumised tundeelus. Intensiivsed emotsionaalsed seisundid ärevuse, hirmu või vihaafekti kujul võivad põhjustada agressiivset käitumist ümbritsejate suhtes. Sügav kurvameelsus, lootusetus, ahastus ning meeleheide võivad aga viia enesetapmisele. Haigete ohtlike tegude lähem analüüs näitab, et absoluutsel enamikul juhtudest on teo vahetuks ajendiks ikka olnud mingi intensiivne emotsionaalne seisund. Tegelikult viivad ka meelepetted ja luulumõtted ohtlike tegudeni just selle tõttu, et nad põhjustavad haige psüühikas üht- või teistlaadi tugevatoimelise emotsionaalse nihke. Kui haige suhtub oma meelepetetesse ja luulumõtetesse indiferentselt, ilma sügavama emotsionaalse kaasaelamiseta, siis niisugusel korral ei ilmne tema käitumises agressiivseid tendentse. Seda asjaolu tuleb eriti silmas pidada seoses psüühiliste haiguste raviga, mis mõnigi kord võib anda ainult osalise efekti - emotsionaalsed häired taanduvad, meelepetted ja luul jäävad aga samal ajal mingil määral püsima.

Mõnedel haigetel, näiteks langetõbe põdejail ja isikuil, kes hiljuti tegid läbi tugeva ajupõrutuse, esineb suurenenud ärritatavus kalduvustega afektipuhangutele. Haigusliku emotsionaalse labiilsuse tõttu võivad need isikud reageerida tormilise vihahoo ja agressiooniga mõnikord üsna tühistele asjaoludele. Sellised afektiivsed puhangud võivad põhjustada ühiskonnaohtlike tegusid, mis enamasti on suunatud isiku vastu, kelle käitumine või märkus haiget tema suurenenud tundlikkuse tõttu ärritas.

Haigete ühiskonnaohtlikud teod võivad sugeneda ka mõ-

ningatest teadvushäiretest. Delirioosse, amentivse ja hämarolekuseisundi puhul on teadvuse hägunemise tõttu kas piiratud või täielikult kadunud võime reaalsete ärrituste vastuvõtmiseks ja analüüsimiseks. Samal ajal esinevate meelepetete ja fragmentaarsete luulumõtete tagajärjel on haige teadvuses täiesti moondunud pilt ümbrusest. Kui meelepetted ja luul on ähvardava ning ohustava sisuga, siis võib haige paanilises hirmus või meeleheites toime panna tegusid, mis ohustavad kas ümbritsejaid või teda ennast.

K.T., 28 a. v., mees, langetõvehaige, nägi hämarolekuseisundis enda ümber suurt hulka bandiite, kes nugade, kirveste ja püssidega relvastatuna tungisid kallale temale ja veel mingitele isikutele. Äärmises hirmus haaras ta kaika ja sellega metsikult enda ümber vehkides tekitas tõsiseid kehavigastusi inimestele, kes püüdsid haiget rahustada ja voodisse toimetada.

Ühiskonnaohtlikud teod võivad esineda niihästi psüühilise haiguse algperioodis kui ka krooniliselt kulgeva haiguse mitmesugustel etappidel. Ohtlikkuse lätted ja sellele vastavalt ka ohtlike tegude profülaktika on teatud eripäraste joontega vastavalt haiguse staadiumile.

Psüühilise haiguse algus võib olla väga mitmesuguse tempoga, üliägedast alates kuni hiilivalt aeglaseni. Ägeda alguse korral tekivad tunduval häired psüühilises tegevuses ja haige käitumises niivõrd järsult, et nad otsekohe alarmeerivad omakseid ja teisi ümbritsejaid, kes siis reeglina hoolitsevad ka viivitamatult haige toimetamise eest psühhiaatri juurde. Enamikul juhtudest õnnestub see enne, kui haige saab oma käitumisega veel ohtlikuks muutuda. Kui aga haiguse algus on üliäge ning haiguslikud muutused psüühikas vastava iseloomuga, võib haige panna toime mõne ohtliku teo veel enne, kui teda suudetakse arsti hoole alla toimetada.

R.O., 24 a. v., noormees, kes õhtul heitis magama psüühiliselt täiesti tervena, ärkas öösel paanilises hirmutundes, kuuldes, kuidas mingi "ülemaine hääl" lakkamatult kordas talle käsku: "Kui sa tahad päästa eesti rahvast, pead sa oma maja maha põletama". Haige süütaski oma maja ning põgenes ise metsa, kust tulekahju kustutama rutanud naab-

rid ta alles pikema otsimise järel leidsid. Maja ei õnnestunud enam päästa, viimasel hetkel suudeti tulest välja tuua O. ema, kes paha aimamatult magades oli juba vingugaasimürgistuse saanud.

Haiguse aeglase alguse korral kujunevad muutused psüühilises tegevuses välja pikkamööda, mistõttu haige käitumises teravalt silmatorkavaid nihkeid ei esine ja haige omaksed ning kaaslased pikema aja jooksul ei märkagi, et tegemist on haigusega. Kohtupsühhiaatriline praktika tunneb arvukalt juhtumeid, kus selline aegamööda süvenev haigus võib viia ohtlike tegudeni. Ja alles siis avanevad nagu silmad ka haige omastel ja kaaslastel, nad saavad - kahjuks alles tagantjärele - aru, et paljud haige väljendused, ähvardused või teod olid juba mõnda aega olnud "ebanormaal-
sed". Õigel ajal ei omistatud neile sümptomidele aga vajalikku tähelepanu või ei hinnatud neid kui psüühilise haiguse tunnuseid.

Kroonilise psüühilise haiguse korral võivad ohtlikud teod välja kasvada mitmetest asjaoludest. Juba eespool rõhutati, et osal haigetest on ravi abil võimalik haiguslike nähtude leevenemist saavutada ainult nii kauaks, kui kasutatakse ravimeid. Ravi katkestamisel ägenevad haigusnähud kiiresti ja võivad seetõttu põhjustada ohtlikke tegusid. Osal juhtudest esineb haiguse ägenemisi aga isegi vaatamata sellele, et pidev järelravi kestab. Mõnedel haigetel on psüühiline haigus juba oma kulult selline, et teatud ajavahemike järel korduvad ägedate häirete perioodid.

Väga sageli on krooniliste haigete ohtlike tegude vahetuks põhjuseks nende muutunud reaktiivsus. See võib avalduda näiteks tormiliste emotsionaalsete reaktsioonide kujul, mis ~~oma~~ intensiivsusest või laadilt ei ole kooskõlas neid vallandavate sotsiaalsete teguritega. Teinekord võib täiesti tühine ärritus - kriitiline märkus, noomitused, tähelepanematus jms. - vallandada haigel afektiivse plahvatuse, impulsiivse või koguni väärastunud agressiivse tegevuse. Muutunud võib olla ka reaktiivsus mitmesugustele toksilistele faktoritele. Viimaste hulgas tuleb eriti rõhutada alkoholi, mille toime psüühiliselt haigele on enamasti märgatavalt intensiivsem kui tervele inimesele,

mõnikord võib aga põhjustada täiesti ootamatuid muutusi haige käitumises.

Psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlike tegude profülaktikas on eriline osa haige perekonnaliikmete ja teiste lähedaste inimeste käitumisel ning suhtumisel. Kahjuks tuleb tõdeda, et selles osas esineb meie praktikas ohtrasti puudujääke ja vigu. Enamikul juhtudest vähese teadlikkuse, sageli võltshäbi või piinlikkusetunde, osalt aga koguni lausa hoolimatuse tõttu ei käitu perekonnaliikmed ja lähemad kaaslasted nii, nagu oleks vaja haige psüühiliste häirete õigeks käsitamiseks. Eksimused ja vead haige kohtlemises võivad olla mitmesugused ja haiguse erinevates staadiumides erisuunalise efektiga.

Ühiskonnaohtlikud teod võivad olla tingitud kas haige hilinenud suunamisest psühhiaatrilisele ravile või ravi liiga varajasesest katkestamisest. Mõlemal juhtumil on haige enda suhtumise ja käitumise kõrval oluline mõju tema perekonnaliikmete ja teiste kaaslaste suhtumisel. Psüühiliselt haigetel üldse, eriti aga neil haigetel, kelle käitumises peituvad ohtlikud tendentsid, esineb puudulik võime oma seisundi õigeks hindamiseks. Suur osa neist haigeist ei pea end üldse mitte haigeks, eriti mitte psüühiliselt haigeks, ning järelkult ei tunnista mingit ravi vajadust. Seda rohkem on nõutav haige perekonnaliikmete ja teiste kaaslaste asjakohane suhtumine ning vajalike järelduste tegemine. Ometi näeme tegelikkuses sageli hoopis midagi muud.

Psühhiaatrilisele uurimisele ja ravile suunamisega hilinemisel võib olla mitmeid põhjusi. Esikohal nende hulgas on haige omaste ja kaaslaste pinnapealne või koguni väär hoiak haige käitumises ja avaldustes esinevate kõrvalkaldumiste suhtes. On juhtumeid, kus isegi kõige lähemad perekonnaliikmed on omavahel niivõrd pealiskaudses kontaktis, et nad ei saagi teada üksteise mõtetest ja sügavamatest elamustest. Üksikutest juhuslikest avaldustest ja ebatavalistest käitumisaktidest aga ei osata teha vajalikke järeldusi.

E.R., 36 a. v., naine, paigutati psühhiaatrilisse raviausatusse pärast enesetapmiskatset. Üksikasjalikul uurimisel selgus, et R-il oli viimase viie aasta jooksul välja kujunenud ulatuslik paranoiline luulumõtete süsteem rohketee meelepetetega ja pideva ärevus- ning hirmutundega. Abikaasa, kellele R. oli avaldanud vaid põgusaid fragmente oma haiguslikest kahtlustustest ja hirmust, reageeris ainult kas pealiskaudse troostimisega või koguni tõrelemisega, et jätku R. "oma rumalad mõtted". Et tegemist on haigusega ja R-i haiguslike elamuste liigist sai abikaasa teada alles psühhiaatrilist.

Veel sagedamini esineb sellist puudulikust kontaktist ja tähelepanematuses tingitud teadmatust inimese psüühilises tegevuses kujunevate häirete iseloomust ja ulatusest niisuguste haigete puhul, kes elavad üksi. Sõbrad, töökaaslased ja naabrid ei vaevu tavaliselt süvenema haige muredesse, mõtetesse ja meeleoludesse. Tema käitumises avalduvaid erakorralisi jooni - ägestumist, põhjusetuid kahtlustusi, enesessesulgumist jms. kas ei märgatagi või minnakse neist ükskõikselt mööda, kuni lõpuks mõni haige tegu kujuneb juba tõsiselt häirivaks või koguni ohtlikuks ümbrusele või haigele endale.

Küllalt sageli on aga tegemist haige käitumise ja avalduste ebaõige interpreteerimisega. Omaksed või kaaslased märkavad küll, et haige on muutunud näiteks murelikuks, enesest tõmbunuks, passiivseks ja nutab sageli omaette. Seda muutust inimese psüühikas püütakse aga seletada ja seostada mingi realselt esinenud ebameeldivuse või raske elamusega ja peetakse normaalseks reaktsiooniks. Suurenenud erutatavust, umbusklikkust ümbruse suhtes, isegi agressiivsust peetakse sageli lihtsalt "ülepingutuse" tagajärjeks ja oodatakse, et kõik iseenesest möödub. Mõnigi kord peetakse haiget lihtsalt "kiuslikuks", "jonnakaks", "tujukaks", "trotslikuks" inimeseks ega püütagi leida seletust, millest on tingitud selline muutus tema psüühikas ning käitumises. Selliseid "negatiivseid iseloomujooni" püütakse aga korrigeerida noomimisega, manitustega, tõrelemisega või koguni (eriti laste ja noorukite puhul) karistustega. Võimalusele, et tegemist on psüühilise haigusega, kas ei mõtelda üldse või tõrjutakse selline mõttesälvatus tagasi ennast troostides, et "ega ta hull küll ei ole". Eriti oma perekonnaliikmete suhtes

võib üsna sageli kohata sellist kramplikku püüdu mitte näha ega mitte tunnista psüühilise haiguse olemasolu.

Ohtlike tegude profülaktika seisukohalt on eriti raskeks veaks see, kui haige omaksed ja kaaslased ei suutu küllaldase tõsidusega haige sellistesse väljendustesse, mis viitavad võimalikule ohule. Näiteks avaldab haige mõnele oma lähedasele inimesele, et teda tagakiusavate isikute korralekutsumiseks ei jää nähtavasti muud üle, kui ta peab neid "tõsiselt õpetama", "neile näitama", "tegema nii, et nad mäletavad" vms. Sellistest ähvardustest ei tehta kahjuks enamasti vajalikke järeldusi, vaid neisse suhtutakse kui ägedushoos avaldatud ja mitte tõsiselt mõeldud meelepahapursetesse. **või** haige avaldatud mõtted oma lootusetust seisukorrast ja enesetapmiskavatsusest ei alarmeerii kaaslasi, kes troostivad end väitega, et "ega ta seda tõsiselt ikka ei mõtle". Ja tegelikult esinebki elus küllalt sageli selliseid ähvardusi, mis piirduvadki üksnes sõnadega. Mõningatel juhtudel aga järgneb sõnadele ka tegu. Ähvarduste õige hindamine eeldab inimese psüühilise seisundi asjatundlikku analüüsi, seepärast on alati soovitatav konsulteerida nõu saamiseks arsti, võimaluse korral psühhiaatrit.

Mis puutub aga psühhiaatri poole nõu ja abi saama pöördumisse, siis siin võime kohata veel küllalt paljude inimeste hoiakus erilist reserveeritust ja eelarvamusi. Hoolimata psühhiaatria tohututest edusammudest ja elanikkonnas tehtavast laialdasest selgitustööst, püsib paljude inimeste teadvuses ikkagi veel iganenud ja väär häbitunne ja isegi mingi kartus psühhiaatrite ja psühhiaatriliste asutuste suhtes. Tihtipeale on selline tõrjuv hoiak maskeeritud "säätva" ja "humaanse" suhtumise rüüga. Minna oma perekonnaliikmega või saata oma kaaslane psühhiaatri juurde konsultatsioonile - seda peavad mõnedki haigele "solvavaks", mingiks erakorraliselt raskeks sammuks, mis võib "inimest traumeerida" jne. Kui aga arst suunab haige psühhiaatria haiglasse uurimisele ja ravile, siis nii mõnigi omastest tõrjub selle ettepaneku heitunult tagasi, kuna tema arvates võib see haigele hoopis kahjulikult mõjuda ("Hullumajja panna? Ei iial! Seal, hullude keskel ta võib ju ise ka hulluks minna!"). Siinkohal pole vaja-

dust selliste seisukohtade põhjendamatust ja otse nõmedust lähemalt analüüsida. Tuleb aga rõhutada, et küllalt paljudel juhtudel on just sellised anakronistlikud hoiakud põhjuseks psüühiliselt haige inimese eriarstliku ravi algusega viivitamisele, millest raskematel juhtudel kasvavad välja ühiskonnaohtlikud teod.

Omaste ja kaaslaste "säästev" hoiak võib kahju tuua ka veel teisel viisil. Selleks, et psühhiaater saaks täieliku ja tõepärase pildi haige inimese psüühikas esinevatest kõikidest kõrvalekaldumistest ning ohtlikest tendentsidest, on tingimata vaja haige enda uurimise kõrval ja selle täienduseks ka üksikasjalik kirjeldus haige käitumise ja avalduste kohta tema perekonnaliikmete ja kaaslaste tähelepanekute alusel. Kahjuks leidub aga inimesi, kes haige kohta arstile andmeid ei anna täiesti tõepäraselt ja ammendavalt. Mitmesugustel erinevatel motiividel vaikitakse maha mõnedki asjaolud, millel on just eriline tähtsus ohtlike tendentside hindamisel. Nii ei tihka mõni omastest jutustada arstile agressioonaktidest, mida haige on tema suhtes toime pannud, häbeneb kirjeldada mõningaid tema käitumisveidrusi, püüab leevendada luulumõtete intensiivsust jne. Erilist tagasihoidlikkust võib kohata seksuaalellu puutuvate asjaolude, sealhulgas ka kiiuvuse esinemise ja avalduskujude kirjeldamisel. On aga mõistetav, et sellise puuduliku anamneesi alusel võib psühhiaatril tekkida suuri raskusi haige tegeliku seisundi, eriti tema võimaliku ohtlikkuse hindamisel. Seepärast tuleb eriti rõhutada, et perekonnaliikmed ja kaaslased peavad psühhiaatril avameelselt ja ammendavalt kirjeldama kõiki oma tähelepanekuid haigest. eriti kõikidest - ka näiliselt vähetähtsatest - kõrvalekaldumistest.

Seoses psüühiliselt haigete hospitaliseerimisega tuleb tähelepanu juhtida veel ühele asjaolule, millel ühiskonnaohtlike tegude profülaktikas on eriline koht. On juhtumeid, et haige käitumises ilmnevatest ohtlikest

tendentsidest kas ümbruse või haige enda suhtes ei informeeritud arsti mitte haige omaksed, vaid kaaslased või kõrvalised isikud. Arst teeb kindlaks (haige kodus, töökohal, avalikus kohas, ametiasutuses vm.), et tegu on psüühilise häirega ja esineb ilmne oht teiste isikute või haige enda suhtes, selle vältimiseks on vaja haige paigutada psühhiaatriahaiglasse. Sellisel juhul on arstile antud NSV Liidu ametkondadevahelise instruksiooniga (mille praegu kehtiv redaktsioon pärineb 1961.a.) õigus vajaduse korral, kui hospitaliseerimisest keeldub haige ise ja kui selle vastu on isegi tema omaksed, rakendada sundhospitaliseerimist. Selleks on arstil õigus paluda miilitsatöötajate abi, viimased aga on kohustatud seda abi andma. Tuleb tunnistada, et meie praktikas rakendatakse sundhospitaliseerimist õige harva, kuigi näidustusi selleks esineb. Põhjus selleks peitub enamasti arsti (peamiselt arsti-mittepsühhiaatri) "säätvas" käitumises haige ja tema omaste suhtes. Seejuures ei anna mõni arst endale aga aru, et tema säätav hoiak haige suhtes tähendab tegelikult ohtu ümbrusele või haigele endale. Millisest säätvast või humaansest kohtlemisest saab rääkida, kui haige hospitaliseerimata jätmise tagajärjeks on raske kehavigastuse tekitamine, tapmine või haige enesetapmine? Enesestmõistetavalt nõuab sundhospitaliseerimise otsustamine arstilt äärmiselt hoolikat kõhkide asjaolude kaalumist ja eeldab arsti kõrget eetikat. Instruksioonis sisalduvad sätted tagavad seda, et arstidele antud õigust ei saaks väärsti rakendada.

Kokkuvõttes tuleb rõhutada, et ohtlike tendentsidega haigete õigeaegne ravile suunamine ja vajalikus vormis ravi organiseerimine nõuab haige omaste ning kaaslaste kõige tihedamat koostööd ja usalduslikku kontakti psühhiaatritega.

Ühiskonnaohtlike tegude teiseks oluliseks allikaks on psüühiliselt haigete isikute enneaegne väljakirjutamine psühhiaatriahaiglast ja vajalike meditsiiniliste ning sotsiaalsete profülaktiliste abinõude puudulik organiseerimine pärast väljakirjutamist. Puudustele ja vigadele selles osas on korduvalt tähelepanu juhitud NSV Liidu Tervishoiuministeriumi metoodilistes kirjades ja käskkirjades (1961.a., 1963.a., 1967.a. ja 1969.a.). Põhilisteks asjaoludeks, mis võivad soodustada ühiskonnaohtlike tegude toi-

mepanemist haigete poolt pärast ravi enneaegset katkestamist, on järgmised.

Esineb juhtumeid, kus haige kirjutatakse psühhiaatria-haiglast välja enne, kui tema paranemine on saavutanud sellise ulatuse, et ta ohtlikud kalduvused oleksid täielikult likvideeritud. Suuresti tingib seda ka meie psühhiaatria-haiglate pidev pingeline ülekoormus. Juba eespool on mainitud, et kaasaegsed ravivahendid võimaldavad enamasti üsna kiiresti saavutada haige käitumise rahunemise ja tema haiguslike elamuste (meelepetted, luulumõtted, emotsionaalsed puhangud) intensiivsuse vähenemise. Sellises seisundis võib haige teda külastavatele omastele jätta mulje tervenenud inimesest, kelle edasine ravimine haiglas ei tundu enam olevat vajalik. Kuna ka haige ise visalt taotleb haiglast väljakirjutamist, hakkavad tema omaksed mõnikord üsna ägedalt nõudma haige koju laskmist. Samal ajal on nii mõnigi haige võimeline temal veel esinevaid haiguslikke nähte (eeskätt paranoilisi luulumõtteid ja vähese intensiivsusega meelepetteid) varjama ehk dissimuleerima. Kui haiget raviv arst ei suuda dissimulatsiooni läbi näha ja haige ning tema omaste pealekäimisele vastu seista, kirjutabki ta haige haiglast välja. Enamikul juhtudest läheb kõik hästi, haiglas tõhusalt alanud paranemine jätkub ka kodusel järelravil ja haige sotsiaalne adaptatsioon taastub. Kuid üksikutel juhtudel võib enneaegse väljakirjutamise tagajärjeks olla traagiline sündmus.

R.B., 32 a. v., mees, viibis psühhiaatria-haiglas ravil paranoidse skisofreeniaga. Haiguse alguses esinenud elavad meelepetted, mõjustus-, mürgistus- ja tagakiusamisluulu mõtted, emotsionaalne pinge ning hirm ja psühhomotoorne rahutus taandusid rakendatud ravi tolmel üsna kiiresti. B. käitumine haiglas muutus asjalikuks, ta allus režiimile hästi ega avaldanud enam mingeid meelepetteid ega luulumõtteid. Püsis aga enesesetömbumine, kinnisus, umbusklik suhtumine umbrusesse. Haige ja tema perekonnaliikmete visa taotluse tõttu kirjutati B. haiglast välja ning ordineeriti vajalik järelravi. Kaks nädalat pärast väljakirjutamist tappis B. oma abikaasa. Järgneva juurdluse ja koh-tupsühhiaatrilise ekspertiisi käigus selgus, et haiglast väljakirjutamisel püsisid B-l mõjustus- ja mürgistusluulu mõtted ning meelepetted, mida ta aga suutis dissimuleerida. Kodus, kus ta otsekohe lõpetas ravimite kasutamise, intensiivistusid hai-

guslikud elamused, B-1 kujunes veendumus, et tema abikaasa teda mõjustab nõidumisega ning toidusse poetatud mürkidega. Sellistest elamustest kasvas-ki välja raske ohtlik tegu.

Nagu esitatud näitest ilmneb, oli ohtliku teo põhjuseks esiteks see, et raviarst ei suutnud täies ulatuses hinnata haigel veel püsivaid haigusnähte nende tegelikus sügavuses. Teiselt poolt aga ei kindlustanud haige omak- sed arsti poolt ettekirjutatud täpset järelravi ega infor- meerinud arsti sellest, et haige käitumises hakkasid aval- duma taas ägedamad kõrvalekaldumised.

Eriti ettevaatlik tuleb loomulikult olla nende haige- te väljakirjutamisel, kes viibivad haiglas sundravitil se- ses juba varem toimepandud ohtliku teoga. Selliste haige- te sundravit lõpetamise ettepanek peab olema väga üksikas- jalikult motiveeritud, kohus aga, kus otsustatakse sundra- vi lõpetamine, peab analüüsima põhjalikult kõiki asjaolu- sid ühiskonnaohtlike tegude profülaktika aspektist.

Haigel väljakirjutamise momendil esineva psüühilise seisundi kõrval on edasist adaptatsiooni oluliselt määra- vaks faktoriks ka see sotsiaalne miljö, kuhu haige pärast haiglast lahkumist satub. Eespool on juba korduvalt rõhu- tatud haige perekonnaliikmete osa järelravi ning režiimi kindlustamisel. Kuid miljö osa ei piirdu üksnes sellega ega hõlma mitte üksnes perekonda. Osaliselt paranenud psüühilise haige kompensatsioon ja käitumine sõltuvad suu- rel määral sellest, kuidas temasse suhtutakse ning kuidas temaga käituvad tema perekonnaliikmed ja kaaslased. Kah- juks tuleb tunnistada, et just selles osas esineb meil veel küllalt juhtumeid, kus tehakse jämedaid vigu.

P.I., 29 a. v., naishaige, lahkus haiglast pärast intensiivset ravi üsna hästi paranenuna. Temal viimase kahe aasta jooksul esinenud lange- tõvehood lakkasid ja töövõime praktiliselt taas- tus. Jäi aga püsima kõrgenenud erutatavus ja kal- dumus afektiivsetele reaktsioonidele. Haige omak- seid instrueeriti üksikasjalikult I. haiguse ja temaga käitumise suhtes. Ometi ei hoolinud I. perekonnaliikmed arsti nõuannetest, nad hakkasid haigele igal tühisemalgi juhul mõnitavaid ettehei- teid tegema, kasutades solvavaid ja jõhkraid väl- jendusi, mis kutsusid esile haige korduvaid viha-

afekti sөөste. Arsti poole pöördumise asemel jätkus haige solvamine ja ärritamine. Ühe taolise järjekordsest mõnitamisest provotseeritud vihaafekti toimel tungis I. oma isale kallale ja tekitas tal raske kehavigastuse.

Esineb juhtumeid, mil sellise halvustava ja solvava kohtlemisega ärritavad haiget tema töökaaslased või naabrid. Ja mõnigi kord on selle tagajärjeks ohtlik tegu, mida võinuks vältida korrektse ja säästva kohtlemisega. Niisugustel juhtudel ei saa ohtliku teo põhjust näha mitte üksnes haigel esinevates psüühilistes kõrvalekaldumistes, vaid ka omaste või kaaslaste hoolimatus käitumises. Esineb juhtumeid, et inimesed madalatel ajenditel narritavad või ässitavad psüühiliselt haigeid või vaimselt alaarenenud (oligofreenseid) isikuid, kas provotseerides selliselt agressiooni enda vastu või teadlikult kihutades haiget ühiskonnaohtlikule teole. Seepärast on väga õige, et Eesti NSV tervishoiuministri ja Eesti NSV siseministri 29. detsembri 1969.a. ühises käskkirjas nr 156/169 on püstitatud nõue, et psüühiliselt haigete iga ühiskonnaohtlikku tegu tuleb siseasjade osakonnal hoolikalt uurida kõikide asjaolude väljaselgitamiseks, mis on viinud sellise teoni. Loomulikult peavad isikud, kes oma hoolimatu või sihilikult provotseeriva käitumisega on haige viinud ühiskonnaohtliku teoni, selle eest vastutust kandma.

Üheks kõige raskemaks veaks psüühiliste häiretega isiku kohtlemisel on tema kallutamine alkohoolsete jookide tarvitamisele. Kahjuks esineb küllalt sageli juhtumeid, kus mitte ainult tuttavad või kaaslased, vaid koguni haige oma perekonnaliikmed pakuvad haigele alkoholi ja sellega soodustavad ohtlike tendentside ilmumist tema käitumises. Veelgi sagedamini esineb aga passiivset ja ükskõikset hoiakut haige isiku spontaanse alkoholitavitamise suhtes. Just perekonnaliikmed ja lähemad kaaslased peavad järjekindlalt ja visalt seisma selle eest head, et psüühiliste häiretega isik ei tarvitaks alkoholi. Eriti tuleb seda rõhutada krooniliste alkohoolikute suhtes, kellelt tuleb täie rangusega nõuda absoluutset karskust, et kindlustada raviga saavutatud efekti püsimist.

Üksikutel juhtudel on haige väljakirjutamisel haiglast tõsiseks probleemiks see, et tal puuduvad perekond ja

omaksed, kelle juures ta võiks elada, mõnikord aga koguni koht, kus elada. Sellistel juhtudel tuleb eriti ettevaatlik olla niisuguse haige väljakirjutamisega, kelle sotsiaalne adaptatsioonivõime ei ole täielikult taastunud. Väär on taolist haiget haiglast välja kirjutada omapead ja ilma et eelnevalt oleks üksikasjalikult läbi kaalutud ja organiseeritud haige elu- ja töökorralduse tingimused. Vastasel juhul võib sellisest haigest kujuneda kindla elukoha ja tööta hulkur, kes võib toime panna mitmesuguseid ühiskonnaohtlikke tegusid huligaansusest ja pisivargusest alates kuni raskemate tegudeni kehavigastuste, röövimiste jms. kujul. Puuduliku sotsiaalse adaptatsioonivõimega haiged, kellel ei ole omakseid ja keda ei ole võimalik suunata eestkostele, tuleb üle viia spetsialiseeritud invaliididekodudesse, kus on tagatud nende asjakohane elu-, ravi- ja töörežiim. Kahjuks on meie vabariigis veel liiga vähe kohti sellistes invaliididekodudes, mistõttu need haiged paratamatult koormavad üle psühhiaatriahaiglaid või siis peavad leppima nende adaptatsiooniks mitteküllaldase ambulatoorse ravi ja patronaažiga.

Eesti NSV tervishoiuministri ja Eesti NSV siseministri ülalmainitud ühise käskkirjaga on sätestatud veel mõned põhjendatud abinõud haigete ravi lõpetamisel ühiskonnaohtlike tegude profülaktika tagamiseks.

Osaliselt paranenud ja puuduliku sotsiaalse adaptatsioonivõimega haigete suhtes tuleb laialdasemalt rakendada nende teovõimetuks tunnistamist ja eestkostele määramist. "Eesti NSV tsiviilkoodeks" ja "Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks" sisaldavad selleks menetluseks üksikasjalikke eeskirju. Teiste psüühiliselt haigete kõrval tuleks sagedamini kasutada sellist menetlust ka paranoiliste haigete-grafomaanide suhtes, kes oma põhjendamata kaebekirjade laviiniga tekitavad paljudes asutustes mitte ainult tarbetut tööd, vaid ka segadust ja psüühilisi traumasid hulgale inimestele.

Samuti tuleb sagedamini kohaldada samade koodeksite sätteid alkohoolikute ja narkomaanide teovõime piiramiseks ja neile hooldaja määramiseks. Sellega oleks võimalik paljudel juhtudel olulisel määral vähendada alkohoolikute ja narkomaanide retsidiive ja seega ühtlasi piirata nende kuritegevust.

Tuleb tunnistada, et teovõimetuks ja piiratult teovõimeliseks tunnistamise menetlust, mis on ühiskonnaohtlikkuse profülaktikas oluliseks vahendiks, kasutavad meil veel eba piisavalt mitte ainult haigete omaksed ja ametiasutused, vaid ka psühhiaatria haiglad ja dispanserid.

Samas käskkirjas on püstitatud nõue, et psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlike tegude profülaktika tõhusdamiseks tuleb tihendada koostööd tervishoiu- ja siseasjade organite vahel. Ühiskonnaohtlike tendentsidega haiged tuleb siseasjade osakonnas võtta eriarvele ja koostöös psühhiaatriaasutustega rakendada nende suhtes hoolikad järelevalve ja profülaktilised abinõud. Eelkõige ja eriti hoolikalt tuleb selline menetlus rakendada sundravilt vabastatud isikute suhtes. Kõikidest õiguskorra rikkumistest, mida on toime pannud psüühiliselt haiged, samuti ka kõikidest signaalidest haigete käitumises esinevate ohtlike tendentside kohta peavad siseasjade osakonnad viivitamatult informeerima tervishoiuorganeid, võimalikult seda psühhoneuroloogiadispanserit, kus haige on arvel. Psühhiaatrilised asutused omalt poolt peavad muidugi operatiivselt informeerima siseasjade osakondi psüühiliste haigete, kelle käitumises esineb ohtlikke tendentse, väljakirjutamisest haiglast ja aktiivselt organiseerima ühist järelevalvet ning profülaktikat nende sotsiaalse adaptatsiooni taastamiseks. Arusaadavalt peavad kõik need abinõud toimuma kontaktis haige omaste ning töökoha administratsiooni ja ühiskondlike organisatsioonidega.

Erandlikel juhtudel esineb psüühiliselt haige omavolilist lahkumist (põgenemist) psühhiaatria haiglast. Kõikidest niisugustest juhtumitest tuleb haiglast viivitamatult informeerida siseasjade osakonda, viimasele aga on pandud kohustus omavoliliselt lahkunud haige üles otsida ja haiglasse tagasi toimetada. On juhtumeid, mil vähene operatiivsus põgenenud haige otsimisel ja haiglasse tagasitoimetamisel on olnud ühiskonnaohtliku teo allikaks. Ka sellistel juhtudel on haige omastel ja kaaslastel täita oluline osa. Kahjuks ei informeerinud haige perekonnaliikmed mitte alati ei arsti ega siseasjade osakonda neile teadaolevast haige omavolilisest haiglast lahkumisest, mõnikord aga püüavad koguni haiget "varjata". Teiselt poolt esineb

ka juhtumeid, mil haige omaksed, kellega koos haige on lubatud linna või koju lühikeseks ajaks, ei kindlusta vajalikku järelevalvet ja annavad sellega võimaluse haige põgenemiseks või ohtliku teo toimepanemiseks.

Tuleb veel märkida, et ühiskonnaohtlike tegude profülaktika seisukohalt on mõnigi kord oluline osa haige isiku tööalasel režiimil ja tema töökorraldusel üldse. Nii võib puuduliku kontrolli tõttu autojuhi või traktoristi loa saanud haige (traumaatik, epileptik, nõrgamõistuslik jt.) põhjustada avarii, mille tagajärjel võivad kannatada saada mitte ainult materiaalsed väärtused, vaid ka inimesed, kassa arvatud haige ise.

Esitatust järeldub, et psüühiliselt haigete isikute ühiskonnaohtlike tegude profülaktika on kompleksne probleem, mille lahendamine nõuab kooskõlastatud ja sügavasti vastutustundlikku tegutsemist arstidelt, siseasjade osakonna töötajailt, haige perekonnaliikmeilt ja igalt kodanikult, kellel on kokkupuuteid psüühiliselt haige inimesega.

PISIVARGUSED TOIDUAINETETÖÖSTUSES JA NENDE VASTU
PEETAVAS VÕITLUSES ESINEVATEST NEGATIIVSETEST FAKTORITEST
(TALLINNA KONDIITRITOODETE VABRIKU "KALEV" ANDMETEL)*

P. Nuuma

Tallinna Keskrajooni rahvakohtu esimees
TRÜ aspirant

S i s s e j u h a t a v a i d m ä r k u s i

Tallinna Kondiitritoodete Vabrikut "Kalev" tuntakse nii meie vabariigis kui ka üleliidulises ulatuses ühe parema toiduainetetööstusettevõtteks. Vabriku heakvaliteediline toodang on tunnustamist leidnud ka välismaal.

Vabriku administratsioon ning arvuka liikmeskonnaga ühiskondlikud organisatsioonid tegelevad peale kõige muu pidevalt töötajate ideelis-poliitilise taseme tõstmisega, töötajate vaba aja kasuliku veetmise, sotsialistliku vara kaitse ja sellesse varasse heaperemeheliku suhtumise kasvatamisega.

Kondiitritoodete vabrik "Kalev" on kaasaegse tehnikaga varustatud ning kõrge töökultuuriga ettevõtte.

Sellepärast, käsitledes alljärgnevalt vaid mõningaid negatiivseid faktoreid, mis takistavad efektiivset võitlust pisivarguste vastu ning soodustavad pisivarguste toimempanemist, ei tohi ettevõttest kui tervikust tekkida ebaõiget kujutlust. Kõige selle ammendav käsitlemine aga, mida "Kalevis" on aastate jooksul tehtud sotsialistliku vara kaitseks, oleks väljaspool käesoleva ettekande raame.

I. Ettevõtet ja töötajate koosseisu iseloomustavad andmed

Tallinna Kondiitritoodete Vabrik "Kalev" on töötajate arvult ja toodangu hulgalt iga töötaja kohta vabariigi suuremaid toiduainetetööstusettevõtteid.

Vabrik koosneb kolmest tootmistsehhist (kompveki-,

* Ettekanne, peetud 1970.a. 24. mail.

karamelli- ja marmelaaditsehhid) ning abitsehhiidest (näit. transpordi-, ekspeditsiooni-, taara- jt. tsehhid).

Kuna vabrik territoriaalselt ei moodusta ühtset tervikut, vaid tema tsehhid paiknevad linna eri kohtades või isegi väljaspool linna (näit. estagari tsehh Saaremaal), on vabriku kui terviku juhtimine, samuti aga üleettevõtteleliste ürituste organiseerimine komplitseeritud.

Vabrikus töötatakse 5 päeva nädalas kahes vahetuses. Puhkus töötajatele antakse valdavas osas juuli-augustikuudel üheaegselt kollektiivse puhkusena.

Vabrikus töötavad ametiühinguorganisatsioon, parteiorganisatsioon (117 NLKP liiget ja liikmekandidaati) ja komsomoliorganisatsioon (164 liiget).

Sotsialistliku vara ja ühiskondliku korra kaitsmisest võtavad osa rahvakontrolli gruppide ja postide liikmetena 161 ja rahvamaleva liikmetena 106 töötajat.

Vaatamata vabriku administratsiooni ja ühiskondlike organisatsioonide poolt seni rakendatud abinõudele töötajate töötingimuste parandamiseks ning vaba aja sisukamaks veetmiseks on tööjõu voolavus suur. Nii lahkus vabrikust 1969.a. töölt 709 ning samal ajavahemikul võeti tööle 780 töötajat. Erilist muret peaks tekitama vabriku administratsioonile asjaolu, et 55,7 % töölt vabastatuist läks ära vabrikust omal soovil seoses töödistsipliini rikkumisega või üleviimise ja arreteerimise tõttu. Muudel põhjustel (seoses ajutise töö lõppemisega, pensionile minekuga, lapse sünniga jne.) aga 44,3 %.

Töötades välja abinõusid võitluseks tööjõu suure voolavuse vastu vabrikus ning sotsialistliku vara kaitseks, tuleb arvestada vabriku töötajate soolist ja vanuselist koosseisu, hariduslikku taset, erinevusi tööalaste kategooriate järgi jne.

Vabriku töötajaist on naisi 70,1 %, alaealisi 3 % ning noortöölisi (vanusega kuni 24 a. incl.) 16,8 %. Seega on 83,2 % töötajaist 25-aastased ja vanemad.

Valdav osa vabriku töötajaist (60 %) on 5-8 kl. haridusega. 9-11 kl. haridusega töötajaid on 28 %, lõpetamata kõrgema ja kõrgema haridusega 3 % ning puuduliku haridusega (kuni 4 kl.) 7 %. Seega küllaltki madala haridusliku tasemega on 67 % töötajaist.

70 % vabriku töötajaist on eestlased, 30 % muudest rahvustest.

Kvalifitseeritud töölisi on 73 %, kategooriata 27 %.

Heade töötulemuste eest on "Kalev" saavutanud 1969.a. I ja II kvartalis üleliidulises sotsialistlikus võistluses esikoha.

Samal ajal esineb vabrikus arvukalt sotsialistliku vara pisivargusi ja riisumisi, mis ei ilmuta vähenemistendentsi ning mille vastu eduka võitluse organiseerimiseks on vaja tunda õppida negatiivseid faktoreid, mis vabrikus seda võitlust takistavad või otseselt riisumiste ja pisivarguste toimepanemist soodustavad.

On vaja uurida ka seni rakendatud profülaktiliste vahendite efektiivsust, sest vaevalt saab loota tulemusi ainult kasvatuslike ja materiaalsete mõjutamisvahendite saagedamast kohaldamisest, arvestamata seejuures töötajate tegelikku koosseisu, nende psüühilist hoiakut, väikeste gruppide mõju ja vastumõju nendele jms. asjaolusid, millest see efektiivsus sõltub.

Alljärgnevalt vaatlemegi mõningaid vabrikus pisivarguste ja riisumiste vastu peetavat võitlust takistavaid negatiivseid faktoreid.

II. Pisivargused kondiitritoodete vabrikus "Kalev" 1969.a.

1. Pisivarguste kvantitatiivsetest ja kvalitatiivsetest näitajatest

Sotsialistliku vara pisivarguste ja riisumiste eest "Kalevis" vastutusele võetud isikute arv ei vähenenud 1969.a. võrreldes eelneva, 1968. aastaga.

Kui 1968.a. võeti "Kalevis" sotsialistliku vara pisivargaid vastutusele 135, kelledest 112-le kohaldati karistusi seltsimeheliku kohtu poolt, 15-le distsiplinaarse mõjutamise vahendeid ning 8 võeti kriminaalvastutusele, siis 1969.a. arutati seltsimehelikus kohtus samaliigilisi asju 129 isiku suhtes, 1 isikule kohaldati distsiplinaarkaristust ning 1 isiku asi anti lahendamiseks tsehhi parteibüroole. Lisaks nimetatule võeti kriminaalvastutusele rii-

sumiste eest 7 isikut ning 4 isiku suhtes on asi uurimisel. Üldse aga võeti 1969.a. kohtulikule vastutusele 12 "Kalevi" töötajat.

Muide, ka töödistsipliini rikkumiste eest karistatute arv on 1969.a. eelneva aastaga võrreldes suurenenud. Nii karistati 1969.a. tööülesannete mittetäitmise eest 32 töötajat (1968.a. 25), tööluuside eest 15 töötajat (1968.a. 16) ja ebakaines olekus tööl viibimise või töö ajal alkoholi tarvitamise eest 11 töötajat (1968.a. 8). Seega karistati 1969.a. distsiplinaarkorras 10 isikut enam kui 1968.a.

Õeldust võib järeldada, et võitlus sotsialistliku vara riisujate ja töödistsipliinirikkujate vastu ei ole "Kalevis" küll nõrgenenud, kuid samal ajal, vaatamata kohaldatud mõjutamisvahenditele, pole säärane ühiskonnavastane käitumine siiski oluliselt vähenenud.

Pisiriisumisi avastasid "Kalevis" 1969.a. Tallinna Linna TSN Täitevkomitee siseasjade osakonna või linna miilitsavalitsuse välivalveteenistuse töötajad 112 (1968.a. samuti 112) ning tegid need vabriku administratsioonile teatavaks. Kui avastati kriminaalkorras karistatavaid riisumisi, peeti kõik süüdlased nendes kinni kas välivalveteenistuse või SORVV-i töötajate poolt.

Kuna "Kalevis" ei registreerita juhtumeid, mil korruste valvurid töötaja enne tema lahkumist tööruumist riisutuga kinni pidasid (nende isikute suhtes kohaldatakse mõjutamisvahendina meistri või tsehhijuhataja suulist märkust või vestlust), samuti töötajate riietusruumist vabriku toodangu leidsid, ei ole "Kalevis" ülevaadet sotsialistliku vara tegelikult avastatud pisivarguste üldarvu kohta.

Me ei uurinud avastamata riisumiste ja pisivarguste ulatust vabrikus. A.D. Berenzon ja V.B. Jastrebov tegid aga nende poolt rakendatud uurimismeetodite alusel kindlaks, et ühes ettevõttes, kus aasta jooksul avastati vaid 68 riisumisjuhtumit (neist enamuse pisiriisumised), võis riisumiste üldarv olla ca 2200.¹ Kui usaldada neid andmeid, peab eeldama, et aasta kestel toimunud riisumiste üldarv on "Kalevis" suur.

¹ А.Д. Берензон, В.Б. Ястребов. Опыт изучения факторов, приводящих к хищениям социалистического имущества на предприятиях. М., 1970, стр. 52.

Avastamata riisumiste arvukusele "Kalevis" viitavad järgmised asjaolud:

1) välisvalve töötajad leidsid 1969.a. 15 juhul kokku 88,6 kg riisumiseks ettevalmistatud vabriku toodangut 141.70 rbl. väärtuses;

2) N. Nosovitski kriminaalasjast nähtub, et teda peeti kinni 30 kg riisunud kompvekkidega kaupluse "Lehola" juures, tema kodust leiti tema tädile Z-le (Z. töötab "Kalevis") kuuluvaid šokolaadikompekke 3,7 kg ja 4 pude- lit (à 0,5 l) piiritust, temalt on tunnistajate seletuste kohaselt nii nemad kui ka teised isikud ka ostnud ca 10 kg šokolaadi. Seejuures ei ole Z-d kunagi pisiriisumiselt tabatud;

3) kriminaalkorras vastutusele võetud kod. Jegorova viis korraga välja mütsivoodri ja kandekoti põhja voodri vahele peidetuna šokolaadi 30,98 rbl. väärtuses ning oli kinni peetud esmakordselt;

4) vabriku kontrollväravas peeti kinni töötaja, kel- lel riisunud toodangu süstemaatiliseks väljaviimiseks vab- rikust oli pesu külge õmmeldud spetsiaalsed taskud;

5) mitmed 1969.a. sotsialistliku vara pisiriisumiste eest kriminaalkorras vastutusele võetud isikud väitsid nende intervjueerimisel (käesolevaks ajaks on nad vabri- kust lahkunud ja karistuse kandnud), et riisumine on vab- rikus niivõrd levinud, et kartes enda veelkordset kaasa- tõmbamist üldisest käitumislaadist, pidasid nad paremaks töölt lahkuda;

6) vabrikus töötavate isikute seletuste kohaselt on pisivarguste arv seal kaugelt suurem, kui neid on tegeli- kult avastatud.

Vabriku toodangu vargusi panevad sagedamini toime tootmistsehhide ja transporditsehhi töötajad.

Nii on "Kalevis" riisutuga kinni peetud kompveki- tsehhi töölisi 72, transporditsehhi töötajaid 14, kara- mellitsehhi töötajaid 13 ja marmelaaditsehhi töötajaid 10, kõigi teiste tsehhide töötajaid kokku aga kõigest 20.

Peamiseks riisumisobjektiks on šokolaad, tooted šo- kolaadist ning tooraine (piiritus, munad, või, sidrunhape jne.). Nii on riisujaid kinni peetud 80 juhul šokolaadi ja martsipaniga, 17 juhul toorainega, 12 juhul karamelli ja marmelaadiga ning 3 juhul küpsiste ja vahvlitega.

Pisiriisumiste toimepanemine intensiivistub sügis- ja talvekuudel, väheneb aga järsult kevad-suvekuudel. See on tingitud nii töötajate kollektiivsel puhkusel olekust juulis-augustis kui ka kevadel ja suvel kantavast riietusest, mis võimaldab suhteliselt halvemini peita riisutut. Õeldule viitab asjaolu, et kinnipeetuid 89 % oli riisutu peitnud pesu või riiete alla, taskutesse jms., ning vaid 11 % püüdis riisutut vabrikust välja viia mujale (näiteks autokabiini) peidetuna.

2. Pisivargusi toimepannud isikud

Pisiriisumiste toimepanijaist moodustasid naised 60 %. Kui aga silmas pidada nende osakaalu vabriku töötajate üldarvus, siis ilmneb, et riisutuga peeti kinni 6,4 % kõigist naistöötajast ja 9,7 % kõigist meestöötajast. See-ega, pisiriisumisi toimepannud naistöötajate absoluutarv on meestöötajatega võrreldes küll suurem, kuid viimased on vargusi toime pannud suhteliselt sagedamini (meestöötajaid on vabrikus vaid 30 %).

Pisiriisumisi vabrikust "Kalev" toimepannud isikuist oli abielus 57 % (sealhulgas naistest 60 % ja meestest 40 %), vallalisi, lahutatuid ja leski oli 43 %. Isikud, kellel oli alaealisi lapsi, moodustasid riisutuga kinnipeetute hulgas 30 %.

Grupeerides riisutuga kinnipeetud vanuselisel (kuni 24 a.; 25-40 a; 41 a. ja vanemad) ilmneb, et igas järgnevas vanusrühmas on eelmisega võrreldes pisiriisujaid ca 1/3 rohkem. Tõsi, töötajate iga järgnev vanusrühm on eelmisest ca 300 isiku võrra suurem, siiski ei kahane töötajate vanuse tõustes nende poolt toime pandud pisiriisumiste arv.

Seltsimeheliku kohtu materjalide põhjal ei olnud sageli võimalik teha järeldusi pisiriisuja käitumise ja tööse suhtumise kohta. Seltsimehelik kohus ei pööra kahjuks küllaldest tähelepanu süüdlase isiku tundmaõppimisele. Kui aga seltsimeheliku kohtu materjalides iseloomustused süüdlase kohta leidsid, siis olid need kõigil juhtudel positiivsed. Ühtegi negatiivset iseloomustust riisujate kohta ei olnud.

On ilmne, et pisiriisumisi panevad peale nega-

tiivselt töösse suhtuvate isikute paljudel juhtudel toime ka seni heade ja eeskujulike töötajatena tuntud isikud.

Pisivargusi toimepannuist oli 39 % tööstaažiga kuni 2 aastat, 42 % tööstaažiga üle 2 aasta (sealhulgas tööstaažiga 5 aastat ja kauem 18 %), 19 % kohta vastavad andmed puuduvad. Seega, kuigi suure osa riisumistest (39 %) panevad toime isikud tööstaažiga kuni 2 aastat, on ligi pooled (42 %) pisiriisujatest vabrikus pikemat aega töötanud.

Üle 50 % pisiriisumistest panid toime kompvokitsehhi töölised. Transporditsehhis pandi riisumiste kõrval arvukalt toime ka jämedaid töödistsipliini rikkumisi (alkohoolsete jookide tarvitamine töö ajal, tööluusid jne.) ning õiguserikkumisi väljaspool vabrikut.

1969.a. panid vabriku töötajad toime 13 kuritegu, neist 8 vabriku toodangu riisumist ja pisiriisumist. Kuna üks grupilise riisumise asi on käesoleva ajani kohtus veel lahendamata, vaatleme alljärgnevalt 7 kriminaalasjas vabriku toodangu riisumise ja pisiriisumise eest vastutusele võetud isikuid. Ka nende arv oli 7.

Nimetatud isikuist oli mehi 4, naisi 3. Vanus oli neil kõigil 26-48 a. Valdavas osas olid nad madala haridusliku tasemega - kuni 7-kl. haridusega 5 isikut. Riisujast oli vaid üks isik üksik, teised olid abielus ning nende perekonna suuruseks oli 2-4 isikut. Vaid kahel riisujal oli alaealisi lapsi. Kuus isikut olid pärit väljastpoolt meie vabariiki. Väikese tööstaažiga (1-3 a.) oli 5 isikut. 4 isikut olid kvalifitseerimata töölised, kahel oli aga neljas ja ühel viies kategooria. Keskmine töötasu oli 5 isikul 110 rbl., kahel aga alla 100 rbl. kuus. Nelja isiku suhtes oli varem kohaldatud mõjutamisvahendeid seltsimeheliku kohtu poolt, kaks oli võetud kriminaalvastutusele. Veel kahel juhul ei olnud ilmselt tegemist esmakordse riisumisega.

3. Pisivarguste vastu võitlemisel kasutatud mõjutamisvahenditest

Vastavalt "Kalevis" kujunenud praktikale saadab administratsioon kõik pisiriisumise asjad lahendamiseks seltsimehelikule kohtule, töödistsipliini rikkumise asjad aga lahendatakse reeglina distsiplinaarkorras. Esmakordse pisiriisumise korral siseasjade osakond ja SORVV-1 osakond keelduvad tavaliselt kriminaalasja algatamisest ning asuvad seisukohale, et isikut on võimalik ümber kasvatada ühiskondliku mõjutamise vahendite abil.

Niisuguse praktikaga, kus on ette teada, et esmakordse pisiriisumise eest karistatakse tõenäoliselt vaid hoiatuse või noomitusega nii distsiplinaarkorras kui ka seltsimeheliku kohtu poolt või rahatrahviga kuni 15 rbl., ei saa nõustuda. Tingituna küllalt pikast ajavahemikust teo toimepanemise ja materjalide saabumise vahel seltsimehelikule kohtule on pisiriisujail pealegi võimalik lahkuda töölt omal soovil ja seega üldse hoiduda tema käitumise arutamisest seltsimehelikus kohtus. Niisugust võimalust kasutasid 1969.a. 8 isikut ning jäid pisiriisumise toimepanemise eest üldse karistamata.

Säärane praktika võib tekitada karistamatuse tunde ja isegi otseselt kallutada riisumiste toimepanemisele.

Nii väitis erandina esmakordse pisiriisumise eest kriminaalvastutusele võetud isik, et ta oli tõsiselt üllatunud, kui teda riisutuga esmakordsel kinnipidamisel kohe kriminaalvastutusele võeti, kuna üldiselt seda ju ei tehta, ning leidis, et temaga talitati ülekohtuselt.

a) Vabriku parteiorganisatsiooni osast võitluses sotsialistliku vara riisumiste vastu

Võitluses sotsialistliku vara riisumiste vastu ja sellesse varasse heaperemeheliku suhtumise kasvatamisel on vabriku parteiorganisatsioonis suunav osa.

Vabriku parteiorganisatsiooni- ja parteibüroo koosolekutel on sotsialistliku vara kaitse ja töötajate kasvatamise küsimusi arutatud korduvalt. Esile on toodud puudusi ning kavandatud abinõusid sotsialistliku vara

kaitseks tehtava töö parendamiseks. Aprillis 1969 arutati seltsimeheliku kohtu tööd ja juhiti rahvakontrolli kaastöögruppide ning postide tähelepanu vajadusele pöörata rohkem tähelepanu sotsialistliku vara kaitsele. Septembris 1969 arutati uuesti parteiorganisatsiooni koosolekul vabriku rahvakontrolli organite tööd ning juhiti tsehhide parteibüroode tähelepanu vajadusele osutada rohkem abi rahvakontrolli gruppidele nende töös sotsialistliku vara kaitsele. Vabriku parteibüroo otsusega kohustati samuti vabriku rahvamaleva liikmeid remondi perioodil organiseerima vabriku territooriumil kontrolli jne. Vahetult võtavad rahvamaleva tööst osa 32 ning rahvakontrolli kaastöögruppide ja postide tööst 54 kommunisti.

Kuid parteiorganisatsioonis ei ole 1969.a. kordagi arutatud sotsialistliku vara riisumiste ja pisiriisumiste vastu rakendatud abinõude efektiivsust ning põhjusi, miks vaatamata senini kohaldatud abinõudele riisumiste arv vabrikus on suur. Parteioorganisatsioonis ei ole analüüsitud vabrikus vara riisumiste vastu võitlemisel esinevaid ning riisumist soodustavaid faktoreid kogumis, et koordineerida ning konkreetset suunata rahvamaleva, rahvakontrolli kaastöögruppide, seltsimeheliku kohtu jne. tööd.

b) Seltsimeheliku kohtu osast võitluses pisiriisumiste vastu

Kuna valdava enamiku asju suunab vabriku administratsioon lahendamiseks seltsimehelikule kohtule, oleneb seltsimeheliku kohtu tööst, milline hinnang antakse pisiriisumistele kollektiivi poolt ning kas võitlus pisiriisumiste ja riisumistega on edukas või mitte.

Kondiitritoodete vabrikus "Kalev" töötab 21-liikmeline seltsimehelik kohus. 1969.a. arutati seal 148 asja 158 isiku suhtes. Neist 129 isikut olid toime pannud vabriku toodangu pisiriisumise.

Pisiriisumise asjades pidasid süüdlasi 112 juhul kinni välivalveteenistuse töötajad, 17 juhul aga algatasid asja Tallinna Keskrajooni siseasjade osakonna või SORVV-i osakonna töötajad või administratsioon. Vabriku seltsimeheliku kohtu enda initsiatiivil ei algatatud ühtegi pisiriisumise asja.

Vastav analüüs näitas, et ajavahemik teo toimepanemise ning materjalide seltsimehelikule kohtule saabumise vahel on lubamatult pikk. Nii saabusid seltsimehelikule kohtule materjalid 7 isiku kohta 5 päeva, 37 isiku kohta 6-10 päeva, 51 isiku kohta 11-15 päeva, 24 isiku kohta 16-20 päeva, 23 isiku kohta 21-30 päeva ja 9 isiku kohta üle 30 päeva möödumise, arvates pisiriisumise toimepanemisest. 7 isiku kohta vastavad andmed puuduvad. Selline venitamine on lubamatu. Teo toimepanemisele suure hilinemisega järgnev asja arutamine kaotab efektiivsuse.

Seltsimehelik kohus on püüdnud kohtule saabunud materjale lahendada tähtaegselt. Nii arutati seltsimeheliku kohtu lahendada antud asjadest 121 tähtajaga kuni 15 päeva ning vaid 20 pikema tähtaja jooksul. Kuna aga suur osa seltsimehelikule kohtule saabunud avaldustest lahendati saabumise- või saabumisele järgneval päeval, on ilmne, et nii lühikese aja kestel ei ole seltsimehelikul kohtul võimalik asjade arutamist küllaldase põhjalikkusega ette valmistada, kollektiivile teatada istungi ajast ja kohast ning kollektiivi liikmeil planeerida aega seltsimeheliku kohtu istungist osavõtmiseks. Nähtavasti sellest ongi tingitud töötajate kurtnised, et asju arutatakse seltsimehelikus kohtus pea-aegu kollektiivi teadmata ja osavõtuta.

Samale puudusele seltsimeheliku kohtu töös on tähelepanu juhitud vabriku parteiorganisatsiooni ja parteibüroo koosolekutel. Korduvalt on rõhutatud, et vabriku seltsimehelik kohus (esimees sm. Listra) ei loo pisiriisujate ja joodikute ümber hukkamõistvat õhkkonda ega avalda konkreetsete õiguserikkujate karistamisega küllaldaselt kasvatuslikku mõju kollektiivile, seltsimeheliku kohtu istungid aga toimuvad ette valmistamata ja asjade arutamine pole operatiivne.

Veelgi üksikasjalikum hinnang vabriku seltsimeheliku kohtu tööle anti parteiorganisatsiooni 1969.a. 27.nov. koosolekul, kus märgiti, et "seltsimehelik kohus karistab kaunis rängalt, kuid olukord tegelikult ei parane. Kasvatuslikku mõju need istungid ei avalda. Põhjus on selles, et seltsimeheliku kohtu istungid peetakse peaaegu kinniste uste taga, kollektiivi osavõttu ei ole. Hukkamõistvat õhkkonda pisiriisujate suhtes ei looda. Harilikult kaastöötajad ei teagi, millal kohus on..."

Nendele puudustele juhiti seltsimeheliku kohtu tähelepanu ka Tallinna Linna TSN TK Siseasjade Valitsuse SORVV-i osakonna 1970.a. jaanuari kirjas, milles öeldakse, et "vaatamata pisiriisujate asjade arutamisele seltsimehelikus kohtus, ei vähene pisiriisujate arv. Üheks põhjuseks on see, et seltsimeheliku kohtu istungid toimuvad formaalselt ja kohus toimub tavaliselt vaid kohtu koosseisu ja pisiriisuja osavõtul..."

Seltsimeheliku kohtu formaalset suhtumist võitlusesse sotsialistliku vara riisumiste ja pisiriisumiste vastu võib järeldada ka faktist, et seltsimeheliku kohtu enda initsiatiivil ei ole algatatud ühtegi pisiriisumise asja ning et seltsimehelik kohus ei ole saatnud kordagi materjale uurimisorganitele süüdlaste suhtes kriminaalasja algatamiseks, leides, et tegemist on isikutega, kelle suhtes ühiskondliku mõjutamise vahendi kohaldamine on küllaldane.

Näiteks oli kodanik L. riigivara riisumiste eest kolmel korral varem karistatud kokku 15-aastase vabadusekaotusega. Sellele vaatamata pani ta toime pisiriisumisi. Tema ümberkasvatamist peeti aga võimalikuks ühiskondliku mõjutamise vahendite abil ning pisiriisumise eest karistas seltsimehelik kohus teda 1968.a. 16. oktoobril hoiatusega ning järjekordse pisiriisumise eest 1969.a. 24. aprillil 25. rbl. suuruse rahatrahviga. Alles kolmanda pisiriisumise eest 1969.a. 5. septembril võeti L. miilitsaorganite initsiatiivil kriminaalvastutusele.

Seltsimeheliku kohtu ebaõiget hoiakut võib järeldada ka faktist, et töö juures mitmeid päevi alkoholi tarvitanud 5 isikut transporditsehhist, kelledest üks end selles ka süüdi tunnistas, mõisteti õigeks. Seltsimeheliku kohtu esimehel ja tsehhi juhatajal oli tekkinud nimetatud 5 isiku töödistsipliini rikkumise asja lahendamisel konflikt.

Seltsimeheliku kohtu poolt lahendatud 118 asjast piirdui 3 juhul pisiriisumise fakti arutamisega, 16 pisiriisujat karistati seltsimeheliku hoiatusega ning 3 ühiskondliku lautusega. Rahatrahviga karistas seltsimehelik kohus 96 pisiriisujat, neist kuni 15 rbl. suuruse rahatrahviga 64 isikut, 20 kuni 40 rbl. suuruse rahatrahviga aga 33 isikut.

Karistamine seltsimeheliku hoiatuse, ühiskondliku lai-

tuse või ranatrahviga kuni 15 rbl., seda enam aga piirdumine asja arutamiseiga seltsimehelikus kohtus (seltsimehelikus kohtus arutatud asju, kus sellega asi lõppeski, oli 75 %, pisiriisumise asju aga koguni 82 %), võib olla efektiivne vaid siis, kui kollektiivis ning pisiriisujate lähikondsete (perefond, sõbrad, lähemad töökaaslased jne.) hulgas mõistetakse sotsialistliku vara riisumised teravalt hukka.

Seltsimeheliku kohtu praktika tervikuna on mõistetav vaid kui vabriku töötajate seas levinud hoiaku peegeldus.

c) "Kalevi" rahvakontrolli gruppide ja postide töös esinevatest puudustest

Rahvakontrolli grupe on "Kalevis" 5, kokku 65 liikmega, rahvakontrolli poste 18, kokku 96 liikmega.

Vaatamata rahvakontrolli kaastöögruppide ja postide ning nende tegevusest osavõtivate isikute arvukusele, ei ole nad sotsialistliku vara kaitseks nimetamisväärsed ära teinud. Tõsi, sotsialistliku vara kaitse on võetud tööplaanidesse ühe peamise ülesandena, ometi pole grupi liikmetele konkreetseid ülesandeid antud. Pealegi puudub sellekohane dokumentatsioon. Üeldust tingituna pole võimalik kontrollida, kas töötajad on nimetatud grupe ja poste riisumistest ja pisivargustest informeerinud, kas grupid ja postid on avastanud ja kinni pidanud riisumistega tegelevaid isikuid ning kas nad on töötajate kollektiivile oma tööst aru andnud.

Ainsaks konkreetseks ettevõtmiseks sotsialistliku vara kaitse alal oli 1969.a. ladude kontrollimine ning sellele järgnenud ettepanek vabriku direktorile ühe laohoidja asendamiseks teise töötajaga. Selle ettepaneku administratsioon täitis. Ülalnimetatuga piirdus vabriku rahvakontrolli organite tegevus sotsialistliku vara kaitsel "Kalevis" 1969.a.

d) Mõningaid puudusi vabriku rahvamaleva töös

Rahvamalevasse kuulub "Kalevis" 106 töötajat, keda juhib rahvamaleva staap.

1969.a. jooksul oli iga malevlane avaliku korra kaitsmisel valves keskmiselt 30 tundi. Rahvamaleva staabi and-

mete kohaselt pidasid malevlased 1969.a. kinni 47 pisiriisujat.

Vabriku väravas on miilitsa valveteenistuse töötajad. Nemad vormistavad materjalid värava läbimisel kinnipeetute kohta. Rahvamaleva dokumentatsioon ülevaadet kinnipeetud isikute ja kinnipidamise asjaolude kohta ei anna. Sellepärast on raske kindlaks määrata rahvamalevlaste initsiatiivi ja osa riisujate ja pisivaraste tabamisel.

Näiteks on rahvamaleva staabiülemal 1969.a. 5. novembri kirjas direktorile märgitud puuduste kõrval valveteenistuse valvurite töös ka riisutud toodanguga 4 isiku kinnipidamine rahvamalevlaste poolt. Samad isikud on aga samal päeval näidatud kinnipeetuna ka valveteenistuse töötajate koostatud aktides.

Rahvamalev töötab kvartaliplaanide alusel. Kuna plaanilised kontrollreidid riigi vara riisujate tabamiseks ja selle säilimise kindlustamiseks toimuvad igal kuul kindlatel (10., 14., 17., 24. või 25.) kuupäevadel, on nimetatud reidid tõenäoliselt teada kõigile töötajatele ning nendel päevadel kas hoidutakse vabriku toodangu riisumisest või kasutatakse selleks mooduseid, mis kontrollimisel vabriku väravas või territooriumil pole avastatavad. Et see nii on, võib järeldada asjaolust, et graafikukohastel päevadel ei ole rahvamalevlased ega ka valveteenistuse töötajad kinni pidanud rohkem kui 2 isikut. Nendel päevadel ei ole ka vabriku territooriumilt kunagi leitud vabrikust riisutud toodangut, mida teistel päevadel 1969.a. kestel on kokku olnud üle 88 kg.

e) Komsomoliorganisatsiooni osast võitluses sotsialistliku vara riisumiste vastu

Komsomoliorganisatsiooni kuulub "Kalevis" 164 noort, keda juhib 12-liikmeline vabriku komsomolikomitee eesotsas sekretäri ja tema kahe asetäitjaga.

Komsomoliorganisatsioon on organiseerinud vabrikus mitmesuguseid üritusi peamiselt noorte vaba aja huvitavaks veetmiseks. On toimunud mitmed "Gloobuse" õhtud, suusamatkad, matkajate kokkutulek, noorte suvepäevad jms. Töötajate kasvatamisel sotsialistlikku varasse õige suhtumise vaimus ei ole aga komsomoliorganisatsiooni osa küllal-

dane. Noored võtavad sotsialistliku vara kaitsest vähe osa. Küllaldaseks ei saa pidada ka kommunistlike noorte osavõttu rahvamaleva ja rahvakontrolli kaastöögruppide tööst. Nii võtavad rahvamaleva tööst osa vaid 20 ja rahvakontrolli kaastöögruppide tööst 4 kommunistlikku noort.

Vabriku komsomoliorganisatsioonis on noorte osavõttu sotsialistliku vara kaitsmisest arutatud vaid ühel korral, mil otsustati Lasnamäel asuvad laod võtta komsomoli šefluse alla.

Kuidas on noored osa võtnud võitlusest riigivara riisumiste vastu vabrikus, milliseid ettepanekuid on tehtud olukorra parandamiseks, kas kommunistlikud noored on vabrikus toime pannud sotsialistliku vara riisumisi või mida on ette võetud noortes õige suhtumise kasvatamiseks sotsialistlikku varasse, milliseid tulemusi on andnud kommunistlike noorte šeflus Lasnamäe ladude üle jne., kõigele sellele ei osanud vastata komsomoli sekretär ega selles küsimuses saanud selgust ka organisatsiooni dokumentatsioonist.

Komsomoliorganisatsioonis pole kordagi arutatud riisumiste toimepanemist soodustavaid asjaolusid ega püütud leida omapoolseid abinõusid vabriku toodangu ja materjalide riisumiste ärahoidmiseks.

f) Vabriku ametiühingu osast sotsialistliku vara kaitsel

"Kalevi" ametiühingu vabriku- ja tsehhikomiteed suhtuvad tõsiselt sotsialistliku vara kaitse küsimustesse. Ametiühingukomiteede initsiatiivil on miilitsa- ja prokuratuuritöötajad pidanud vabrikus 7 loengut sotsialistliku vara kaitse teemadel. Komiteed arutavad neile teatavaks saanud riisumise fakte, uurimisorganitelt saabunud informatsiooni, kuulavad ära tsehhi juhatajate ettekandeid ning kavandavad konkreetseid abinõusid riisumiste vastu võitlemiseks. Üksnes kompekitsehhi ametiühingukomitees arutati 1969.a. 10 korral sotsialistliku vara kaitse küsimusi ning püüti leida võimalusi kontrolli tugevdamiseks tsehhis ning riietusruumides.

III. Pisivarguste vastu peetavas võitluses esinevatest negatiivsetest faktoritest

Kondiitritoodete vabrikus "Kalev" kogutud materjalidest nähtub, et vabrikus ei ole loodud riigivara pisivarguste ja riisumiste ümber hukkamõistvat õhkkonda. Pisivargused ning riisumised on vabriku töötajate hulgas sagedased ning kaugeltki kõiki nendest ei avastata.

Riigivara pisiriisujate ja riisujate ümber hukkamõistva õhkkonna loomist ning nimetatud võitluse efektiivsust takistavad mitmesugused asjaolud. Nende seas on esiplaanil puudused kasvatustöös ning vajakajäämised võitluses sotsialistliku vara riisumiste vastu.

1. Puudused kasvatustöös:

a) "Kalevis" on tööjõu voolavus suur (1969.a. lahkus vabrikust 709 ja võeti tööle 780 isikut). Seda asjaolu pole kasvatustöös küllaldaselt määral arvestatud ning peamine - kasvatustööd pole nendele tingimustele püütud kohandada.

b) Käesoleva ajani ei ole püütud tundma õppida vabriku kollektiivi õigusteadvuse taset ega välja töötatud töötajate kasvatustöö plaani, mis vastaks vabriku ja selle kollektiivi eripärale. Ka ei ole välja selgitatud võimalusi väikeste gruppide mõju kasutamiseks tööjõu voolavuse vähendamisel, töötajate liitmisel kollektiiviga ning pisivarguste ärahoidmisel.

c) Tulenevalt puudustest rahvamaleva ja rahvakontrolli organite komplekteerimisel ja kasvatamisel käituvad nende tööst osavõtvad isikud rahvamalevlastena või rahvakontrolli organi liikmetena vaid graafikujärgsete reidide ajal. Seda võib järeldada asjaolust, et 1969.a. pole need isikud väljaspool nimetatud graafikujärgset aega avastanud ühtegi pisivarguse või riisumise fakti.

2. Puudused sotsialistliku vara riisumiste vastases võitluses

a) Vabriku administratsioon ja ühiskondlikud organisatsioonid ei ole suutnud kujundada vabrikus pisivarguste ja riisumiste ümber hukkamõistvat õhkkonda. Niisuguse ühiskondliku arvamuse kujundamist takistab administratsiooni ja seltsimeheliku kohtu poolt pisiriisujate, tööluusijate ja alkohoolseid jooke töö juures tarvitanute käitumise arutamine ilma kollektiivi laialdase osavõtuta ning nendele isikutele suhteliselt kergete karistuste määramine (noomitus, seltsimehelik hoiatus või rahatrahv kuni 15 rbl.).

Kollektiivis on kujunenud arvamus, et riigi vara pisivargustes ja riisumistes süüdlaste suhtes kohaldatakse kerget karistusi, et valdavas osas vabastatakse need isikud kriminaalvastutusest ja piirdatakse distsiplinaarse või ühiskondliku mõjutamise vahenditega. Pealegi on pika ajavahemiku kestel, arvates teo toimepanemisest kuni asja arutamiseni, võimalik vabrikust töölt lahkumisega (kas alati või ajutiselt) hoiduda üldse asja arutamisest ja karistusest pisivarguse eest.

Väärare hoiakule sotsialistlikku varasse orienteerib töötajaid samuti seadusandluse ja kohtupraktika rangem suhtumine kodaniku isikliku vara vargustesse. Laialdaselt on levinud isegi arvamus, et riigi vara esmakordse pisivarguse eest ei võeta kriminaalvastutusele üldse.

Seltsimeheliku kohtu, rahvamaleva ja rahvakontrolli organite kasutegur sotsialistliku vara kaitsel ja ühiskondliku arvamuse kujundamisel riigi vara riisumiste vastu on seni olnud väike. Mõnedel juhtudel (näiteks rahvamaleva töö graafiku koostamisel sotsialistliku vara kaitseks korraldatavate kontrollreidide kohta iga kuu kindlatel päevadel) kaotavad nende ettevõtmise organisatsiooniliste puuduste tõttu üldse mõtte.

Hukkamõistvat suhtumist pisivarguste toimepanemisse ei saa kujuneda, kui tunduv osa pisiriisumisi jääb avastamata valvurite ning ühiskondlike organisatsioonide töös sotsialistliku vara kaitsel esinevate puuduste, peamiselt aga töötajate endi ükskõiksuse tõttu. See ükskõiksus on ilmne.

Tingimustes, kus tootmistsehhides töötatakse koos ühistes ruumides, töö lõpeb üheaegselt ning kõigil on ühised riietusruumid, seejuures aga kõigist kinnipeetulist 89 % oli riisutu peitnud pesu või riiete alla või taskusse, kandes kotti, pidi pisiriisumine või riisutu peitmine olema teada süüdlase paljudel töökaaslastele. Ometi ei takistanud viimased seda.

Üksnes sügavamalttundma õppides "Kalevis" toimepandavaid sotsialistliku vara pisivargusi ja riisumisi soodustavaid ja takistavaid asjaolusid, kõrvaldades senises töös ilmnunud puudused ning töötades välja administratsiooni ja ühiskondlike organisatsioonide ühise tegevuskava, on võimalik oluliselt vähendada vabrikus pisivarguste ja riisumiste arvu.

SÜÜTEGU JA KARISTUS VANA-LIIVIMAAL*

L. Leesment

Õigusteaduse doktor

Vana-Liivimaa ehk ladina keeles Livonia on ajalooline mõiste, mis üldjoontes hõlmab nüüdisaegsed Eesti ja Läti maa-alad.

Enne 1917.a. revolutsiooni ei arvestanud riigivõimud **elanike** etnograafilisi piire ning seepärast tuleb sagedasti opereerida mõistega Vana-Liivimaa. Kui kõnelda Eestimaast, siis tuleb ajalooliselt selle all mõista vaid Põhja-Eestit koos Hiiumaa saarega, kuna Saaremaa ühes Muhuga kuulus Liivimaa alla, hõlmates seega Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti. Nii on seda mõistetud ka käesolevas töös.

Võrreldes tsiviilõigusega oli keskaja kriminaalõiguse kaua aega väljakujunemata õigusala. Abstraktsest mõtlemisest õigusmõistete kujundamisel oldi kaugel.

Õiguse allikates ei leidu süütegude definitsioone: viimaste kohta eeldatakse, et nad on rahvasuus olemas. Analogia, vastandina nüüdisajale, mängib kriminaalõiguses suurt rolli.

Pole kujunenud näiteks selliseid mõisteid nagu kaasaaitamine, abistamine ja soodustamine: kõik süütegijad seatakse karistuste suhtes ühte patta. Katse mõiste on kaua aega välja kujunemata. Nüüdisaegse kolmikjaotuse - juhusettevaatamatus - kordasaadetud tegu - asemel tuntakse vaid kaksikjaotust - meelega (tahtlikult) või mittemeelega kordasaadetud süütegu.

I

Orduajal olid kohtunikeks feodaalid ise - Vana-Liivimaal maahärrad ja vasallid. Oma talupoegade üle mõistsid kohut kõigepealt vasallid. Nende kätes oli ühelt poolt kõrgem kohtuvõim "kael ja käsi" - an Hals und Hand - seega õigus määrata surmanuhtlust ja vigastavaid karistusi. Tei-

* Ettekanne, peetud 1971. a. 24. jaanuaril.

selt poolt oli vasallil madalam kohtuvõim "nahk ja karv" - an Haut und Haar - karistamine ihunuhtlusega: peksmine, juuste mahalõikamine jne. Vana-Liivimaa vasall oli ses suhtes kõikvõimas isand, et tema kätes olid ühendatud kohtuvõim ja valitsemine, mis kõigepealt avaldus maksude-, hinnuse ja kümnise võtmises. Selle poolest oli Vana-Liivimaa ordu- kui ka piiskopimaade vasalli võim talurahva üle palju suurem kui ümberkaudsetes maades. Foogti ehk ametkohtuniku osatähtsus oli Vana-Liivimaal väike, kuigi esinevad siin ja seal ordu-, stifti- ehk piiskopkonna-, samuti linnafoogtid. Kõrgem kohtuvõim ordumais vabade üle oli kontuuride (commendator) kätes; neid oli üle maa eeskätt ordulossides rohkem Vana-Liivimaa lõunapoolses osas, nagu Cēsises, Siguldas, Daugavpilsis, Daugavgrivas, Jelgavas, Ventspilsis, Kuldigas, Alūksnes ja mujalgi linnustes. Ees- ti alal me leiame neid seevastu vaid Pärnus, Viljandis, Lihulas ja Tallinnas (viimases alates 1346.a.).

Kui vasallid ise omavahel tülitsevad ja oma arveid õiendasid - sagedane nähtus Vana-Liivimaal - siis alustati vaenust ehk feedi.¹ Sellest ei võtnud ainult vasallid ise osa, vaid selleks aeti kokku ka asjast täiesti eemal seisjad, põllutööga tegelevad talupojad, et jõuga läbi suruda oma tahet teise läänimehe suhtes. Kehtis omakohus - rusikaõigus. Selle all ruineerus ja kannatas kõigepealt talupoegkond, kes nädalateks eemaldati oma igapäevase töö ja tegevuse juurest.

Feed (faida) mainitakse sõnaselgelt Vanima Liivimaa Rüütliõiguses, nimelt selle artiklites 56 ja 59. Nii seisab esimeses artiklis: so drege he ere veide: "nii kandku ta /s.t. läänimees/ oma feedi". Alles keskaja lõpupoole keelatakse omakohut ja vaenust järjekindlamalt, kuid keeldude mõju oli algul minimaalne.

Kohtulik menetlus oli üldiselt samasugune nagu mujalgi feodaalkohtuis. Protsess oli kõigepealt suuline ja avalik. Kriminaalprotsessis tehti vahet avateolise ja mitteavateolise teo vahel. Esimene oli selline, mis kohe pärast kordasaatmist tuli avalikuks: süüdistamine ja menet-

¹ Teiste sõnadega rüütlite verine kättemaks.

lus olid siin lihtsamad ja tõendamine kergem. Kohtulike tõenditena on tuntud kõige sagedamini vandetõotused, asitõendid ja XVI saj. ka kirjalikud ürikud. Tunnistajad olid kahte liiki: esimesed olid meie aja mõiste järgi tunnistajad, kes midagi olid näinud ja kuulnud, teist liiki tunnistajad pidid kohtu ees ainult tõendama, et kaebealune on tuntud kui aus ja korralik inimene, et tal on hea reputatsioon. Mida suuremal arvul selliseid tunnistajaid kohtusse kaasa toodi, seda kindlam oli tooja positsioon kohtuniku silmis tollal, kus tõendeid kaalutleti rohkem vormiliste aluste järgi kui sisuliselt. Kui polnud kindlamaid tõendeid, siis asuti ordaaliate ehk "jumalaotsuste" juurde. Nii nõuti järjekindlalt kohtualuselt talupojalt, et ta end lunastaks süüdistusest tulise raua kandmisega, mõisnik ise aga oli sellest ordaalialast vaba.²

Pärast Constitution Criminalis Carolina kehtima hakkamist Püha Rooma riigis 1532.a. rakendati seda varsti ka Vana-Liivimaal, eriti aga viimases ettenähtud lai-tortuuri ehk piinamise kohaldamise protsessis. Nii nõudis Vana-Liivimaa ordumeister 1551.a. Karoliina rakendamist, nagu selgub vastavast ürikust.³

Kui kohtuotsus oli tehtud ja välja kuulutatud, siis sellele järgneva otsuse täitmise juures olid perioodi algupoolel kaastegevad kogukonna liikmed, sest erilist täideviimise personali ei olnud. Apellatsioon polnud välja arenenud ja esines harukordadel.

Linna-rae otsusele läksid edasikaebused sellele linnale, kellelt omal ajal linnaõigus saadud, n.-ü. emalinnale. Tegelikult esines appellatsioonid harva: see oli aeganõudev ja kulukas. Nii siis läksid Riia linna raele otsustamiseks appellatsioonid teistest Vana-Liivimaa linnadest, kus kehtis Hamburg-Riia linnaõigus. Tallinnast aga läksid appellatsioonid koguni Lüübekisse, sest oli ju sealt saadud linnaõigus.

² O. S c h m i d t . Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Kurlands. Jurjew, 1895, S. 201/129 f.

³ Vidzemes tiesību vestures avoti 1336 - 1551.g. Rīga, 1941, lk. 504, N 342.

Feodaalaja kriminaalõigus on tuntud suurte vahetegemis-
tega klassiõigusena, kus seda paremini oli kaitstud aadlik,
mida halvemas seisukorras oli sunnismaine talupoeg.

Vana-Liivimaa vanemates õiguse allikates esineb arhai-
lisi igandeid - nii räägitakse Riia linnaõiguse tekstis, mis
1227.a. koostati Tallinna jaoks, artiklis veel talioonist.
Nimelt: Si quis manum vel pedem alterius debilitaverit, red-
det manum pro manu, pedem pro pede: pro oculo autem solven-
tur XX marcae.⁴ "Kui keegi vigastab teise /inimese/ käe või
jala, annab käe eest käe, jala eest jala; silma eest aga lu-
nastatakse 20-ne margaga."

Kõige selgemini ilmneb vahetegemine talupoja ja isanda
vahel meheraha⁵ suuruses liivlaste talurahvaõiguse järgi.
Selle artikkel 9 sõnab: Ein totschlag eines pauren - 40 mark.
Eines teutschen oder freyen totschlagk, worin die vom adell
nicht gerechnet - 80 mark.⁶ Seega: "Talupoja surmamine - 40
marka. Sakslase või vaba /inimese/ surmamine, sinna aadlist
/isikud/ ei kuulu - 80 marka". Sellest nähtub, et talupoja
elu oli kaks korda odavam kui vaba inimese elu, kuid aadliku
elu oli veelgi kallim.

Meheraha 40 marga suuruses on Baltimail tuntud ainult
talurahvaõiguses, kuna teistes Vana-Liivimaa õiguse allikais
- maaõiguses ja linnaõiguses - esinevad sel kohal teised ar-
vud. 40 marka meheraha on ette nähtud aga Russkaja Pravda's
ja Skandinaavia õigustikes.⁷ See kõik viitab jälle asjaolu-
le, et Vana-Liivimaa talurahvaõigustikud polnud saksa vallu-
tajate poolt algupäraselt kogu ulatuses antud liivlastele,
lätlastele ja eestlastele, vaid olid mõnes osas vanema pä-
ritoluga ja kehtisid suuliselt Baltimail juba varemini, hil-
jem olid aga sakslaste poolt kirja pandud ning täiendatud ja

4 Ig.L. N a p i e r s k y . Die Quellen des Rigischen
Stadtrechts... Riga, 1876.

5 Meheraha on inimese surmamise korral ettenähtud ra-
haline karistus.

6 Tartu Ülikooli Tead. Raamatukogus leiduv käsikiri
nr. 1027, lt. 100 bj.

7 Näit. R. M e i s s n e r . Das Rechtsbuch des
Gulathings. Weimar, 1935, S. 112, Art. 165 u.a.: 40
Mark. - Cl. Schwerin, Uplandslag, Weimar, 1935, S. 132
u.a.: 40 Mark. u.a.

modifitseeritud, nagu see oli härrastele meelt mööda.

Liivimaa Õiguspeegel, koostatud 1322.-1337.a., on suures osas kriminaalõigus, isegi rohkem kui tema eelkäija Sachsenspiegel. Palju räägitakse Liivimaa Õiguspeeglis vargusest, mis näitab, et see süütegu on olnud sagedane Vana-Liivimaa valitsejaskonnas. Ei aidanud siin õigusraamatutes ettenähtud suured karistused kuni surmanuhtluseni, sest rahakad isandad lunastasid end sellest rahaga. Varguse mõiste oli lai. Sellesse kuulusid ka vale mõõtude ja kaalude tarvitamine, piirimärkide nihutamine jne.

Lähemaid andmeid kriminaalõiguse kohaldamise kohta Tallinnas alates 1437.a. leiame säilinud keskalamaksakeelsetes kohtuprotokollides. Eestikeelses tõlkes kõlaks see järgmiselt: "Aastal 1464 Aleksiuuse päeval /17.juulil/ poodi üks /mees/ ülesse, ta nimeks oli Kersten Westphal, pärit Lüübekist. Ta oli siin /s.t. Tallinnas/ varastanud Bolemanni saunast saunamehelt Jakob'ilt hõbedas arvatud 2 marga väärtuses, samuti oli ta ühele Saaremaa eestlasele maha lõiganud rahakoti 3 margaga ja nimelt paadis, mis asus valikraavis. Jumal päästa hinge."⁸

Kui veel rääkida surmanuhtluse täideviimisest, siis peab mõnma, et keskajal oli ette nähtud kuriteole vastav surmamisviis. Seda näeme ka Vana-Liivimaal. Vargad poodi, mis oli kõige häbitavam surmanuhtluse viis. Röövlitel raiuti maha pea, mis oli tolle aja vaate järgi vähem häbitav kui võllasurm. Kehtis põhimõte, et avalik süütegu on vähem põlastav kui salaja tehtu. Ketsereid põletati elusalt. Mõrtsukaid karistati rattasurmaga. Teinekord anti vargale sel teel armu, et poomine asendati pea maharaiumisega.

Seni käsitletud surmanuhtluse ja rahakaristuse vahel tunneb Vana-Liivimaa kriminaalõigus veel teisi lääniaegseid karistusi, nagu lindpriius, vigastavad karistused, ihunuhtlus ja linnades XVI saj. alates suure erandina ka vangistus.

⁸ E. N o t t b e c k . Die alte Kriminalchronik Revels. Reval, 1884, S. 52 j.

Osa Põhja-Eestit, nimelt Harju- ja Järvamaa ühes Tallinnaga, alistus Rootsile juba 1561.a., kuid teine osa tuli alles paarkümmend aastat hiljem Rootsi võimu alla. 1584.a. ühendati Rootsi poolt Harju-, Järva-, Viru- ja Läänemaa vürstkonnaks, hiljem aga nimetati ümber hertsogkonnaks, millega oli tekkinud Eestimaa mõiste neis piirides, mis üldjoontes jäid püsima 1917. aastani.⁹ Välja arvatud Kuramaa, olid endise Vana-Liivimaa teised osad, kõige hiljem Saaremaa, ühendatud Rootsiga XVII sajandil. Kuna Eestimaa oli tulnud Rootsi võimu alla vabatahtlikult, Liivimaa (kitsamas mõistes) aga Rootsi sõjaväe poolt vallutatud, siis tolle aja kontseptsiooni järgi võis Rootsi valitsus kohelda ja kohtleski kumbagi maa-ala erinevalt. Rootsi õiguse sisetoomisega Liivimaale polnud Rootsi valitsus nii seotud kui Eestimaaga, mida näemegi kogu järgnevas tegevuses.

Rootsi kuninga Gustav II Adolphi (valitses 1611-1632) ajal 1632.a. 30. juunil alustas tööd Tartu ülikool, kuid sõjasündmuste tõttu viidi ta 1636.a. Tallinna, kus varsti lakkas töötamast. Alles 1690.a. alustas Tartu ülikool jälle oma tegevust Tartus, viidi aga alanud sõjategevuse ohul 1700.a. Pärnu, kus ta mõned aastad töötas. Halb oli kogu aeg vahekord Balti mõisnike ja Rootsi valitsuse esindajate vahel. Iga Rootsi valitsuse organite samm võidetud maal sai tugeva vastulöögi balti parunitelt, kes olid ju harjunud alati omapead talitama.

Rootsi ajal jäi Eestimaal kohtute ja protsessi alal algul püsima endine, vana olukord, kus "järe ots" ja õiguse mõistmine oli täiel määral mõisnike ja teiste suurnike kättes. Seevastu Liivimaal, niipea kui Rootsi võim kindlustus, nimelt 1630. ja 1632.a., seati sisse rootsisüsteemilised kohtud, kõigepealt maakohtud, kust võis apelleerida õuekohtule (ovrätt, Hofgericht), mille asukoht oli Tartus. Kohtute juures tegutsesid fiskaalid, komissarid ja ofitsiaalid, kelle ülesandeks oli hoolt kanda riigivalitsuse huvide eest. Eestimaal oli selleks 1630.a. alates comissarius fisci ehk advocatus fisci. Need fiscus'e ehk riigi, riigikassa,

⁹ J. J e n s e n. Eesti ajaloo atlas. Tartu, 1933, lk. 28.

"kroonu" huvide kaitsjad ja süüdistajad olid hilisemate prokuratuuriorganite eelkäijad.

Õuekohtu koosseis oli täiesti seisuslik, mille esimees ehk president oli küll mõni rootsi parun, kuid kaaslasteks olid enamuses balti landraadid ja mõisnikud. Kokku oli 12 liiget ja üks fiskaal, peale selle sekretariaat: sekretär, protonotaar, aktuaar, notar; lõpuks Hausschliesser - ukse-
lukustaja ja Landbote - käskjalg. Palgalehe järgi said 1701.a. õuekohtus palka 19 isikut.¹⁰

Eriskummaline olukord oli Tallinnas. Kuna seal kehtis ka Rootsi ajal esialgu edasi Lüübeki linnaõigus nagu varemini, siis läksid ka apellatsioonikaebused Tallinnast edasi Lüübeki ülemkohtusse kui emalinna, kust omal ajal oli "saadud" sealne linnaõigus. Alles 1586.a., pärast seda, kui Tallinn oli juba mitukümmend aastat olnud Rootsi võimu all, juhiti tähelepanu sellele, et apelleerida tuleb Stokholmi, aga mitte Lüübeki. Selles peegeldub tolle aja vaade, et kohtuülimus ei kattu mitte riigiülimusega. Lugu oli veelgi kentsakam ja seda kuni lähema minevikuni: Lüübeki õigus kehtis Tallinnas ainult nn. alamlinnas, s.t. välja arvatud ülemlinn ehk Toompea. Viimases asus XIII sajandist alates Põhja-Eesti mõisnike maavalitsus ja sellest tulene-
des ei kehtinud Tallinna Toompeal mitte linnaõigus, vaid maaõigus, algul Valdemar-Eeriku õiguse näol.

Kohtulikus menetluses oli ladviku krampliku vanast kinnihoidmise tõttu jäänud palju endist. Kuid peale selle oli protsessis maad võtnud kirjalikus ja kohtutes oli nüüd välja kujunenud ja lohkama löönud suurem kantseleilikkus. Advokaatide tegevus oli kasvanud, samuti oli kindlama kuju saanud kohtuotsuste täideviimise personal.

Kohaldati piinamist ehk tortuuri, mille võtted olid peensusteni viimistletud. Kuid ladvik oli sellest vaba oma privileegide tõttu. Alles XVII sajandi lõpul ilmnes Rootsis tendents piinamise rakendamise vastu. Nii keelati 1686.a. piinamine kohtumenetluses Liivimaal ja 1699.a. Eestimaal.¹¹

¹⁰ L. L e e s m e n t . Par Vidzemes hõftiesas sastāvu zviedru laiku beigās. Rīga, 1938, lk. 227 j.

¹¹ L. L e e s m e n t . Piinamise ehk tortuuri kaotamine Eesti- ja Liivimaal. - Ajalooline Ajakiri. Tartu, 1931, lk. 139.

Kui XVI sajandi teisest poolest alates ühelt poolt jäid Vana-Liivimaal kriminaalõiguse valdkonnas püsima samad endised õiguse allikad, siis teiselt poolt tulid endiste asemele juurde väljastpoolt uued kriminaalseadused, mis aegamööda tõrjusid nad tagaplaanile.

Rootsi kriminaalõigus, mis leidis XVII sajandi alguses valminud ülerootsimaalises maaseadustikus (Landslag), samuti linnaseadustikus (Stadslag), pidi Eesti- ja Liivimaal, nagu seda Rootsi valitsus oli ette näinud, kehtima in sub sidio. Tegelikult aga ei tulnud sellest midagi välja, sest esiteks avaldas balti aadel sellele järjekindlalt vastuseisu ja teiseks uuendati Rootsis kogu aeg kriminaalõigust üksikute uute seaduste ja teiste õigusaktide kaudu. XVII sajandi teisel poolel ilmus ka kriminaalõiguse valdkonnas üksikuid seadusi, näiteks duelli plakat 1682.a., millega aadlikke ja sõjaväelasi ähvardati karmide karistustega, kui nad oma isiklikke seisuslikke tülisid lahendasid kahevõitluse teel - endise rusikaõiguse igand.

Ülaltähendatud ajastul hakati laialdaselt rakendada Constitutio Criminalia Carolina't, ehk nagu teda saksa keeles tavaliselt ka Baltimail nimetati, Peinliche Gerichts-Ordnung. Esimesel kohal oli selle rakendamine Tallinna raekohtus. Näiteks esineb ühes protokollis kohtuotsus 1628.a. juhtumi kohta, kus keegi rootslane Thomas Oloffsohn oli tänaval surmavalt haavanud Andres Andersohni. Kohtuotsus on formuleeritud järgmiselt: "... und soll deshalb ihm zu wollverdienter straffe vnd andern zum Abschew vnd Exempel vermöge des 137 Articuls der Peinlichen Halssgerichts Ordnung Caroli V. durch den Nachrichter mit dem Scwerde vom Leben zum Tode gerichtet werden.." See tähendab: "... ja teda tuleb seepärast teenitud karistuseks ja teistele eemalhooldmiseks ja eeskujuks, vastavalt Karl V Kaelakohtu korral artikkel 137-le timuka poolt mõõgaga elust surmale mõista."¹²

Nagu mujalgi, nii on ka Baltimail nimetatud aja kriminaalõiguse iseloomustavamateks joonteks karmid karistused, sagedane surmanuhtluse rakendamine mitmel raskendaval viisil, vigastavate ja valu tekitavate karistuste kohaldamine. Esikohal seisab kõikjal hirmutamise põhimõte.

¹² N o t t b e c k . Op. cit., lk. 101. j.

Rasked karistused olid ette nähtud lapse tapmise plakates 1680. ja 1684.a. Lapse tapmise kohta on säilinud suhteliselt palju Tallinna rae kohtuakte. Näiteks ühes protokollis 1662.a. on öeldud, et lapse tapmises - Kinder-Mord - süüdistati Wolberit, kes oli oma lapsele heinatuuksi suhu toppinud, mistõttu viimane lämbus. Arvestades süüdistatut vabatahtlikku ülestunnistamist, samuti paljude suurrikkude eestkostmist, otsustas kohus seaduses ettenähtud uputamise või elusalt matmise asemel lapse tapjale väljaspool linna väravat asuva võlla all möögaga pea maha raiuda ja sinna samasse maha matta.¹³

Rootsi ajal tuli kohaldamisele, arvatavasti Gustav II Adolphi poolt tarvitusele võetud, eriti väejooksikute kohta, uus kehaline karistus - kadalipp¹⁴ ehk "läbi lipu ajamine". See seisnes selles, et karistamisele määratu pidi jooksmas kahes reas seisvate sõdurite vahelt läbi, kusjuures iga sõdur lõi järgemööda jooksjale vitsaga selga. Sageasti tuli joosta edasi-tagasi mitu korda, nii et karistamine lõppes surmaga.

Lõpuks mainitagu Rootsi aja lõpul väljaantud karme seadusi sulaste ja teenijate kohta. Siia kuulusid kõigepealt ülerootsiline määrus 1686.a., mille art. V järgi oli ette nähtud pererahva kodukari õigus teenijate suhtes; teiseks 1700.a. Riias asuva kindralkuberneri Erik Dahlbergi väljaantud stadga (määrus), milles olid ette nähtud karmid karistused pererahva vastu eksinud teenijate kohta.¹⁵

III

Vene rahva ajalooline võitlus Balti ranniku pärast, mis kord erilise hoo oli võtnud XV sajandi lõpul, oli nüüd tulemusrikkalt lõppenud ja maa pikemaks ajaks Venemaaga ühendatud.

¹³ N o t t b e c k . Op.cit., lk. 105.

¹⁴ Rootsi k. gatlopp (gata - tänav, löpa - jooksmas), saksa k. Gassenlauf, Spießrutenlauf.

¹⁵ Sammlung der Gesetze ... Landesordnungen 1680-1710. Riga, 1821, S. 989 u.a., 1546 u.a.

Juba 1713.a. otsustas Peeter I ette võtta maa ajakohasema administratiivse jaotamise. Eestimaa, samuti Liivimaa kubermangud jaotati kreisideks. Tartu kreis (sinna kuulus ka Võrumaa) oli alguses Eestimaa ehk Tallinna kubermangu küljes, 1722.a. aga arvati ta Liivimaa ehk Riia kubermangu alla. Hiiumaa kuulus Eestimaa ja Saaremaa Liivimaa alla; selline olukord kestis kuni 1918. aastani.

1802.a. avas taas ukсед Tartu ülikool nelja fakulteediga. Kuid ülikool jäi kauaks valitseva klassi ülikooliks ja õppekeeleks oli sajandi viimase aastakümneni saksa keel. Üliõpilase kohustused olid fikseeritud järgmiselt: jumal kartlikkus, kõlblus, sõnakuulelikkus ülemuse vastu, hoolsus ja korra austamine, eemalehoidumine kõigist lärmitsemistest, ordudest ja salaühingutest, hasartmängudest ja kahevõitlustest.¹⁶ Selline pidi olema toleaege üliõpilase, tulevase juhi koodeks ülikooli seaduse järgi. Et see balti härrasseisusel tegeliku eluga ei sobinud, on päevselge.

Kohtute organisatsioonis ja menetluses näeme XVIII sajandil palju endist. Tuginesid ju Balti parunid Uusi-kaupunki (Nystad) rahulepingus sõnastatud lauseile, kus neile olid ette nähtud endised õigus-privileegid. Eeskätt toodi nüüd uuesti päevavalgele jurisdiktsioonis sama olukord, mis kehtis Rootsi ajal enne 1694. aastat, kui kärbiti balti aadli privileege ning haldusaparaat rootsistati.

Bestimaal toimis kõrgema kohtuna rootsiaegne Oberlandgericht - ülemaakohus, mis jäigi püsima kuni 1889.a. kohtureformini, töötades kogu aeg Tallinna Toompeal, rüütelkonna majas. Liivimaal aga tegutses ülemaakohuna 1630.a. asutatud õuekohus - Hofgericht, kuid see oli Põhjasõja ajal kolunud Tartust Riiga, kus ta jäigi püsima 1889.a. justiitsreformini. Need mõlemad kohtud, samuti ka linnades olevad kohtud, olid allutatud Peterburis 1718.a. loodud Justiitskolleegiumile - Юстиц-коллегия.

Vähematest kohtutest Eesti- ja Liivimaal tulevad (talurahva kohta kõigepealt) arvesse haagikohus ehk haagrehikohus - Hakengericht Bestimaal, mis kutsuti ellu juba XV sajandil, seega orduajal. See kohus, milles paruni omavolil ja võimutsemisel polnud piiri, toimis samuti kuni

¹⁶ L e e s m e n t. Üliõpilaste õiguslik seisund endises keiserlikus Tartu ülikoolis 1803-1832. - "Üliõpilaseleht". Tartu, 1925, lk. 138.

1889.a. kohtureformini. Liivimaal vastas haagikohtule korrakohus - Ordnungsgericht, rahvasuus sillakohus, milles mõisnik mõistis kohut sunnismaise talupoja üle. See Rootsi aja teisel poolel (1671) moodustatud kohus oli ette nähtud Liivimaa iga maakonna jaoks, seega neid kokku oli neli: Riias, Cesises, Tartus, Pärnus. Raske on ette kujutada õiguse mõistmist sillakohtutes. Maakonnad olid maa-alalt suured, kohtunikud-mõisnikud kollegiaalses korrakohtus olid ametis ilma palgata, niisõelda auametis. Mis huvi võis siis olla selliseks kohtumõistmiseks. Tegelikult näemegi, et maal mõisa piires tegid mõisnik ja pastor käsikäes tegevtsedes, mis nad tahtsid, ja lahendasid kohapeal kõik talupoegade asjad.¹⁷

Palju oli tegemist ärakaranud talupoegade asjus, mida ilmekalt näitavad kohtute arhivaalid. Kui pagenu talupoeg kuskil kinni võeti, siis teda transporditi kuni maakonnalinnani, kus asus vastav maakohus. Viimane käskis mõisal, kust pagenu pärines, talupoeg tagasi toimetada ning tasuda preemia ja toitluskulud. Näiteks ühes aktis 1793.a. on öeldud Kihnu saarelt pagenu talupoja Thomase kohta Pärnus ülekululamisel, et tema: wegen strenger Behandlung vor etwa 1 1/2 Wochen von da /Kihnust/ entlaufen, seega: karmi kohtlemise tõttu umbes poolteise nädala eest Kihnust ära jooksnud. Kohtuotsus on lakooniline: verfügt: dem Gute Kuno vorzuschreiben besagten Läufling gegen Ersatz der Praemie und Alimentation abholen zu lasten. Seega otsustatud: Kihnu mõisale ette kirjutada nimetatud pagenu preemia ja toitluskulu tasumisel ära tuua lasta.¹⁸ Selline oli siis õigusemõistmine.

Talurahva vabastamise seadusandlusega alates XIX sajandi algusest olid ellu kutsutud ka erilised kohtud talurahva jaoks, mille alamaks astmeks oli vallakohus (ka kogukonnakohus), apellatsioon läks kihelkonnakohtusse, sealt aga kreisikohtusse. Kuid kriminaaltoimetuste jaoks jäid püsima endiselt haagikohtud ja sillakohtud. Kohtumõistmises tähtsam osa oli igal pool jäänud mõisnike kätte.

¹⁷ Jul. E c k a r d t . Livland im XVIII Jahrhundert. Leipzig, 1876, S. 369 j.

¹⁸ Pärnu Maakohtu akt nr. 1285-1793.a. ENSV R.A. Keskarhiiv. Tartu.

Kriminaalõiguse valdkonnas näeme alates XVIII sajandist ühelt poolt Lääne-Euroopa valgustusajajärgu ideede mõju kasvu, teiselt poolt aga aadli kavakindlaid püüdeid end kõigiti kindlustada ja klassipositsiooni veelgi tugevdada. Kui Jelizaveta Petrovna 1753.a. otsus surmanuhtluse kaotamise kohta Baltimail teatavaks sai, siis ei tahtnud kohalik mõisnikkond seda sugugi respektierida ja Liivimaa maapäeval "tehti kindlaks", et kohapeal puuduvad "Stockhäuser" - "kepimajad", seega vangimajad, kuhu võiks paigutada isikuid, kellele langetatav surmanuhtluse kohtuotsus tuli nüüd asendada sunnitööga. Viimaste ehitamine aga tegevat aadlile kulusid. Kuid peagi kokkus aadel ise oma ülikiire otsuse üle ja juba järgmine maapäev pidi otsuse vastu võtma "Stockhaus'ide" ehitamiseks: "ohne welche böse Menschen gar nicht gebessert werden könnten" - milleta kurje inimesi üldse ei saa parandada.¹⁹

8. apr. 1801.a. ukaasiga kaotati surmanuhtluse avalik täideviimine ja likvideeriti kõikjal avalikud võllad ja teised hukkamisvahendid.

Mis puutub kehalistesse karistustesse, siis kõrgemad seisused olid selle kohaldamisest vabastatud ja aegamööda suurenes ihunuhtlusest vabastatud isikute ring.

Tolle aja kontseptsiooni kohaselt, milles kaaluv osa oli Constitutio Criminalis Carolina mõjul, oli süüdimõistva otsuse tegemiseks kohtul tingimata tarvis süüdlase ülestunnistust. See asjaolu aga nõudis piinamise ehk tortuuri kohaldamist kriminaalasjades suurel määral. Siin avaldub klassijustiits kõige eredamal kujul, sest aadlikud olid ju piinamise kohaldamisest vabad.

Sunnitöölisi, esijoones raskolnikuid ja habemikke (бородач), kes ei tahtnud loobuda pikast habemest, hakati Peeter I ukaasidega suunama kogu Vene riigist Siberi asemel Tallinna ja Paldiski (Tollal Rogerwick) sadama ehitamise töödele, nagu selgub 27. oktoobri 1722.a. ukaasis: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных

(Raskolnikute saatmisest Siberisse asumisele asemel Paldiskisse), samuti 28. juuni 1723. a. ukaasis: "о бородачах" (habemikkudest).²⁰

¹⁹ Е с к а р д т . О р . с и т . , л к . 251.

²⁰ Укази... Петра Великого. Санкт-Петербург, 1780, стр. 540 и 706 сл.

Kogu Venemaa kohta kehtestatud kriminaalseadustik 1845.a. (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных) vahetegemistega karistustes üksikute seisuste vahel hakkas kehtima ka Läänemeremaal. ²¹ Sellega oli tehtud vähemalt esialgu ainult kriminaalõiguse valdkonnas lõpp balti aadli alatisele vastupanule ülevenemaaliste seaduste tunnustamise kohta enda suhtes. Nagu nägime, oli enne 1845.a. kriminaalõiguse alal Balti kohtutes vanade kohalikkude seaduste kõrval tugev Constitutio Criminalis Carolina mõju.

²¹ S c h m i d t . Op. cit. lk. 356/284.

GRAFOLOOGIA JA KIRJA KRIMINALISTIKALINE UURIMINE*

H. Lindmäe

Õigusteaduse kandidaat

Viimastel aastatel pööratakse kriminalistikas nii meil kui ka raja taga küllaltki suurt tähelepanu kirja kriminalistikalisele uurimisele, eesmärgiga välja selgitada isiku mitmesuguseid omadusi.

Seejuures võidakse arvata, et elavnenud huvi käekirja ja inimese üksikute omaduste vaheliste seoste vastu tähendab grafoloogilise uurimissuuna elustamist ja selle tunnustamist.

Sellepärast ongi vaja teada, kuidas hindab kaasaja teadus grafoloogiat ja millised on võimalused grafoloogia seisukohtade kontrollimisel.

Grafoloogia tegi oma esimesi samme juba 17. sajandi I poolel. Nii kirjutas Bologna ülikooli professor itaallane Camillo B a l d o juba 1622.a. traktaadi "Kuidas tunda ainuüksi käekirja järgi ära kirjutaja natuuri ja omadusi". Ta kinnitas, et nagu lõvi tuntakse küüntest, nii saab ka inimest tunda õppida tema käekirja põhjal.

Samasisuliselt mõtteid esitasid ka mitmed teised 17.-18. sajandi teadlased.

Huvitav on siinjuures märkida, et ka Johann Wolfgang G o e t h e tundis elavat huvi nende küsimuste vastu. Ta uskus, et esineb vaieldamatu seos inimese käekirja ning tema sisemaailma, hingelise seisundi ja iseloomu vahel. Samas märkis ta aga, et väga raske on siin leida Ariadne niiti, mille järgi oleks võimalik orienteeruda sellises labürindis, nagu seda on inimese käekiri.

Oma nime sai grafoloogia 1875.a. prantslaselt Jean M i c h o n i l t . Sõna "grafoloogia" tuletas ta kahest kreeka keelsest sõnast "grapho" (kirjutatan) ja "logos" (käsitus, õpetus). Seega tähendab grafoloogia algselt õpetust kirjutamisest.

* Ettekanne, peetud 1971. a. 28. veebruaril.

Jean M i c h o n mõistis aga grafoloogia all õpetust sellest, kuidas käekirja järgi tuvastada inimese iseloomu. Seejuures püüdis ta leida käekirja igale tunnusele vastava karakteroloogilise tähenduse.

Sellest peale kujuneski välja grafoloogia põhisuund - otsida käekirja konkreetsetele tunnustele või tunnuste gruppidele vastavaid iseloomuomadusi.

Nii arvati näiteks, et suur käekiri näitab valitsemis- himu või kergemeelsust. Väike käekiri tunnistab aga seda, et inimesel puudub usk oma võimetusse.

Ka reaajoone suunal on oma tähendus. Horisontaalne reaajoone suund näitab sihikindlust ja tahtejõudu. Allapoolse suunduvad reaajooned annavad tunnistust pessimismist, depressioonist, haigusest või isikut tabanud leinast. Seevastu on ettevõtlikel, aga ka kergemeelsetel inimestel käekirjas reaajooned ülespoole suunduvad.

Juhul kui teksti paigutamisel paberilehele jäetakse kitsad vabad ääred, käekiri on väike ning sõnavahed lühikesed, on tegemist ihnsa inimesega.

Grafoloogid teevad inimese mitmesuguste omaduste kohta järeldusi ka sellest, kuidas kirjutaja kujundab üksikuid tähti ja täheelemente. Näiteks juhul, kui naise käekirjas tähe "g" rea alla ulatuva silmuse viimane element suundub kaarjalt allapoole (g), on tegemist koduse tüüranniga. Kui aga sama tähe silmuseväli on kolmnurkse kujuga (g), siis reedab see ilmselt edevust. Eriti negatiivne on iseloom siis, kui selle elemendi kirjutamisel moodustuvad kolmnurga tippudes sõlmekesed (g).

Samuti iseloomustab inimest ka näiteks tähe i ülakupunkti ja t rõhtjoone asetus. Nii asetab kergesti ärrituv inimene i ülakupunkti põhijoonest kõrgele, kaine, asjalik inimene aga - madalale. Kui tähe t rõhtjoon asetub põhijoonest kõrgemal ja on lõpposas paisutatud (t), siis on tegemist teiste vastu hoolimatu inimesega. Viltuselt allapoole tõmmatud rõhtjoon näitab jonnakust, ülespoole suunduv rõhtjoon aga arvustamistahet ja teravust.¹

Pidades silmas grafoloogia seisukohta, et inimese iseloom kajastub tema käekirjas, soovitas tuntud austria krimi-

¹ Vt. F. W i t t l i c h . Käekiri ja iseloom. Tallinn, 1938, lk. 7.

nalist Hans G r o s s laialdaselt kasutada grafoloogiat kohtupraktikas selleks, et lähemalt tundma õppida ülekuulavat ning selgitada, kas tegemist on ausa inimesega.

Samas tuleb aga märkida, et grafoloogid ei piirdunud ainult käekirja põhjal inimese iseloomu väljaselgitamisega, vaid püüdsid minna veelgi kaugemale. Nii pidasid mõned neist võimalikuks tuvastada käekirja järgi ka inimese teisi omadusi, nagu vanust, sugu, kasvu ja kehaehitust, isegi juuste ja silmade värvust. Näiteks väideti, et inimese foto asemel tuleb eelistada tema täiskirjutatud paberilehte, sest sellel on väljendatud kogu inimese olemus.²

Mis puutub inimese välimusse, siis kinnitas näiteks vene grafoloog I. M o r g e n s t e r n , et brunettidel esinevad käekirjas tõusvad read, kusjuures üksikud tähed on püüdlukult kujundatud. Blondidel on aga reaajooned horisontaalsed, käekiri väike ning rea lõpul tähed kitsenevad. Lühikest kasvu isiku käekirjas esinevad pikad üle rea ja rea alla ulatuvad elemendid. Püüdes pikendada tähti, taotleb kirjutaja nagu kompensatsiooni oma lühikesele kasvule.

Täidlasel inimesel on aga käekirjas fõhu asetused enamal juhtudel tähe teisel elemendil.³

Beltoodut silmas pidades arvati, et käekirja põhjal on võimalik koostada isikukirjeldust ja seda kasutada kurjategija tagaotsimisel. Samuti kinnitasid mõned grafoloogid, et käekirja järgi saab välja selgitada ka inimese mitmesuguseid võimeid (näit. kunstikalduvused) ja ennustada isegi inimese saatust. Nii märgib näiteks I. M o r g e n s t e r n , et vahel olevat tal õnnestunud käekirja põhjal ennustada ka inimese elus toimuvaid katastroofe (surma varju).⁴

Lisaks inimese iseloomu, tema välistunnuste, võimete ja saatuse väljaselgitamisele pidasid mõned grafoloogid võimalikuks käekirja põhjal tuvastada ka inimese kalduvust kuritegevusele. Nii märgib näiteks I. M o r g e n s t e r n ,

² Vt. И.Ф. Моргенштейн. "Психо-графология" или наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. С.-Петербург, 1903, стр. 43.

³ Samas, lk. 110-113.

⁴ Samas, lk. 17.

et käekirja järgi võib eksimatult määratleda, kas teatud isik on võimeline toime panema kuritegusid. Ta kinnitab, et tal olevat läinud korda ka praktikas seda tõestada. Näiteks olevat 1898.a. varastatud ühelt kohtupristavilt rahalaegas. Talle esitatud kolme kahtlustatava käekirja-proovide hulgast valinud ta välja ühe. Sellelt isikult olevat hiljem leitud ka varastatud raha.⁵

Samuti arvati, et käekirja põhjal saab lahendada ka küsimust sellest, millist liiki kuritegu konkreetne isik võib toime panna. Selle kohta leiame andmeid näiteks I. M o r g e n s t e r n i, samuti austerlase Roda W i e s e r i ja ka tuntud antropoloogi Cecare L o m b r o s o töödest. Nii uuris näiteks Roda W i e s e r üksikasjalikult petturite, varaste ja seksuaalkurjategijate käekirja tunnuseid. Cecare L o m b r o s o soovitas aga käekirja kasutada abistava vahendina sünnipärase kurjategija tuvastamisel.⁶

Kõneldes käekirja tunnustest, mis võimaldavad teha järeldusi kurjategija kohta, märgib I. M o r g e n s t e r n, et kurjategijat iseloomustab sageli väljatöötamata, laperguste tähtedega ja paisutustega käekiri.⁷

Ka eesti grafoloog F. W i t t l i c h viitab tunnustele, mis peegeldavad isiku kalduvusi kuritegevusele. Sellisteks tunnusteks on näiteks vasakusuunalised liikumised tähtede h, m, n ja p viimase elemendi kirjutamisel (*b, m, n, p*). Mida sagedamini esinevad käekirjas need tunnused, seda negatiivsema iseloomuga on tegemist ja seda ilmekamalt peegeldab käekiri isiku kuritegelikke kalduvusi. Ka silmustena kujundatud tähtede A, M, N jt. algjooned (*et, ell, ev*) annavad alust kahelda kirjutaja aususes. Seejuures märgib aga F. W i t t l i c h, et selliseid kalduvusi võib leida nii ühe kui ka teise isiku käekirjas. Kas aga keegi neist tege-

5 Vt. И.Ф. Моргенстиэрн. "Психо-графология" или наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. С.-Петербург, 1903, стр. 583.

6 Vt. Н.В. Терзиев, А.А. Эйсмэн. Введение в криминалистическое исследование документов. М., 1949, стр. 37

7 И.Ф. Моргенстиэрн. "Психо-графология" или наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. С.-Петербург, 1903, стр. 207.

likult paneb toime kuriteo, see ei olene ainult iseloomust. Siin etendavad tähtsat osa mitmesugused välised tegurid ja tingimused.⁸

Mis puutub teatud liiki kuritegu toimepaneva isiku käekirjasse, siis näitab I. M o r g e n s t e r n , et isikuid, kes panevad toime riiklikke kuritegusid, iseloomustavad kirjas ühtlased read. Tähed on käekirjas omavahel seotud, joonte alg- ja lõpp-punktid tõmbid. Riikliku kurjategija allkiri on kirjutatud sageli mitteloetavalt ja suurelt. Selles ilmneb kurjategija ablas püüe haarata võimu. Sageli esineb allkirja lõpul ebaühtlase suurusega keerjaid suletõmbeid, mis näitavad südametunnistuse puudumist.⁹

Oma väidete kinnitamiseks esitab I. M o r g e n s t e r n muuhulgas ka prantslase A. D r e y f u s i käekirja näidise. Siinjuures on vaja meenutada, et A. D r e y f u s oli Prantsuse kindralstaabi ohvitser, kes mõisteti 1894.a. alusetult süüdi spionaažis ja karistati eluaegse sunnitööga. 1906.a. ta aga rehabiliteeriti.

Elavat huvi tunti grafoloogia vastu omal ajal ka Eestis. Nii ilmus 1924.a. R. P a l i s o sulest esimene sellesisu-line trükis.¹⁰

Samal ajal asutati Tartu ülikooli juures Akadeemiline Grafoloogia Selts. Hiljem asutati samasugune selts ka Tallinnas. Mõlemad seltsid töötasid rida aastaid. Loodi sideid ka välismaa grafoloogidega. Nii käis 1935.a. Eestis tuntud saksa grafoloog prof. Ludwig K l a g e s , kes esines Tartus ja Tallinnas loengutega grafoloogiast. 1936.a. korraldati Tallinnas ka grafoloogia-alaseid kursusi.

Vaatamata sellele, et grafoloogiaga on tegeldud juba üle 300 aasta, on kirjutatud arvukalt ulatuslikke monograa-

⁸ Vt. F. W i t t l i c h. Käekiri ja iseloom. Tallinn, 1938, lk. 58.

⁹ Vt. И.Ф. М о р г е н с т и э р н. op.cit., lk. 207.

¹⁰ Vt. R. P a l i s o. Käekiri - iseloomu väljendaja. Grafoloogia õpperaamat ühes kuue käekirjatabeliga. Tartu, Tallinn, 1924.

fiaid ja artikleid, ei ole grafoloogia leidnud tänaseni täit tunnustust ega eluõigust. Põhjus on selles, et grafoloogias ei ole välja töötatud ühtset teaduslikku uurimismeetodit. Seetõttu ei ole grafoloogid kaugeltki üksmeelsel seisukohal nii grafoloogia võimalustes kui ka selles, millist inimese omadust peegeldab üks või teine käekirja tunnus.

Näiteks märgib F. W i t t l i c h , vaieldes teiste grafoloogidega, et kirjutaja välimuse kohta ei tohi käekirja põhjal teha küll mingisuguseid järeldusi.¹¹

Grafoloogid seletavad käekirja tunnuseid ainult subjektiivsest kogemusest lähtudes. Statistilisi meetodeid seoste väljaselgitamisel ei ole nad aga kasutanud. Seejuures väidavad grafoloogid sageli, et inimese omaduste väljaselgitamisel ei ole põhiline mitte niivõrd käekirja teatud tunnus või tunnused, kuivõrd grafoloogi vaist, käekirjast saadud üldmulje. Nii märgib näiteks F. W i t t l i c h , et juba mõneminutilise käekirja vaatlemisel on võimalik saada üldmulje inimese iseloomu põhijoontest. Saadud üldmulje alusel kaalutakse käekirja edasisel analüüsimisel üksikuid tunnuseid. Üldmulje saamiseks olevat vaja ära tunda isiku omapära. Vilunud grafoloogil toimuvat see protsess peaaegu alateadlikult, automaatselt. Üldmulje ja vaistu alusel kooskõlastatakse käekirja uurimisel leitud grafoloogilised tunnused.

Samuti väidab I. M o r g e n s t e r n , et grafoloogia ei ole ainult teadus, vaid ka kunst.¹²

Sellised lähtekohad ja kriteeriumid tunnuste uurimisel ja hindamisel on aga kirja kriminalistikalisele uurimisele täiesti võõrad.

Asjaolu, et grafoloogide poolt kasutatavad subjektiivsed lähtekohad viivad valedele järeldustele, on korduvalt toonitanud ka rida välismaa nimekaid kriminaliste.

Nii on näiteks laiemalt tuntud sakslase S c h o r n i eksperimendid, kus ta esitas mitmele grafoloogile uurimiseks

¹¹ Vt. F. W i t t l i c h . Käekiri ja iseloom. Tallinn, 1938, lk. 10.

¹² Vt. И.Ф. М о р г е н с т е р н . "Психо-графология" или наука об определении внутреннего мира человека по его почерку. С.-Петербург, 1903, стр. 17.

ühe ja sama isiku kirjabroove ning võrdles saadud arvamusi omavahel. Ta tõestab, et grafoloogidel puudub teaduslik uurimismeetod, mis annaks ühesuguseid tulemusi tingimustes, kus nad peavad töötama üksteisest sõltumatult. Samuti väidavad ka sakslased O s t e r m e y e r , S c h l e u s s - n e r ja S t e r z i n g e r , et grafoloogide järeldustel puudub igasugune usaldusväärsus.¹³

Grafoloogias lähtutakse aksiomist, et käekiri sõltub otseselt kirjutaja iseloomust.

Seejuures jääb lahendamata küsimus, mida tuleb mõista iseloomu all. Seoses sellega sisustavad grafoloogid iseloomu mõistet väga erinevalt.

Grafoloogid ei taha mõista, et inimese käekiri on väga komplitseeritud nähtus. Kirjaoskuse omandamisel kujuneb välja dünaamiline stereotüüp. Seejuures mõjustab dünaamilise stereotüübi kui harjumuslike liikumiste süsteemi väljakujunemist rida tegureid, nagu kirja õpetamise metoodika ja õppimise tingimused, inimese antropoloogilised iseärasused (sugu, samuti küünarluu ja sõrmede pikkus ning käelihaste omadused) ning füsioloogilised ja psühholoogilised iseärasused (eriti nägemine ning erutus- ja pidurdusprotsesside iseloom). Lisaks sellele mõjustavad kirjutamist kirjutusvahendi liik ja selle omadused, samuti alus, millel kirjutatakse (näit. horisontaalne, rõhtne, kaldne, kõva või pehme alus). Ka haigustel ja vananemisel on oma osa kirjatunnuste muutumises.¹⁴

Seejuures on mõne sellise teguri mõju käekirjale tuvastatud alles hiljaaegu.

Samas tuleb arvestada asjaolu, et üks tegur mõjustab teist ning nad põimuvad omavahel, kusjuures mitme teguri mõju võib olla ka ühesuunaline.

Beltoodu alusel võib kujuneda arvamus, et korrelatsioon

13 Vt. P. H u b e r . Hat sich die Grafologie bewährt. - "Kriminalistik". Hamburg, 1958, Nr. 2, S. 79.

14 Vt. O. H i l t o n . Über den Einfluß schwerer Erkrankungen auf das Aussehen der Handschrift. - "Kriminalistik", Hamburg, 1958, Nr. 9, S. 361; F. M e i x - n e r . Lebensaltersbestimmung aus der Handschrift. - "Kriminalistik", Hamburg, 1958, Nr. 9, S. 361.

nide otsimisel käekirja ning inimese psühholoogiliste või füsioloogiliste omaduste ja kirjutamistingimuste vahel puudub mõte. Kaasaja teadus selliseid väiteid ei kinnita.

Laialdased eksperimendid ja matemaatiliste meetodite kasutamine näitavad, et inimese teatud omadused, samuti kirjutamistingimused peegelduvad ka käekirjas ning nende üle saab teatud täpsusega otsustada käekirja kriminalistikalisel uurimisel.

Nii alustati mõned aastad tagasi NSV Liidu Siseministeeriumi Üleliidulises Teaduslikus Uurimisinstituudis uurimistööd, et selgitada, kas käekirja tunnuste ja kirjutaja üksikute omaduste vahel esineb kindlakujulisi seoseid, kas kaasaja teadus kinnitab selliste seoste esinemist või eitab neid. Uurimisgruppi juhib tuntud kriminalistikaspetsialist P. K u l a g i n . Uurimistööst võtavad innukalt osa ka psühholoogid. Esialgused uurimused näitavad, et inimese sellisele omadusele, nagu täpsus, vastab käekirja tunnustest näiteks ühtlaste sõnavahede esinemine. Ebatäpsusele viitavad aga väikesed sõnavahed ja tähtede ebahühtlane suurus, kergesti erutuv inimene kasutab erinevaid tähevariante jne. Seoste väljaselgitamisel kasutati elektronarvutit.¹⁵ Nii võib väita, et käekirja teatud tunnuste ja inimeste mõningate omaduste vahel esinevad teatud seosed. Siinjuures on aga vaja nende küsimuste täpsemaks selgitamiseks teostada veel ulatuslikke eksperimente.

Samuti uuriti viimastel aastatel NSV Liidu Siseministeeriumi Üleliidulises Teaduslikus Uurimisinstituudis, kas kirjutaja sooline kuuluvus mõjustab käekirja tunnuseid. Uurimistulemused kinnitavad, et käekirja tunnuste ja isiku soolise kuuluvuse vahel esineb teatud korrelatsioon. Seejuures ilmnes, et käekirjas ei leidu selliseid tunnuseid, mis oleksid omased ainult naise või mehe käekirjale. Küll esineb aga rida tunnuseid, mida võib sagedamini kohata mehe, harvem naise käekirjas ja vastupidi.

15

Vt. П. Г. Кулагин, А. И. Колонцова.
К вопросу об установлении данных о личности по почерку.
- Труды Всесоюзного Научно-исследовательского Института
охраны общественного порядка, сб. Ю. М., 1967, стр. 17.

Lähtudes tunnuste esinemissagedusest ning hinnates üksikuid tunnuseid nende kogumis, saab välja selgitada seda, kas tegemist on mehe või naise käekirjaga. Samuti on välja töötatud, pidades silmas vene keeles kirjutatud materjale, ka vastav ekspertiisimetoodika.¹⁶

Sellesisulisi küsimusi uuritakse ka raja taga. Näiteks saksa kriminalist A. L e g r ü n uurib viimastel aastatel, kuidas mõjustab käekirja asjaolu, et inimene on kirjutamise ajal erutatud. On tuvastatud, et erutus seisundis kirjutamisel muutub käekiri näiteks ebaühtlaseks, kusjuures tähtede seotus langeb. Nende tunnuste ilmumine käekirjas, samuti tunnuste kontrastsus ja selgus sõltuvad kirjutaja erutusastmest. SFV-s on tehtud ka ekspertiise, mille ülesandeks on selgitada, millises olukorras või tingimustes on uuritav tekst või allkiri kirjutatud ja milline oli kirjutaja psüühiline seisund. Kriminalistika-alases kirjanduses esitatakse näide sellest, kus ekspert andis arvamuse, et isik oli kirjutamise ajal tugevasti erutatud.¹⁷

Nõukogude kriminalistid suhtuvad sellesisuliste ekspertiiside tulemustesse skeptiliselt. Lugu on selles, et erutus seisundiga seostatavad käekirja tunnused ei ole oma iseloomult rangelt spetsiifilised. Samasuguseid tunnuseid võime käekirjas kohata ka juhul, kui isik on näiteks haige või tarvitanud alkoholi.

Järelikult ei ole õige käekirja väljatöötatuse astme maldumist ja tähtede seotuse vähenemist siduda ainult erutusega. Küll võib aga nende tunnuste alusel väita, et kirjutamine on toimunud kirjutajale ebatavalises seisundis või tingimustes. Milline tegur just tingis muutusi käekirjas, sellele küsimusele ei võimalda veel kaasaja teadus konkreetse vastuse leidmist.

16

Vt. П.Г. Кулагин, А.И. Колонцова. Экспертная методика дифференциации рукописей на мужские и женские. М., 1970, стр. 30.

17

Vt. Обзор зарубежной литературы по вопросам криминалистической экспертизы документов (1964-1967 гг.) М., 1968, стр. 7.

Viimase aja uurimised näitavad, et käekirja tunnuseid mõjustab ka ravimite ja uimastite tarvitamine. Esmakordselt tehti sellest juttu 1966.a. augustis kriminalistide rahvusvahelisel nõupidamisel Kopenhaagenis. Eksperimendid kinnitavad, et mõningad preparaadid, mis vähendavad närvi pinget (kaotavad hirmutunde), aitavad kaasa koordinatsiooniparanemisele. Seoses sellega tõuseb teatavas ulatuses käekirja väljatöötatuse aste. Selle kõrval kutsub teine grupp preparaate esile muutusi aja- ja ruumitajus. Ravimit tarvitanud isiku käekiri suureneb, kuigi kirjutajale näib, et ta kirjutab normaalse käekirjaga. Samuti suureneb käekirja rõhk ning muutuvad mõneti ka suhte iseärasused.¹⁸

Kõigil selleliigilistel uurimistel on rangelt teaduslik alus. Probleemide lahendamisel kasutatakse ära ka erinevate teadusharude saavutusi.

Seega võime väita, et tänapäeval teostatavad uurimised inimese üksikute omaduste ja kirjutamistingimuste kajastumise tuvastamiseks käekirjas ei tähenda grafoloogia elustamist. Grafoloogial ja kirja kriminalistikalisel uurimisel on täiesti erinevad lähtealused ja meetodid.

18

Vt. Обзор зарубежной литературы по вопросам криминалистической экспертизы документов (1964-1967 гг.). М., 1968, стр. 8.

MASSIINFORMATSIOONIVAHENDITE OSA ÕIGUSLIKUS

PROPAGANDAS*

V. Raudsalu

Õigusteaduse kandidaat, Eesti NSV justiitsminister

Partei ja valitsuse otsustega on viimastel aastatel rakendatud hulk tähtsaid riigi ja ühiskondliku elu demokraatiseerimise abinõusid, tugevdatud nõukogude õigusorda ja seaduslikkust. Järjekindlalt hoitakse kurssi kõigi riigi ja majandusaparaadi lülide ladusa ja täpse töö kindlustamisele, seaduste ja sotsialistliku ühiselu normide rangele täitmisele, õiguserikkumiste ja teiste ühiskonnavastaste nähtuste väljajuurimisele. Neis tingimustes on esmajärguline tähtsus distsipliinil ja kõikide ühiskonnaliikmete organiseeritusel, iga nõukogude inimese kõrge juuriidilise teadlikkuse ja kodanikukohuse tunde kasvatamisel.

Vastavad uuringud kinnitavad, et massiinformatsiooni vahendite kaudu ammutab oma õiguslased teadmised suur osa elanikkonnast.

Nagu TRÜ kriminoloogia laboratooriumi poolt kahes Tartu ettevõttes läbiviidud sotsioloogilis-kriminoloogilisest uuringust nähtub, tunnevad töötajate laiad hulgad suurt huvi õiguslaste küsimuste vastu. Küsitletud üle 25 a. vanustest ja üle 8 klassi haridusega kodanikest 94 % meestest ja 77 % naistest tundsid pidevalt huvi juriidiliste küsimuste vastu.

Nad ammutasid oma õiguslaseid teadmisi järgmistest allikatest:

ajalehtede ja brošüüride lugemisest	- 69,3 %
loengute kuulamisest	- 14,7 %

Lihtsate kriminaalõiguslike probleemide lahendamisel olid nad oma teadmised saanud:

ise lugedes ajakirjandust ja kirjandust	- 49,3 %
raadio ja televisioonisaateid kuulates	- 6,6 %
loenguid külastades	- 4 %

Ettekanne, peetud 1971. a. 25. aprillil.

Need andmed kinnitavad massiinformatsioonivahendite suurt osatähtsust kodanike õigusosalasel kasvatamisel.

Enamik meie vabariiklikest ja rajooni (linna) ajalehtedest on loonud eri rubriigid õiguslaste materjalide avaldamiseks. Nii avaldab ajaleht "Rahva Hääli" süstemaatiliselt õiguslaste iseloomuga materjale rubriikides "Läbi seaduse prisma", "Lugeja küsib, tahab teada", "Mis juhtus", "Perekond, kodu, ühiskond". Ajaleht "Noorte Hääli" on loonud rubriigi "Noorte Hääle" konsultatsioon", ajaleht "Õhtuleht" avaldab neid materjale erinurgas "Meie õigusnormid", "02, 03, 04, 05" jne. Neis rubriikides ja erinurkades avaldatakse palju materjale kohtuprotsessidest, juriidilisi nõuandeid lugejale, kirjutusi kasvatuslikel teemadel, ülevaateid uuest seadusandlusest ja seaduserikkumist soodustavatest asjaoludest.

Eesti Raadio annab pidevalt õiguslaste iseloomuga materjale "Päevakajas", saates "Teist ja teile", "Vikerkaajas" ja moraalküsimusi käsitlevates saadetes.

Eesti Televisioon avaldab palju materjale saadetes "Postkast 144", "Sa oled süüdi", "Noortestudio pressiklubi" jt. Neist noortele pühendatud saade "Sa oled süüdi", samuti "Postkast 144" ilmuvad kaks korda kuus.

Avaldatud materjalid toovad kahtlemata palju kasu ja aitavad tublisti kaasa kodanike õiguslaste teadmiste süvendamisele.

Materjalide avaldamine ajalehtedes, raadios ja televisioonis oleneb suurel määral juristide aktiivsest kaastööst. Pahatihti on tunda materjalide nappust. Nii soovivad ajakirjad "Nõukogude Tervishoid", "Sotsialistlik Põllumajandus", "Nõukogude Kool" ja "Nõukogude Õpetaja" avaldada head ja huvitavat materjali, kuid seda piisavalt saada pole neil õnnestunud. Selles peavad kaasa aitama juristid igalt tööalalt.

Õiguslaste materjali kasutegur on seda suurem, mida arusaadavamalt ja selgemalt teda lugejale serveeritakse. Mitte alati pole kõik kirjutised ajalehtedes neile nõuetele maksimaalselt vastanud. Nii ilmus 1971.a. märtsis "Rahva Hääles" konsultatsioon uuest maaseadusandlusest. Artikkel oli väga pikk ja sisaldas palju koodeksi paragrahvide teksti ilma vastava selgituseta. Selle tagajärjel mõjus kirju-

tis kuivalt, paragrahvide rägastik väsitab lugejat ega paelunud tema tähelepanu. Õigem oleks olnud esile tõsta ainult mõned põhimõttelised sätted uuest maakodeksist ja anda nendele kommentaare. Nii oleks paljusid lugejaid kindlasti huvitanud küsimus, kellel kodanikest on õigus uue maakodeksi alusel saada maad kasutamiseks, kes maad eraldab ja kuidas see praktiliselt toimub. Paljude seaduse sätete refereerimine ühes artiklis on lugejale väsitav.

Esti NSV Justiitsministeeriumi töötajad tutvusid Pärnu linna, Harju ja Viljandi rajooni ajalehtede tööga kodanike õiguselase kasvatamise alal.

Häid kogemusi on õiguselases propagandas ajalehel "Pärnu Kommunist". Ajalehes ilmub sel alal palju ja kasulikku materjali. Nii ilmus 1970. aastal ajalehes 99 artiklit õiguselastel teemadel. Peale artiklite on regulaarselt avaldatud lühisõnumeid seaduserikkujate kohta. Õiguselaste materjalide avaldamiseks kasutatakse mitmesuguseid rubriike. Rubriigis "Pipart" avaldatakse kriitilisi materjale ja fõljetone, rubriigis "Kiri ja kommentaar" trükitakse kodanike kirju ja antakse toimetuse poolt kommentaare. Rubriik "?" on kujunenud ajalehe "häbipostiks", kus tuuakse lühisõnumeid õiguserikkujate kohta uurimisorganite, rahvakohtu, seltsimehelike kohtute ja administratiivkomisjoni materjalide alusel. Üha suuremat kaalu on hakanud omandama rubriik "õ", kus antakse konsultatsioone õiguselastes küsimustes ja tutvustatakse uut seadusandlust.

Sellel ajalehel on töö autoritega hästi korraldatud. Ajalehe juurde loodi kogunud juristidest ühiskondlik nõukogu, kes koostab ajalehes avaldamisele kuuluvate õiguselaste materjalide perspektiivplaani ja realiseerib seda edukalt.

Pärnu kohalikes raadiosaadetes avaldatakse juriidilistel teemadel materjale üks kord kuus ja need on mõeldud õiguserikkumiste ärahoidmiseks.

Ka ajaleht "Harju Elu" teeb tänuväärset tööd, olles avaldanud 1970. aastal 79 ja 1971.a. I kvartalis 19 õiguselase sisuga materjali. Huvitavad ja lugejale kasulikud olid artiklid, milles tutvustati koopereerimata käsitöölise arvestamise korda, registreerimise uusi eeskirju ja nende rikkumise tagajärgi, jalakäijate ja jalgratturite liikluseeskirju. Mitu artiklit avaldati uuest tööseadusandlusest.

Ajalehes ilmunud materjalide autoriteks on põhiliselt Eesti NSV Siseministeeriumi töötajad, kuid teistel tööaladel töötavad juristid-juriskonsuldid, kohtunikud, prokurörid on olnud tagasihoidlikumad artiklite kirjutamisel.

Ka Viljandi ajaleht "Tee Kommunismile" on avaldanud palju materjali. Kuid selles ajalehes ilmunud õiguslane propaganda on olnud ühekülgne. Suurem osa materjale valgustab konkreetseid seaduserikkumisi. Pole avaldatud konsultatsioonidest uuest seadusandlusest, sisukaid kirjutusi seaduserikkumist soodustavatest asjaoludest, moraali- ja käitumisreegleid puudutavaid artikleid.

Võrreldes rajooni elu teisi probleeme käsitlevate küsimustega on õiguslane propaganda palju mahajäänud. Väga huvitavad on ajalehes rubriigid "Tervis", "Loodussõbrale", "Teie laps ja kool" ja paljud teised, kuid nende tasemeni ei küüni õiguslaste materjalide valgustamine. Ilmselt on rajooni juristid ise vähe abistanud ajalehte õiguslase propaganda huvitavamaks tegemisel.

Ka Tartu ajalehe "Edasi" töö õiguslases propagandas võiks olla palju huvitavam. "Edasi" on väga populaarne ajaleht, sisukas ja külgetõmbav, kuid õiguslaseid probleeme valgustab ta väga ebahuvitavalt, igavalt ja vanamoodsalt. Selles ajalehes prevaleerub kriminaalkroonika, antakse mõnerealiselid kuivad teated toimepandud kuritegudest ja seaduserikkumistest. Harva on ajalehes sisukaid artikleid juriidilistel teemadel. Selle ajalehe materjal võiks olla aga hoopiski huvitavam, sest kindlasti on TRÜ õppejõudude portfellides palju aktuaalseid materjale üldistustest ja uuringutest õiguslastes küsimustes. Ka ajalehe keel juriidiliste küsimuste valgustamisel jätab soovida ning tihti ei ole kooskõlas selle soliidse ajalehe tasemega.

Materjalide avaldamisega ajakirjanduses, raadios ja televisioonis tekib sageli raskusi, mida nii kerge polegi lahendada. Ajakirjandus on operatiivne, ta peab kiiresti lugejat informeerima uudistest. Juhtub, et mõni kriminaalasi on paelunud üldsuse tähelepanu ning on mõistatav ajakirjanduse soov sellest kiiresti lugejatele teatada. Kuid sageli kahjustatakse sellega uurimise ja kohtupidamise objektiivsuse huvisid. Hukkamõistuõhkonna loomine süüdlase ümber on vajalik, kuid on teada juhtumeid, kus artikli au-

tori pahatahtlikkuse tõttu püütakse varajase artikliga kohtuotsusele mõju avaldada.

Asume seisukohal, et selletaoliste materjalide avaldamisega tuleb olla ettevaatlik. Kui ei ole veel kindlasti teada süüdlase isik või tema osavõtu aste toimepandud kuriteos, siis kahjustab ennatlike järelduste tegemine kohtupidamise huve. Kohtunikud võivad artikli avaldada konkreetsest kohtuasjast alles siis, kui kohtuotsus on jõustunud. Selles osas eksis ühe meie vabariigi rajooni rahvakohtu kaasistuja, kes enne otsuse jõustumist avaldas vastava hukkamõistva sisuga kirjutise ajalehes. Asja kassatsioonikorras läbi vaadates muutis aga Eesti NSV Ülemkohus kuriteo kvalifikatsiooni ja kergendas karistust. See kutsus esile süüdimõistetud kaebuse rahvakohtu ebaobjektiivsuse ja erapoolikuse ning süüdlase tahtliku kompromiteerimise kohta avalikkuse ees. Selletaolised intsidendid on äärmiselt ebasoovitavad ja sunnivad kohtutöötajaid ettevaatlikkusele.

Mõeldav on ka kohtuprotsessi vaheajal kohtuistungist informatsiooni andmine raadios ja televisioonis. Kuid mingil juhul ei tohi seda teha kohtu liige, küll aga riiklik süüdistaja või kaitsja. Nende informatsioon võib puudutada ainult asjaolusid, mis kohtuistungil on tuvastatud, ega tohiks puudutada kohtualuste süü suurust ja võimalikku karistust. Neid viimaseid küsimusi ei tohi ette ära otsustada, need avaldatakse kohtuliku uurimise lõpul prokuröri ja advokaadi kõnes ning otsustatakse kohtu poolt nõupidamistoas kohtuotsuse tegemisel.

Õigusosalases propagandas on materjali valiku kõrval suure tähtsusega ka materjali esitamise viis. Eriti käib see telesaadete kohta. Õigusalastel televisioonisaadetel on kahtlemata väga suur auditoorium, pealegi on nad vaatajale-kuulajale huvitavamad kui ajalehe informatsioon või raadiosaated. See nõuab aga head esinemist telekaamerate ees. Kaugeltki kõik ei tunne end kaamera ees vabana, mõnegi esineja kogu tähelepanu on pööratud oma esinemisviisile ja selle tõttu mõjub esinemine kuivana, päheõpituna, kunstlikuna. Selles seisneb televisioonis esinemise spetsiifika ja juristid peavad seda tegurit arvestama.

Kuid telesaadetes on esinenud ka sisulisi vääratusi. Ühes saates "Sa oled süüdi" jutustas telekommentaator noo-

rukite rasketest kuritegudest ning mainis konkreetset Ur-
mase-nimelist noorukit. Saate algus oli hea ja tekitas
vaatajais sügava pahameele kurjategijate vastu. Kuid siis
libastus kommentaator ja märkis, et Urmas on ikka veel va-
baduses, veedab oma päevi ühest kinost teise käimisega ning
linnas lonkimisega. See märkus kõlas terava dissonantsina
ning rikkus kogu saate mõju. Ta desorienteeris vaatajaid,
kes olid hämmastunud, et kurjategijate suhtes ei võeta tar-
vitusele karme abinõusid. Samuti andis see vastupidise tu-
lemuse teiste halvasti käituvate noorukite juures, kes
kuulsid, et Urmase käsi ei käigi halvasti, vaatamata toime-
pandud kuritegudele. Kogu saate mõju oli rikutud ning kut-
sus esile kodanike järelepärimisi, miks kurjategijate suh-
tes ollakse leebed. Kui kellegi süü läbi oli Urmas jäetud
vabadusse, siis oleks tulnud sellele reageerida teises ko-
has, mitte aga selles saates, mille eesmärk oli üldsuse mo-
biliseerimine kuritegevuse vastu.

Õigusliku propaganda sisu ja suunad peavad olema koos-
kõlas kuulajate-vaatajate huvide ja soovidega. Kodanikud
saadavad palju kirju ajalehtede toimetustele, raadiole ja
televisioonile. Nende analüüs aitab suunata propagandat.
Kirjade analüüs näitab, et lugejad tunnevad rohkem huvi ja
paluvad konsultatsiooni töötasu, preemiatasu, tööstaaži,
töötülide, lisapuhkuste, pensioni, elamispinna, alimentide
jt. kodanike huve puudutavate küsimuste vastu. Järeli-
kult tuleb neid küsimusi ka tihti valgustada.

Tähtis osa õigusosalases propagandas kuulub trükisõnale.
Partei otsustes tehakse ENSV Kirjastuskomiteele ja Justiits-
ministeeriumile ülesandeks näha ette kirjastuste temaatilis-
tes plaanides elanikkonna jaoks juriidiliste kommentaaride,
seaduste kogumike ning nõukogude ja majanduskaadri abista-
miseks teatmike väljalaske suurendamine.

Huvi juriidilise kirjanduse vastu on viimastel aasta-
tel märgatavalt suurenenud. Kiiresti kaovad raamatukaup-
lustest populaarsed brošüürid tööõiguse, pensioniseaduse ja
elamuseadusandluse alal. Ka koodeksite vastu tuntakse ela-
vat huvi. Nii on KrK ja KrPK kommenteeritud väljaanded
peaaegu täiesti läbi müüdnud. TsK ja TsPK on ilmunud juba
mitmes väljaandes, kuid huvi nende vastu pole valbunud.

Eriti suur huvi on populaarsete väljaannete vastu.

Nii on I. Rebase "Varastati, mis edasi", R. Mikenbergi "Ees on välisreis" täielikult läbi müüdud. Nõutavad on ka seaduste kogumikud riikliku sotsiaalkindlustuse, külanõukogude tegevuse ja seltsimehelike kohtute kohta. Mõned juriidilise sisuga raamatud jäävad aga kauplustesse seisma. See asjaolu sunnib hoolega tegema valikut, mida on vaja kirjastada. Praegu vaatab Eesti NSV Justiitsministeerium koos kirjastuste ja asjast huvitatud ametkondade esindajatega läbi kirjastuste temaatilisi plaane 1971.-1975. aastaks ja püüab igati arvestada lugejate soove ja huve juriidilise kirjanduse vastu.

Ei saa vahtides mööda minna ka detektiivkirjanduse osatähtsusest. Selle žanri järele on lugejate huvi eriti suuresti tõusnud. Paljudes ajalehtedes ilmuvad üksteise järel detektiiv- ja põnevusromaanid. Kui neis valgustatakse õigesti uurimisorganite ja kohtunike keerulist tööd ja peetakse kinni sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamise ideest, siis on need romaanid kasulikud ja abistavad eeskätt noorte õigusosalast kasvatust. Kui neis aga üldistatakse julmust, sadismi ja kuritegusid, siis mõjuvad nad kahjulikult. Nii on meie arvates noorte jaoks kahjulik Ahto Levi "Halli hundi päevik", mis võib mõnegi nooruki viia eksiteele. Kasvatavalt mõjub ja populariseerib positiivselt uurijate rasket tööd kuritegevuse vastu võitlemisel Simenoni raamat "Maigret piip". Igati tuleb toetada ja positiivseks pidada romaanide ilmumist nõukogude luurajate tegevusest vaenlase tagalas ja partisanide võitlusest Suure Isamaasõja päevil.

Ka teatril on oma osa täita kodanike õigusosalases kasvatamises. Kommunistliku kasvatustöö printsiipide süvendamine, moraalkoodeksi normide esiletõstmine ja silmakirjalikkuse ning kergelt äraelamise tendentside piitsutamine lavateostes aitavad kasvatada vaatajas sotsialistlikku huumansust ja kodanikukohustuse tunnet. Sellest seisukohast lähtudes võisid positiivset mõju avaldada Tallinna Draamateatris lavastatud Egon Ranneti "Kriminaaltango" ja Viljandi "Ugalas" mängitud "Armastus, džäss ja kurat".

Eriti suurt kasu võivad tuua kommunistliku moraali kasvatamisel kinofilmid. Rohkem veel kui detektiivromaanide ilmub viimastel aastatel kinolinale detektiivfilme. Filmi-

de vaatajate arv on hoopiski suurem kui põnevuskirjanduse lugejate arv. Seega saab film kirjandusest rohkem mõju avaldada vaatajate kommunistlikul kasvatamisel, eriti õigusosalasel kasvatamisel. Kui detektiivfilmide idee on suunatud seaduslikkuse teenimisele, on film kasvatuslikel eesmärkidel positiivne. Kahjuks aga ei oska paljud noored tabada filmist tema tuuma ja lasevad end kaasa kiskuda ainult välisest põnevusest, hakkavad matkima põnevusfilmide kangelasid ja võtavad omaks nende negatiivse käitumismaneeri. Sel juhul toob detektiivfilm kasu asemel kahju. Filmist õigesti arusaamisele võivad kaasa aidata kollektiivsed arutelud koolides ja komsomoliorganisatsioonides, populaarsed retsensioonid ja vestlusõhtud, millest peavad ka juristid osa võtma.

Kodanike õigusosalane kasvatustöö on mõeldamatu ilma juristide osavõtuta. Selle töö kasuteguri suurendamiseks tuleb kasutada mitmesuguseid vorme. Justiitsasutused - kohtud, prokuratuur, õigusnõuandlad, notariaalkontorid ja siseasjade osakonnad peavad tõstma seaduserikkumiste ärahoidmiseks tehtava töö taset ning kogu oma praktilise tegevusega kriminaalasjade uurimisel ja õigusemõistmisel, kodanike vastuvõtul, nende kaebuste ja avalduste lahendamisel sisendama kodanikele sügavat austust seaduse vastu. Raske on ülehinnata ka juriidiliste rahvaülikoolide tööd õigusosalaste teadmiste levitamisel rahva hulgas. Juristide esinemist töötajate ees tootmiskollektiivides, ajakirjanduses, raadios ja televisioonis ning osavõttu juriidiliste rahvaülikoolide tööst tuleb pidada nende kutsekohuseks ning tähtsaks ametiülesandeks.

EESTI NSV-s ILMUNUD VÕI KIRJUTATUD KRIMINOLOOGIA-ALASEID
TÖID

ОПУБЛИКОВАННЫЕ ИЛИ НАПИСАННЫЕ В ЭСТОНСКОЙ ССР ТРУДЫ
ПО КРИМИНОЛОГИИ

I. Trükis ilmunud

Опубликованные работы

- A n i e r , A. Miilitsatöötaja individuaalne vestlus alaealise õiguserikkujaga kui efektiivne mõjutusvahend. - TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 122-125.
- A n n u s , L. Pedagoogiliste teadmiste propaganda vormidest ja tähtsusest lastevanemate hulgas. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 159-163.
- B e i l i n s o n , P. Kohtuekspertiis ja kuritegude ennetamine. - "Nõukogude Õigus", 1968, nr. 6, lk. 332-334.
- B e i l i n s o n , P. Psühholoogiaekspertiis ja kuriteo põhjuste väljaselgitamine. - "Nõukogude Õigus", 1970, nr. 6, lk. 341-344.
- G r a b o v s k a j a , N. Alaealiste poolt toimepandud teistkordsete kuritegude põhjused ning nende kõrvaldamise teed. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL, Tln., 1966, lk. 24-34.
- H ä r m a , A. Töökogemusi vääralt kasvatatud lastega tavalise kooli tingimustes. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 165-183.
- I v a n o v , V. Alaealiste kuritegevuse seisundi ja dünaamika ning järelevalvetuse statistilise analüüsi peamised küsimused rajoonis ja oblastis. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 114-125.
- K a s k , J. Järelevalvekomisjonid. (Kurjategijate ümberkasvatamisel). - "Eesti Kommunist", 1964, nr. 1, lk. 65-69.
- K a s k , J. Järelevalvekomisjonide ja alaealiste asjade komisjonide koostöö küsimusi. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 242-249.
- K a s k , J. Vt. ka Livšits, J. Kask, J.
- K i m m e l , K. Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 5-23.
- K i m m e l , K. Alaealiste kuritegelikest grupeeringutest. - TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 19-26.

- K i m m e l , K. Kuritegevusest ja selle mõningatest põhjustest. - "Nõukogude Õigus", 1968, nr. 4, lk. 208-211.
- K i n g s , H. Kodu osast alaealise õiguserikkuja isiksuse kujundamisel. - TRÜ Õigusteaduskonna aspirantide töid I. Trt., 1968, lk. 81-125.
- K i n g s , H. Noorukite retsidiivsest kuritegevusest. - TRÜ Õigusteaduskonna aspirantide töid I. Trt., 1968, lk. 43-78.
- K i n g s , H. Retsidiivse kuriteo kriminoloogilise prognoosi teoreetilistest küsimustest. - TRÜ Toimetised. Vihik 263. Õigusteaduslikke töid XI. Trt., 1970, lk. 90-104.
- K o i k , L. Õigusalane propaganda tõhusamaks. - "Nõukogude Õigus", 1970, nr. 6, lk. 339-340.
- K r e e k , E. Miilitse lastetoe ülesannetest laste järelevalvetuse- ja kuritegevusevastases võitluses. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 212-215.
- K u r m , H. Raskestikasvatatavate tütarlaste arengutee. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 35-44.
- L i i m e t s , H. Ümberkasvatamine üldharidusliku kooli tingimustes. - "Nõukogude Kool", 1966, nr. 1, lk. 11-15.
- L i v š i t s , J. Antisotsiaalse teo mõistest. (Resüme). - "Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised". Ühiskonnateadused, 1969, 18, nr. 4, lk. 378.
- L i v š i t s , J. Erisugused kuriteod kriminoloogia ühiseks objektiks. - "Nõukogude Õigus", 1969, nr. 5, lk. 291-293.
- L i v š i t s , J. Kes ta on - huligaan? Tln., 1967, 70 lk.
- L i v š i t s , J. K a s k , J. Tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamise efektiivsuse uurimise tulemusi. (Resüme). - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. XV köide, nr. 4, 1966, lk. 459-460.
- L o t t , J. Tartu linna TSN TK alaealiste asjade komisjon võitluses õiguserikkumiste vastu. - TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 30-34.
- M e i s t e r , V. Rahvamalev ja alaealised. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 200-211.
- M i n k o v s k i , G. Mõningaid alaealiste kuritegevuse uurimise ja profülaktilisest tööst üldsuse ulatuslikuma osavõtu probleeme. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 97-111.
- N a p a , J. Analüüs annab vastuseid. - "Nõukogude Õigus", 1967, nr. 4, lk. 204-207.

- N a p a , J. Noortööliste kasvatamise vormidest ja metoodikast. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 190-199.
- N a p a , J. R a n d a l u , H. Õppimise katkestamine ja kuritegevus. - "Eesti Kommunist", 1968, nr. 12, lk. 46-50.
- N a p a , J. Vt. ka Randalu, H. Napa, J.
- N u u m a , P. Selleks, et õiguserikkujate ümberkasvatamine oleks tulemusrikas. - "Nõukogude Õigus", 1970, nr. 3, lk. 123-126.
- N u u m a , P. Õiguserikkumine ja avalik arvamus. - "Nõukogude Õigus", 1971, nr. 2, lk. 70-72.
- O r g m e t s , N. Mõningaid küsimusi administratiivorganite ja üldsuse koostööst võitluses alaealiste õiguserikkumiste vastu. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 227-235.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Kohus karistab, kohus kasvatab. - "Edasi", 8. ja 9. septembril 1970.
- P a l t s e r , A. Kuriteo toimepannud alaealiste kriminaalvastutusest vabastamise alused. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 236-241.
- P a l t s e r , A. Pisihuligaansus Tartu linnas aastal 1968. - TRÜ Toimetised. Vihik 257. Kriminoloogia-alaseid töid II. Trt., 1970, lk. 47-63.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Õiguskaitse kahes Tartu ettevõttes. - "Eesti Kommunist", 1968, nr. 11, lk. 44-51.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Õiguskaitsetegevus ettevõtteis teaduslikule alusele. - "Nõukogude Õigus", 1969, nr. 3, lk. 153-157.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Ühest kriminoloogilisest uurimisest. - "Nõukogude Õigus", 1968, nr. 4, lk. 191-194.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Ülevaade kriminaal-asjades kohtuistungite kasvatusliku mõju sotsioloogilis-kriminoloogilisest uurimisest a. 1969. Trt., 1970, lk. 217.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Ülevaade Tartu Raudbetoontoodete Tehase ja Tartu Autode Remondi Katsetehase sotsioloogilis-kriminoloogilisest uurimisest aastal 1966. Trt., 1968, lk. 165.
- P a l t s e r , A. R e b a n e , I. Ülikooli kriminoloogia problemlaboratooriumis. - "Nõukogude Õigus", 1967, nr. 1, lk. 19-20.
- P r o n i n a , V. Alaealiste asjade komisjonide osatähtsusest ja nende tegevuse mõningaid küsimusi. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 126-135.

- P õ l d v e r e , K. Inimese geneetika mõnedest probleemidest. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 91-96.
- P ü s s a , O. Pedagoogi osavõtt alaealiste ülekuulamisest. - TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 36-40.
- R a a l , E. Alkoholi kuritarvitamisest juristi pilguga. - "Nõukogude Õigus", 1969, nr. 1, lk. 19-21.
- R a a l , E. Alkoholism ja alaealiste kuritegevus. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 72-79.
- R a a l , E. Mõningaid alaealiste kriminaalõigusliku kaitse küsimusi. TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 45-53.
- R a n d a l u , H. N a p a , J. Eesti NSV-s aastail 1964-1967 kohtu alla antud alaealiste kuritegevusest. - "Nõukogude Õigus", 1968, nr. 4, lk. 202-208; nr. 5, lk. 277-283.
- R a n d a l u , H. Viis graafikut alaealiste kuritegevusest, koos lühikommentaaridega. - "Sirp ja Vasar", 13. detsembril 1968.
- R a n d a l u , H. Vt. ka Napa, J. Randalu, H.
- R a s k a , E. ja R i v i s , P. Kuriteo toimepannud noorte sotsiaalsest hoiakutest ja eetilistest väärtustest. - TRÜ Õigusteaduskonna aspirantide töid III. Trt., 1970, lk. 168-185.
- R a s k a , E. ja R i v i s , P. Vabadusekaotusi kandvate noorte isiksusest. - "Nõukogude Õigus", 1969, nr. 5, lk. 296-297.
- R a u d s a l u , V. Tahtlikus tapmises süüdimõistetute isiksuse struktuurist. - TRÜ Toimetised. Vihik 257. Kriminoloogia-alaseid töid II. Trt., 1970, lk. 64-87.
- R a u d s a l u , V. R e b a n e , I. Vaja on kriminoloogilise uurimise keskust. - "Nõukogude Õigus", 1969, nr. 6, lk. 339-344.
- R e b a n e , I. Kas on minevikuigandid kuritegevuse ainsaks põhjuseks NSV Liidus? - TRÜ Toimetised. Vihik 257. Kriminoloogia-alaseid töid II. Trt., 1970, lk. 23-46.
- R e b a n e , I. Kohtulikul vaidlusel kriminaalprotsessis olgu ka kasvatuslik eesmärk. - "Nõukogude Õigus", 1971, nr. 1, lk. 7-12.
- R e b a n e , I. Minevikuigandid ja muud kritegevuse põhjused. - "Edasi", 7. juunil 1969.
- R e b a n e , I. Verastati ... Mis edasi? Tln., 1967, lk. 109.

- R e b a n e , I. Veenmine ja sund ning mõningaid küsimusi võitluses alaealiste kuritegevuse vastu. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 136-158.
- R e b a n e , I. Vt. ka Paltser, A. Rebane, I. ja Raudsalu V. Rebane I.
- S a a r m a , J. Instinktid, mõistus, käitumine. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 80-90.
- S a l u v e e r , L. Kooli tähtsusest alaealiste kuritegevuse ärahoidmisel. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 184-189.
- S e l g , S. Kriminallistika, kriminoloogia ja parapsühholoogia. - "Nõukogude Oigus", 1969, nr. 4, lk. 233-237.
- S o o d r e , E. Seksuaalse arengu probleeme eesti noorukitel. - TRÜ Toimetised. Vihik 222. Kriminoloogia-alaseid töid I. Trt., 1968, lk. 108-111.
- T i t m a , M. Kriminoloogia ja sotsioloogia koostööst isiksuse uurimisel ning mõningaid õigus-filosoofilisi küsimusi. - TRÜ Toimetised. Vihik 257. Kriminoloogia-alaseid töid II. Trt., 1970, lk. 4-22.
- V e n n o l a , M. Lastevanemate vastutusest. - Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Koost. K. KIMMEL. Tln., 1966, lk. 216-226.
- Võrdlusjooni kuritegevusest kapitalistlikus ja sotsialistlikus ühiskonnas. - "Nõukogude Oigus", 1971, nr. 2, lk. 85-87.
- А н и е р , А. Индивидуальная беседа работника милиции как эффективная мера воздействия на подростков-правонарушителей. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 126-127.
- А д о я н , И. Некоторые вопросы, возникшие в практике народного суда г. Тарту при рассмотрении уголовных дел несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 74-76.
- Б е й л и н с с н , П. Психологическая экспертиза и выявление причин преступления. - "Советское право", 1970, № 6, стр. 373-377.
- Б е й л и н с о н , П. Судебная экспертиза и предупреждение преступлений. - "Советское право", 1968, № 6, стр. 345-348.
- Б е й л и н с о н , П., Л и в ш и ц , Ю. Тяжкие посягательства на личность и общественный порядок. Тли., 1970, 164 стр.
- Б л у м , М. Некоторые вопросы досрочного освобождения несовершеннолетних правонарушителей. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 62-69.
- Г р а у ж и н и с , С. Режим в трудовых колониях для несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 70-73.

- К а с к, Ю. Наблюдательные комиссии. (По перевоспитанию преступников). - "Коммунист Эстонии", 1964, № 1, стр. 73-77.
- К и м м е л ь, К. К вопросу о природе и причинах преступности. - "Советское право", 1968, № 4, стр. 223-226.
- К и м м е л ь, К. Классификация неконтролируемых группировок несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 257, Труды по криминологии П. Тарту, 1970, стр. 88-107.
- К и м м е л ь, К. О преступных группировках несовершеннолетних. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 27-29.
- К и н г с, Х. К вопросу противоречия между потребностями и возможностями удовлетворения в этиологии преступности. (Резюме). Труды аспирантов юридического факультета. П. Тарту, 1968, стр. 156.
- К и н г с, Х. О рецидивной преступности юношей. (Резюме). Труды аспирантов юридического факультета I. Тарту, 1968, стр. 79-80.
- К и н г с, Х. О теоретических вопросах криминологического прогноза рецидивного преступления. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 263. Труды по правоведению XI. Тарту, 1970, стр. 104-105.
- К и н г с, Х. Рецидивная преступность юношей (по материалам Эстонской ССР). Автореферат канд. дисс. Тарту, 1968, 42 стр.
- К и н г с, Х. Роль домашних условий в образовании личности несовершеннолетнего правонарушителя. (Резюме). Труды аспирантов юридического факультета I. Тарту, 1968, стр. 126-129.
- К о й к, Л. Выше уровень правовой пропаганды. - "Советское право", 1970, № 6, стр. 371-373.
- К у р м, Х. Пути развития трудновоспитуемых девушек. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 103-107.
- Л и в ш и ц, Ю. К вопросу о понятии антисоциального поступка. - Изв. АН ЭССР. Сер. обществ. наук. № 18, 1966, стр. 368-377.
- Л и в ш и ц, Ю. Общественная опасность хулиганства. (Социол. и уголовноправовые исслед. по материалам ЭССР). Автореферат канд. дисс. Тарту, 1964, 19 стр.
- Л и в ш и ц, Ю. и К а с к, Ю. Опыт изучения эффективности условнодосрочного освобождения от наказания. - Изв. АН ЭССР. Сер. обществ. наук Т.15 № 4, 1966, стр. 449-459.
- Л и в ш и ц, Ю. см. также Бейлинсон П., Лившиц Ю., Преступления разные, объект криминологии один. - "Советское право", 1969, № 5, стр. 301-304.

- Л и е д е, А. Вопросы исправления и воспитания при условном осуждении несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр.82-87.
- Л и и в а м я г и, Х. Некоторые вопросы организации индивидуального шефства над трудновоспитуемыми несовершеннолетними. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 128-129.
- Л и й м е т с, Х., М а р к в а р т, Э. К проблеме стихийных группировок подростков. - Ученые записки ТГУ. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 56-61.
- Л о т т, И. Комиссия по делам несовершеннолетних ИК СДТ г. Тарту в борьбе с правонарушителями несовершеннолетних. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 34-35.
- М а р к с, К. Алкоголь, преступность и трезвые цифры. "Советское право", 1969, № 3, стр. 174-178.
- М е л ь н и к о в а, Э. Критика некоторых направлений буржуазной криминологии в изучении причин преступности несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 3-18.
- Н а п а, Я. Анализ дает ответ. - "Советское право", 1967, № 4, стр. 213-217.
- Н а п а, Я. В шестнадцать мальчишеских лет. (О предупреждении и ликвидации преступности подростков). - "Молодежь Эстонии", 10 июля 1969.
- Н а п а, Я. О повышении образовательного уровня рабочей молодежи в связи с борьбой с преступностью. (Резюме), - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 119-121.
- Н а п а, Я. и Р а н д а л у, Х., см. также Х. Рандалу и Я. Напа. Прекращение учебы и преступность несовершеннолетних. - "Коммунист Эстонии", 1968, № 12, стр. 52-57.
- Н и г о л а, К. Назначение наказания за автотранспортные преступления (по материалам Эстонской ССР). Автореферат канд. дисс. Тарту, 1970, 35 стр.
- Н и г о л а, К. Наказания за автотранспортные преступления. (Резюме). Труды аспирантов юридического факультета III. Тарту, 1970, стр. 210-212.
- Н у у м а, П. Эффективнее перевоспитывать правонарушителей. - "Советское право", 1970, № 3, стр.
- П а л ь т с е р, А., Р е б а н е, И. Лаборатория криминологических проблем. - "Советское право", 1967, № I, стр. 25-26.
Об эффективности деятельности ИТУ. Тлн., 1969, 144 стр.

- П а в и л о н и с, В. Некоторые организационные вопросы координации научно-исследовательской и практической работы по борьбе с правонарушителями несовершеннолетних в Латвийской ССР. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 133-134.
- П а л ь т с е р, А., Р е б а н е, И. Об одном криминологическом исследовании. - "Советское право", 1968, № 4, стр. 201-205.
- П а л ь т с е р, А. Об освобождении несовершеннолетних от уголовной ответственности. - Ученые записки ТГУ, Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 97-102.
- П а л ь т с е р, А., Р е б а н е, И. Правоохранительную деятельность предприятий - на научную основу. - "Советское право", 1969, № 3, стр. 161-165.
- П а л ь т с е р, А., Р е б а н е, И. Состояние правоохраны на двух Тартуских предприятиях. - "Коммунист Эстонии", 1968, № II, стр. 50-59.
- П ю с с а, О. Участие педагогов в допросе несовершеннолетних. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 40-44.
- П я с с, Л. Различия в адекватности самооценки учащихся обычных школ и трудновоспитуемых мальчиков. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 130-132.
- Р а а л, Э. Злоупотребление алкоголем и преступность. - "Советское право", 1969, № I, стр. 22-25.
- Р а а л, Э. Некоторые вопросы уголовно-правовой защиты несовершеннолетних. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 53-55.
- Р а н д а л у, Х., Н а п а, Я., см. также Я. Напа и Х. Рандалу. О преступности несовершеннолетних, осужденных в Эстонской ССР в 1964-1967 г. - "Советское право", 1968, № 4, стр. 216-222, № 5, стр. 291-299.
- Р а с к а, Э., Р и в и с, П. О личности молодых преступников, отбывающих лишение свободы. - "Советское право", 1969, № 5, стр. 305-306.
- Р а с к а, Э., Р и в и с, П. О социальных ориентациях и этических ценностях юношей, совершивших преступления. (Резюме). Труды аспирантов юридического факультета III, Тарту, 1970, стр. 186.
- Р а у д с а л у, В., Р е б а н е, И. Нужен центр криминологических исследований. - "Советское право", 1969, № 6, стр. 356-361.
- Р е б а н е, И. Самостоятельная работа студентов и кримиоло-

- гические исследования. - Ученые записки ТГУ. Вып. 272. Труды по правоведению. XIII. Тарту, 1966, стр. 51-63.
- Р е б а н е, И. Судебные прения в уголовном процессе должны иметь воспитательную цель. - "Советское право", 1971, № 1, стр. 8-14.
- Р е б а н е, И. (см. также В. Раудсалу, И. Ребане). Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. - Ученые записки ТГУ. Вып. 182. Труды по правоведению. Тарту, 1966, 314 стр.
- Р е б а н е, И. Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 1968.
- Р е б а н е, И., См. также Палтсер А., Ребане И., Раудсалу В., Ребане И.
- Р о м а н о в, А. Некоторые вопросы ответственности несовершеннолетних. - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 88-96.
- С е л ь г, С. Криминалистика, криминология и парапсихология. - "Советское право", 1969, № 4, стр. 245-249.
- С о о д р е, Э. Проблемы сексуального развития Эстонской молодежи. (Резюме). - Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. III-III.
- Й о х а н с о н, В. Роль школы, дома и общественности в борьбе с правонарушителями несовершеннолетних. Ученые записки ТГУ. Вып. 222. Труды по криминологии I. Тарту, 1968, стр. 77-81.

II. Dissertatsioonid ja diplomitööd

ДИССЕРТАЦИИ И ДИПЛОМНЫЕ РАБОТЫ

- K i n g s , H.** Noorukite retsiidiivne kuritegevus (Eesti NSV materjalide alusel). Kand.-diss. Trt., 1968, 412 lk. TRÜ Teaduslik Raamatukogu.
- N a p a , J.** Alaealiste kuritegevus ja alaealise kurjategiija isik (Eesti NSV-s kohtu poolt süüdimõistetud alaealiste materjalide põhjal). Kand.-diss. Trt., 1971, 390 lk. TRÜ Teaduslik Raamatukogu.
- N i g o l a , K.** Karistuse mõistmine autotranspordialaste kuritegude eest (Eesti NSV materjalide alusel). Kand.-diss. Trt., 1970, 362 lk. TRÜ Teaduslik Raamatukogu.
- Б е й л и н с о н , П.** Выявление в процессе предварительного расследования причин и условий тяжких преступных посягательств на личность и общественный порядок (Криминологическое и уголовно-процессуальное исследование по материалам Эстонской ССР). Канд. дисс., Тарту, 1971.
- Р е б а н е , И.** Убеждение и принуждение в деле борьбы с посягательствами на советский правопорядок. Докт. дисс. М., 1968, 500 стр.

- A l l a s , M.** Konkreetse kuriteo põhjused ja soodustavad tingimused alaealistel. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. H. KINGS. Trt., 1971.
- B e r g s o n , R.** Seksuaalkuritegude kriminoloogiline karakteristika. Diplomitöö. Juhendaja dots. A. PAITSER. Trt., 1971.
- G u t m a n , V.** Huligaansus ja võitlus selle vastu. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. A. PAITSER. Trt., 1967.
- J a k o b s o n , R.** Uuriija tegevus kuritegude ärahoidmisel. Diplomitöö. Juhendaja dots. O. PÜSSA. Trt., 1966.
- K a a s i k , T.** Alaealiste ja noorte kuritegevuse retsiidivi põhjustest ja ärahoidmise vahenditest mõningate ENSV materjalide alusel. Diplomitöö. Trt., 1967.
- K a n n e l , N.** Sotsialistliku omandi pisiriisumised ja nende ärahoidmine. Diplomitoö. Juhendaja K. KIMMEL. Trt., 1968.
- K a r u , L.** Võitlus alaealiste kuritegevuse vastu Rakvere rajoonis. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. H. KINGS. Trt., 1969.
- K a s k , V.** Kuritegevuse ärahoidmise printsiip nõukogude kriminaalõiguses. Diplomitöö. Juhendaja õigustead. kand. J. ROMANOV. Trt., 1968.
- K u u s e , M.** Üldsuse osavõtu organisatsioonilised vormid võitluses kuritegevuse vastu Tallinna Linna Mererajoonis. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. H. KINGS. Trt., 1970.
- K ö b a s , E.** Riigi ja ühiskonna vara omastamise, raiskamise või ametiseisundi kuritarvitamise teel sooritatud riisumiste põhjustest ja ärahoidmise vahenditest. Diplomitöö. Juhendaja prof. H. KADARI. Trt., 1966.
- L e n k , H.** Kodanike isikliku omandi salajane vargus ja selle ärahoidmise vahendid. Diplomitöö. Juhendaja dots. E. RAAL. Trt., 1966.
- M a i k a l l o , L.** Alaealiste poolt kuriteo toimepanemise põhjuste ja soodustavate asjaolude selgitamine ja kõrvaldamine kohtueelse uurimise ning kohtuliku arutamise staadiumis. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. H. KINGS. Trt., 1968.
- M e i n , L.** Tingimisi enne tähtaega karistusest vabastatud inimeste elukäik pärast vabastamist. Diplomitöö. Juhendaja dots. I. REBANE. Trt., 1966.

- M ä n d l o , T. V.** Vesiloigu isiksuse kujunemine ja tema vabastamine karistusest. Diplomitöö. Juhendaja dots. I. REBANE. Trt., 1966.
- P e k r i , J.** Laste ja noorukite ühiskonnaohtlike tegude põhjused ja ärahoidmise vahendid Tapa Erikooli praktika andmeil. Diplomitöö. Juhendaja prof. H. KADARI. Trt., 1966.
- R a i d m a a , R.** Võitlus alkoholismi kui kuritegevust soodustava tingimuse vastu Tartu linna kahes ettevõttes. Diplomitöö. Juhendaja dots. I. REBANE. Trt., 1967.
- R a s k a , E.** Kuriteo toimepannud noorte sotsiaalsete suunitluste kriminoloogiline uurimine. Diplomitöö. Juhendaja dots. A. PALTSER. Trt., 1970.
- R e i s e n b u k , E.** Seltsimehelike kohtute osast kodanike õigusteadvuse kindlustamisel ja võitlus kuritegevuse vastu Tartu linna kahes ettevõttes. Diplomitöö. Juhendaja dots. I. REBANE. Trt., 1967.
- R i v i s , P.** Isiksus ja tema moraalne teadvus kui kriminoloogia uurimisobjektid. Diplomitöö. Juhendaja dots. A. PALTSER. Trt., 1970.
- T e e v e e r , U.** Kriminaalõiguslik võitlus alaealiste kuritegevuse vastu Tartu linnas ja rajoonis 1967.a. Diplomitöö. Juhendaja v.-õpet. A. PALTSER. Trt., 1968.
- V e s k e , P.** Administratiivjärelevalve V. Urva suhtes ja tema isiksuse kujunemine. Diplomitöö. Juhendaja dots. I. REBANE. Trt., 1968.
- А л е х о в , Д.** Эффективность деятельности исправительно-трудовых учреждений Эстонской ССР. Дипл. раб., Руковод. К. КИММЕЛЬ. Тарту, 1970.
- И в а н о в , Г.** Личность хулигана. Дипл. раб., Руковод. А. ПАЛТЦЕР. Тарту, 1970.
- Р е й м , И.** Обстоятельства, способствующие преступности несовершеннолетних, и меры по их искоренению (По материалам ЭССР). Дипл. раб. Руковод. А. ПАЛТЦЕР. Тарту, 1966.

Содержание

И.Сильдмяэ. О некоторых проблемах, связанных с исследованием механизма правового социального воздействия (на эстонском языке).....	3
Х.Лийметс. О личности несовершеннолетнего правонарушителя и условиях развития его личности (на эстонском языке).....	I7
И.Ребане. Воспитательное воздействие судебного заседания по уголовным делам на слушателей.....	27
А.Палтсер. О методике исследования воспитательного воздействия судебных заседаний по уголовным делам.....	45
Ю.Саарма. Профилактика общественно опасных деяний психически больных личностей (на эстонском языке).....	55
П.Нуума. Мелкие хищения в пищевой промышленности и об отрицательных факторах в борьбе с ними (по материалам Таллинской кондитерской фабрики "Калев") (на эстонском языке).....	75
Л.Лесмент. Преступное деяние и наказание в древней Ливонии (на эстонском языке).	93
Х.Линдмяэ. Графология и криминалистическое исследование почерка (на эстонском языке)	107
В.Раудсалу. О роли органов массовой информации в правовой пропаганде (на эстонском языке).....	II7
Труды по криминологии, опубликованные или написанные в Эстонской ССР.....	I25

SISUKORD

I. Sildmäe. Mõnedest õiguse- ja sotsiaalse mõjume- hanismi uurimisega seotud probleemidest..	3
H. Liimets. Alaealise õiguserikkuja isiksusest ja selle arengutingimustest.....	17
I. Rebane. Kohtuistungi kasvatuslik mõju pealt- kuulajatele kriminaalasjas (vene keeles).	27
A. Paltser. Kohtuistungi kasvatusliku mõju uurimi- se meetodikast kriminaalasjas (vene keeles)	45
J. Saarma. Psüühiliselt haigete isikute ühiskonna- ohtlike tegude profülaktika	55
P. Nuuma. Pisivargused toiduainetetööstuses ja nende vastu peetavas võitluses esine- vatest negatiivsetest faktoritest (Tal- linna Kondiitritoodete Vabriku "Kalev" andmetel)	75
L. Leesment. Süütegu ja karistus Vana-Liivimaal....	93
H. Lindmäe. Grafoloogia ja kirja kriminalistika- line uurimine	107
V. Raudsalu. Massiinformatsioonivahendite osa õigus- likus propagandas	117
Eesti MSV-s ilmunud või kirjutatud krimino- loogia-alaseid töid	125

ТРУДЫ ПО КРИМИНОЛОГИИ

III

На эстонском и русском языках

Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул.Олинскоми,18

Yastutav toimetaja I. Rebane

Korrektor E. Oja

TRÜ rotaprint 1972. Paljundamisele antud 26. I 1972.
Trükipoognaid 8,63. Arvestuspoognaid 6,18.Trükiarv
500. Faber 30x45. 1/4. MB 01379. Tell. nr. 118.

Hind 60 kop.

Hind 60 kop.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00289069 9